

G. POPA-LISSEANU

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

F O N T E S
HISTORIAE DACO-ROMANORUM

FASCICULUS X

EUTROPII
BREVIARIUM HISTORIAE ROMANAE

EDIDIT

G. POPA-LISSEANU

BUCURESTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUTIU
1936

IZVOARELE
ISTORIEI ROMÂNILOR

VOLUMUL X

ISTORIA ROMÂNĂ
PRESCURTATĂ

DE

EUTROPIUS

TRADUCERE ȘI COMENTARII DE

G. POPA-LISSEANU

M 68458
69205

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROȘȚIU

1 9 3 6

I N T R O D U C E R E

1. DATE BIOGRAFICE.

De oarece studiul oricărei opere literare trebuie să ne conducă, în ultimă analiză, la cunoașterea cât mai temeinică a personalității autorului acelei opere și de oarece orice lucrare literară este produsul a doi factori puternici, a înrâuririi mediului în care s'a dezvoltat și a valorii geniului creator, vom căuta, mai întâi de toate, să fixăm *locul* ce ocupă în literatura latină autorul nostru și apoi, strângând laolaltă toate datele ce le avem asupra vieții sale, să stabilim valoarea *personalității scriitorului și a operei sale*, arătând, în același timp, influența sa asupra contemporanilor și asupra urmașilor săi.

Viața lui Eutropius ne va procura oarecari elemente de apreciere asupra operii sale, după cum, pe de altă parte, studiul operii înseși va arunca oarecare lumină asupra personalității autorului.

Dar, din nenorocire, cunoștințele ce le avem din antichitate asupra lui Eutropius sunt foarte reduse. Autorul însuși, în afară de o singură frază, nu ne amintește nimica despre sine. Cu cât însă datele din lumea veche sunt mai puține, cu atât studiile ce s'au făcut de învățații de mai târziu și de cei din zilele noastre sunt mai bogate.

Am putea zice că, precum gloria de a fi dat naștere lui Homer și-o reclamau mai multe cetăți din lumea veche, tot astfel cinstea de a fi patria de naștere a lui Eutropius și-o reclamau pe rând și Grecia și Italia și Gallia. După unii el s'ar fi născut la Constantinopol, după alții că ar fi văzut lumina zilei în Italia și că ar fi scris la Roma; n'au lipsit nici acei cari să creadă că Eutropius ar fi fost de naștere gal și că ar fi avut chiar proprietăți în Gasconia.

Importanța operii acestui scriitor este așa de mare, că el a meritat să aibă astăzi o întreagă literatură asupra vieții sale, a meritat ca filologii să caute să studieze și mai ales să illustreze, prin argumente scoate din opera sa sau din operele contemporanilor, vieța puțin cunoscută a lui Eutropius.

Eutropius a fost de sigur grec din naștere, unul dintre acei *Groeculi*, cari în epoca imperială au pus mâna pe toată puterea de stat dela Roma și mai târziu din Constantinopol și cari, întocmai ca și Grecii din Țările românești, din secolele trecute, romanizându-se au condus destinele imperiului roman și ale romanității până târziu în evul mediu.

Numele de Eutropius (Εὐτρόπιος, în grecește însemnează cel cu bune moravuri) ajunge frequent prin secolul al IV-lea după Christos. Critica literară de azi pare a fi stabilit că Eutropius al nostru este identic cu proconsulul din Asia din anul 370; cu *comes rerum privatarum* din anul 380—381, apoi din 385, pentru a doua oară, și cu *consulul* din 387. În același timp, pare sigur că nu trebuie confundat nici cu Eutropius presbyter, preot din Africa, școlar al Sfântului Augustin și care a scris două consolațiuni către surorile sale, nici cu Eutropius, atotputernicul eunuc dela curtea împăratului Arcadius, nici cu medicul Eutropius, vestit scriitor, despre care ne vorbește Marcellus Empiricus, nici cu alți Eutropii, cu cari a fost adeseori identificat istoricul nostru.

După toate probabilitățile, Eutropius s'a născut pe la anul 316 după Christos, în timpul împăratului Constantin, că ar fi asistat la fundarea Constantinopolului a. 329, în vârstă de 13 ani — unii au crezut, fără să fi putut aduce dovezi, că ar fi scris mai târziu și o carte asupra fundării acestui oraș — că în vârstă de 57 ani se găsea guvernator în Asia, și că în vârstă de 65—65 ani Theodosius îl numi prefect al pretoriului.

Se mai crede că Eutropius ar fi fost un nepot de soră și școlar al retorului Acacius din Caesarea și despre care ne vorbește de mai multe ori în scrisorile sale filosoful Libanius. Dacă ipoteza aceasta este adevărată, atunci este sigur, după cum rezultă din scrisorile lui Libanius, că Eutropius a venit în anul 355 la Antiochia și a rămas aci până la anul 363. Iar când, în anul 362, a venit împăratul Iulian în această metropolă a Orientului, a făcut și cunoștința lui Eutropius care ajunsese la oarecare vază și reputație prin talentul său orato-

ric. La recomandățiunea filosofului Libanius, Eutropius intră în prietenia împăratului care îl luă cu sine în expedițiunea ce tocmai întreprindea în Persia¹⁾. E puțin probabil să fi avut un comandament militar, cum se crede în genere.

Fapt pozitiv este numai acesta că a luat parte în nenorocita expedițiune a lui Julian Apostatul în contra Persilor (a. 363). El însuș ne spune: *cui expeditioni ego quoque interfui*. Același lucru ni-l confirmă istoricul grec Georg. Codinus²⁾, Εὐτρόπιος ὁ σοφιστής, ὁ τῷ παραβάτῳ Ἰουλιανῷ ἐν τῇ Περσίδι ὁ ἐπιστολογράφος Κωνσταντίνου, unde *epistolographos Constantini* de sigur este o eroare a istoricului grec.

De asemenea este iarăși fapt pozitiv că Eutropius a avut la curtea împăratului Valens, în anul 369, titlul de *magister memoriae*. In codicile numit Bambergensis, din veacul al X-lea sau al IX-lea, într'o epistolă ce precede *Breviarium* al lui Festus se zice: *Valenti perpetuo Augusto v. c. magister memoriae*.

Magister memoriae προεστὼς μνήμης era un titlu de înaltă dregătorie la curtea împărătească. El era însărcinat să tragă atențiunea asupra celor ce trebuiau să se facă în administrarea imperiului. Notele lui se numiau *memoria* sau *sacra memoria*.

Abreviațiunea *V. C.*, din epistola amintită mai sus, pentru *vir clarissimus*, însemnează că Eutropius a ajuns la onoarea clarissumatului. Cei ce, în această epocă imperială, aveau titlul de clarissumat, rămâneau pentru totdeauna în ordinul senatorial: «*indepti semel clarissimatus dignitatem perpetuo manebant in ordine senatorum*»³⁾.

Lexicografii grec Suidas ne spune că Eutropius a fost Ἰταλὸς σοφιστής. Sophist pe vremea aceasta nu avea accepțiune peiorativă, și sophist italian nu însemna altceva decât că a fost un retor care a scris în limba latină. Ceeace în special ne face să credem ca Eutropius nu era Roman este împrejurarea că nicăierea în opera sa el nu ne spune «*armata noastră*», «*consulii noștri*», cum se exprimă de altfel ceilalți scriitori din această epocă, ca d. ex. contimporanul său Rufus⁴⁾.

1) Otto Seeck, *Q. Aurelli Symmachi, quae supersunt*, în *Monumenta Germaniae historica*, Auctores, 6, pag. CXXXII.

2) Georg. Codinus, *De origin. Constantinop.* 18.

3) *Thesaurus linguae latinae*, vorba *clarissimatus*. Despre clarissumatul lui Eutropius vezi și Mommsen, la Droysen, *Eutropi Breviarium*, pag. II.

4) Eexceptie face un singur pasagiu, unde textul este alterat,

Impăratul Valens (364—378), despre care scriitorii ne spun că era un ignorant, *omnium litterarum ignarus*, cum îl numește istoricul Ammianus Marcellinus — împăratul Vetrano, după cum ne spune Eutropius, era așa de ignorant că nici nu știea măcar să cetească — și necunoscând nici limba grecească, cu toate că un mare număr dintre supușii săi vorbeau numai grecește, puse pe Eutropius să-i scrie un rezumat al istoriei romane. Eutropius se execută și compuse atunci opera sa, precedând-o de o dedicație și sfârșind-o cu făgăduiala că va trata domnia lui Valens și Valentinianus, într'o lucrare mai îngrijită, cu un stil mai frumos, lucrare pe care sau n'a compus-o sau s'a pierdut. Iată vorbele cu care încheie Eutropius Breviarul său: *Quia autem ad inclytos principes venerandosque perventum est, interim operi modum dabimus; nam reliqua stilo maiore dicenda sunt; quae nunc non tam praetermittimus, quam ad maiorem scribendi diligentiam reservamus.*

La această din umă fraasă pare că face aluziune și prefecul Romei, Symmachus, când zorea pe Eutropius să scrie istoria împăraților Valens și Valentinianus; căci dintre scrisorile lui Symmachus opt sunt dedicate lui Eutropius, iar în vorbele «*sed haec stilo exequenda tibi ante alios, cui pollet Minerva, concedimus*» se vede o aluzie la ultimele vorbe din Breviarium⁵⁾.

Dacă Eutropius al nostru este în adevăr acela căruia îi se adresează Symmachus în scrisorile sale⁶⁾, și lucru pare neîndoios pentru cei mai mulți critici literari, atunci el avea în Asia niște proprietăți, după cum rezultă aceasta din scrisoarea în care vorbește că un oarecare Ausonianus *v (ir) c (larissimus)* a fost încălcat de Eutropius. Symmachus intervine prietenește pe lângă Eutropius în favoarea lui Ausonianus⁷⁾.

Intr'un manuscris al lui Eutropius, într'unul singur, Valens poartă titlul de *Gothicus*. Dacă această titulatură a împăratului exista în timpul când Eutropius și-a compus opera sa, atunci rezultă că Breviarium a fost scris în 369, după victoria lui Valens asupra Goșilor, deci cartea apăruse înainte de a fi fost chemat ca guvernator în Asia, a. 370.

5) Symmachus, *Epistolae*, III 47.

6) Symmachus, *Epistolae*, III, 46—53.

7) Symmachus, *Epistolae*, III, 53.

Pe când Eutropius se găsea ca proconsul în Asia, prin intrigile lui Festus, succesorul său, și el magister memoriae, a fost implicat în procesul de înaltă trădare al lui Theodorus, secretarul lui Valens, și n'a putut scăpa de condamnare decât grație filosofului Pasiphilus, căruia tortura nu i-a putut smulge nici o declarațiune în contra lui Eutropius: «*Eutropius Asiam proconsulari tunc obtinens potestate, ut factionis conscius arcessitus in crimen, abscessit innocuus, Pasiphilo existente philosopho, cui ut eum mendacio iniusto perverteret, crudeliter tortus, de statu robustae mentis non potuit deturbari* ⁸⁾).

Deși Eutropius a fost achitat, cât timp a trăit împăratul Valens, n'a mai avut nici unul dintre onoruri; după moartea lui Valens însă, la anul 379, primește titlul și însărcinarea de *comes rerum privatarum* al lui Flavius Gratianus, iar în anul următor este numit *praefectus praetorio Orientis*. (380—381). Pentru a doua oară a fost însărcinat cu aceeași funcțiune în 385, iar în 387 fu ales consul împreună cu împăratul Valentinian. Din scrisorile lui Gregorius din Nazians rezultă că Eutropius dela 381 până la 387 a trăit ca om particular ⁹⁾.

S'a pus de mulțori întrebarea dacă Eutropius, care a trăit pe timpul introducerii creștinismului ca religione de stat, a fost creștin sau păgân? Rezultatul discuțiilor pare a duce la concluziunea că Eutropius n'a fost nici creștin, nici păgân. Ca cei mai mulți filozofi din acele vremuri, Eutropius a fost un simplu sofist.

Dacă Eutropius ar fi fost creștin ar fi vorbit altfel de cum vorbește despre domnia împăratului Constantin și dedesigur un fapt așa de extraordinar ca introducerea creștinismului n'ar fi putut să-l lase indiferent. Ar fi motivat, fără îndoială, războiul lui Constantin cu Licinius, persecutorul creștinilor și altfel ar fi vorbit despre domnia lui Iulian Apostatul, căruia numai laude nu i-ar fi adus.

Ce e drept, sub regimul lui Julian, ne spune câteva cuvinte despre persecuțiunea creștinilor și ar fi avut prilej să desvolte mai pe larg teza creștinismului. Nu ne spune însă decât că a persecutat pe creștini, dar n'a vărsat sânge crești-

8) Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XXIX 1. 36.

9) Greg. Nazianz, *Epist.* 137, 138.

nesc, *nimius religionis Christianae insectator, perinde tamen ut cruore abstereret*, în care frasă vorba *nimius* se crede că este interpolată de vr'un creștin de mai târziu.

Spre a se putea susține creștinismul lui Eutropius, unii copiiști au introdus chiar în textul original proba pe care voiau să o aibă; astfel, într'unul din manuscrise găsim adausul «*Iesum Christum deum et dominum nostrum*».

În orice caz, Eutropius chiar dacă va fi fost creștin, n'a fost creștin în sensul lui Ambrosius, Augustinus, Orosius, etc. care să-și susție cu tărie credințele sale, ci va fi susținut, ca cei mai mulți filosofi din această epocă, legea împăratului. Subt împăratul Constantin va fi admis închiderea templelor păgâne, supt împăratul Julian va fi aprobat redeschiderea lor, supt împăratul arian Valens va fi persecutat pe drept-credincioși și, în sfârșit, supt Theodosius, se va fi acomodat credinței acestui împărat, a cărui favoare o căuta.

II. OPERA LUI EUTROPIUS.

Breviarium ab urbe condita, cum este intitulată lucrarea lui Eutropius, nu este de o prea mare întindere. În zece cărți, nu prea lungi, găsim condensate evenimentele mai importante ale istoriei romane, dela fundarea cetății (754 înainte de Christos) până la urcarea pe tronul împărătesc a lui Valens (364 după nașterea lui Christos), deci un interval de timp de 1117 ani.

Lucrarea lui Eutropius se poate împărți în trei părți: *a*) epoca republicană; *b*) epoca imperiului până la domnia lui Nerva și *c*) epoca împăraților până la Valens. Fiecare din aceste trei epoce sunt tratate deosebit. Prima parte este caracterizată printr'o înșirare succintă a evenimentelor externe, fără să se trateze de loc evenimentele interne. Scriitorul se mărginește la războaie și lupte, citându-ne foarte adesea ori numărul morților și prizonierilor și arătând locul unde s'au petrecut faptele. În partea II-a, Eutropius începe să ne dea caracterizări, indicându-ne în scurte cuvinte rolul împăraților, nedispunând câte odată nici anecdotele ¹⁰⁾ și în partea III-a, cu cât ne apropiem de epoca în care a trăit autorul, caracte-

10) *Breviarium* VII. 18.

rizările câștigă în pătrundere. În această din urmă parte, scriitorul nostru, întocmai ca și pedagogul al cărui rol și-l însușește prin compunerea cărții sale, compară trecutul cu prezentul, dând adeseori indicații asupra vremurilor sale.

Rezumatul istoric al lui Eutropius este făcut cu exactitate și inteligență, este însă cam sec în primele cărți, din ce în ce mai bogat cu cât se apropie de domnia lui Valens și ne dă portretele împăraților cu justeță, în special portretele lui Caesar, Constantin și Julian.

Toți criticii literari sunt unanimi întru a recunoaște că Eutropius a scris într'un stil simplu, clar și vioiu. Cu obiectivitatea sa merge așa de departe că nici odată nu-și spune părerile sale: el n'are idei proprii, nu apreciază. Ca o dovadă despre nepărtinirea sa, ne poate servi aprecierea ce face împăraților Constantin și Julian. Eutropius este lipsit de adulațiune, dovadă epistola dedicatorie adresată lui Valens. Cât de nobil și de demn este Eutropius, rezultă de sigur și din faptul că despre împăratul Valens, care i-a comandat *Breviarium*, nu vorbește decât în scrisoarea de dedicație și în ultimul capitol al cărții sale¹¹⁾.

Limba lui Eutropius nu mai putea să fie limba clasică; ea se apropie de limba evului mediu. Limba vechilor învingători ai lumii încetase să mai fie regina limbilor, fiindcă nici Romanii nu mai erau poporul-rege, cum se exprimă un critic literar. Cu toate acestea, Eutropius scrie așa de simplu și de clar, cum nu ne-am fi așteptat dela un scriitor din această epocă și de sigur el face excepție între scriitorii contemporani. Aceasta dovedește că Eutropius avea calități de mare scriitor. De altfel, nu e ușor lucru să caracterizezi în câteva frase vieța întregă a unui mare general sau a unui mare împărat.

Dacă, pe lângă metoda sa, Eutropius ar fi adăugat și eleganța stilului lui August, am avea în adevăr un cap de operă. Cu toate acestea, deși influențat de limba epocii sale, *Breviarium* se abate totuși puțin dela limba clasică.

În general se poate spune că un anumit spirit filosofic

11) O singură dată (I. 12) caracterizând dictatura, o aseamănă cu puterea imperială: *neque quicquam similis potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati quam nunc tranquillitas vestra habet.*

trăspiră din întreaga lucrare a lui Eutropius și de sigur autorul nostru a avut vederi largi de mare istoric. Perioadele lungi, caracteristice stilului contimporanilor săi și caracteristice lucrărilor cu tendințe retorice, cum sunt în deosebi lucrările istorice, lipsesc din opera lui Eutropius. Repetițiunile cari se găsesc din când în când la autorul nostru, nu trebuiesc considerate ca neglijențe de stil. Ele sunt întrebunțate în scopul de a imprima mai bine în mintea cetitorului anumite numiri și fapte¹²⁾.

Și elegante de stil găsim din când în când: *Aemilianus obscurissime natus obscurius imperat; Traianus orbem terrarum aedificans; Commodus hostis humani generis; Numa infinita Romae sacra ac templa constituit*¹³⁾; etc. Există două feluri de împărțiri de capitole; în traducerea noastră am admis numai una singură, pe aceea a lui H. Droysen.

Breviarul lui Eutropius este așa de bine făcut; că el a putut servi drept călăuză analiștilor de mai târziu.

III. IZVOARELE LUI EUTROPIUS.

Suidas în *Lexiconul* său ne spune: Καπίτων Λύκιος οὗτος ἔγραψε Ἰσαυρικὰ βιβλία μ' μεταφράσιν τῆς ἐπιτομῆς Εὐτροπίου Ῥωμαῖστί Λίβιον τὸν Ῥωμαῖον, adică «Capito din Lycia istoricul. Acesta a scris războaiele Isaurice în VIII cărți și a tradus în limba grecească epitoma lui Eutropius, care a redat în rezumat pe scriitorul roman Livius». Din acest pasagiu ar rezulta că în *Breviarium* avem un rezumat al lui Livius, a cărui operă desigur pe vremea aceea va fi fost completă, neatinsă de vicisitudinile vremurilor.

Din cele trei părți în cari am spus că se poate împărți și caracteriza mai bine opera lui Eutropius, în partea întâia, care tratează epoca republicană, deși găsim pasagii asemănătoare cu Livius, totuși nu credem că textul e luat după marele istoric roman. El este luat mai mult după vr'o epitomă sau după vr'o cronică, compusă în mare parte după istoricul patavin. Ar fi fost și greu pentru Eutropius ca să rezumeze întreaga

12) Tranziția dela un capitol la altul o face prin *eodem tempore, post eum*, iar când Eutropius nu precizează timpul zice *per idem tempus*.

13) Vezi Eutropius, ediția Büchling.

operă a lui Livius; existau pe acea vreme mai multe *epitomae Livianae*, din cari ar fi putut extrage Eutropius lucrarea sa.

Partea II-a, *domnia împăraților până la moartea lui Domitianus*, este extrasă, în mare parte, după istoricul Suetonius. Comentatorii moderni ai lui Eutropius, între cari învățatul Droysen, au dovedit filiațiunea celor două texte.

Partea III-a, epoca celorlalți împărați, a avut ca izvor principal *Cronica împăraților*, al cărui autor este necunoscut, *Istoria familiei lui Constantin* și scriitorii pe cari i-au avut în vedere și autorii *Historiei Auguste*. Pe Julian și Jovian putea Eutropius să-i caracterizeze după cunoștințele sale personale.

IV. CONTINUATORII LUI EUTROPIUS.

Importanța operii lui Eutropius rezultă din numeroșii imitatori ce a avut. De abia apăru opera sa și numai decât găsi un traducător. Este *Paeanius*, școlar al filosofilor Libanius și Acacius, cari (în 345—355) profesau împreună în Antiochia, ca celebri sofiști și retori greci. Libanius în scrisorile sale amintește nu o singură dată despre Paeanius.

Paeanius însă nu știa bine latinește, de aceea n'a tradus textul lui Eutropius vorbă de vorbă, ci a dat mai mult o parafrazare a lui, o *metaphrasis*. Textul latin a fost redus, lăsându-se la o parte pasagiile cari îi se păreau de prisos. Astfel în textul lui Paeanius, text care ni s'a păstrat complet, lipsesc foarte adesea ori *prenomina*, lipsesc indicațiile de demnități, lipsesc unele localități și regiuni din Occident; anii însă îi redă exact. Lucrarea lui Paeanius, apărută în anul 380, este o dovadă că locuitorii din Asia, supuși romani, nu cunoșteau limba latină și deci el, un Asiatic, s'a simțit obligat să traducă pentru Asiatici resumatul istoriei romane a lui Eutropius¹⁴).

Vr'o sută de ani în urmă, s'a făcut o a doua traducere a lui Eutropius; de data asta probabil de Capito din Lycia, autorul mai multor alte lucrări. Opera lui Capito, diferită de a lui Paeanius, nu ni s'a păstrat decât în fragmente, mai ales la Ioan Antiochianul. Acest Capito, despre care ne vor-

14) Prima ediție a lui Paeanius s'a publicat în anul 1590 de învățatul Syllburg, după un manuscris al lui Pithoeus.

bește Suidas, în pasagiul citat mai sus, a trăit înainte de Stephanus din Byzanz, înainte de 580, poate între anii 491—527.

Se înțelege că și versiunea lui Capito diferă de versiunea lui Eutropius, că se găsesc și în această versiune oarecari modificări, introduse fie direct de Capito, fie de Ioan Artiochianul. Traducerea aceasta a lui Capito este și ea mai mult o parafrazare și cuprinde cu mult mai multe adausuri decât cuprinde parafrazarea lui Paeanius.

Excerpte din traducerea grecească a lui Paeanius și a lui Capito găsim și la Maximus Planudes ¹⁵).

Aprecierea favorabilă ce s'a făcut operii lui Eutropius rezultă și din împrejurarea că, atât pentru contemporani, cât și pentru urmași, ea a servit ca izvor principal de informațiune.

Chiar Festus, contemporanul și urmașul său, ca *magister memoriae* în *aula orientali*, în scrierea ce a compus asupra evenimentelor din Orient dela Traian până la Diocletian, a avut ca izvor principal și ca model Breviarul lui Eutropius. De asemenea, critica a dovedit că și *Epitome* a lui Aurelius Victor este influențată de Eutropius. De așisderea și analiștii eclesiastici au avut drept călăuză tot pe Eutropius. Astfel au fost Sf. Augustin în *De civitate Dei*, Sf. Ieronim, Sf. Prosper, Orosius, care îl citează de două ori, Isidorus, Cassiodorus, în *Chronica* sa, Jordanes, în *De summa temporum* și alții.

Popularitatea cea mai mare i-o câștigă lui Eutropius un călugăr din evul mediu *Paulus Warnefridus*, care trăia în epoca lui Carol cel Mare, ca diacon în Aquileia, și numit în genere *Paulus Diaconus*.

Acest Paulus, cunoscut scriitor al istoriei Longobarzilor, luând de bază scrierea lui Eutropius, a voit să facă o istorie universală, amplificând textul și continuându-l prin adausuri, mai ales din Orosius, până la Justinian a. 553.

Paulus ne spune de altfel într'o scrisoare: *Ac primo paulo superius ab eiusdem textu historiae narrationem capiens eamque pro loci merito extendens quaedam etiam temporibus eius congruentia ex divina lege interserens eandem sacratissimae historiae consonam reddidi. Et quia Eutropius usque ad Va-*

15) Vezi Eutropi, *Breviarium* de Droysen, pag. CXVIII în *Monum. Germ. hist. II.*

lentis tantummodo imperium narrationis suae in ea seriem deduxit, ego deinceps meo ex maiorum dictis stilo subsecutus sex in libellis superioribus in quantum potui haud dissimilibus usque ad Justiniani Augusti tempora perveni.

Paulus a modificat deci și a mărit cu șase cărți noi textul quasi clasic al lui Eutropius și l-a făcut mai plăcut și mai ușor de cetit pentru Adelperga; căci în condicele Monacensis găsim la sfârșitul cărții a X-a o scrisoare către Adelperga: *Hucusque historiam Eutropius composuit, cui tamen aliqua Paulus Diaconus addidit, iubente domina Adelperga Christianissima Beneventi ductrice, coniuge domni Arichidis* (între 766—782), *deinceps quae sequuntur* (X—XVI) *idem Paulus ex diversis auctoribus proprio stilo contexuit*¹⁶).

Lucrarea lui Paulus Diaconus a servit mai târziu ca bază la o nouă compilațiune, la așa numita *Historia Miscella*¹⁷) a lui Landolfus Sagax, compusă pe la anul 1000 după Christos. Ca și Paulus, deasemenea și Sagax, a mărit prin adausuri textul lui Eutropius și a dus povestirea până în timpul împăratului Leon din Armenia (813—820).

Landolfus Sagax adause pe lângă cele 16 cărți ale lui Paulus încă 8 cărți noi. Cele 16 cărți au fost desvoltate prin adausuri și desvoltări, iar cărțile a VII-a și a XVI au fost împărțite în câte două cărți, astfel că s'a ajuns ca această *Historia Miscella* să aibă 26 cărți.

Dela Eutropius avem azi opt codice, dela Paulus cinci, dela Paeianus două și dela Landolfus Sagax unul. Cel mai vechiu codice al lui Eutropius este așa numitul *Gothanus*, din secolul al X sau al IX.

Învățatul Antonius Schoonhoven a restabilit în 1546 textul lui Eutropius, purificându-l de adausurile lui Paulus și ale lui Sagax.

Ediția cea mare a lui Eutropius a dat-o învățatul german Droysen¹⁸), al cărui text l-am adoptat și noi.

16) W. Hartel, *Eutropius und Paulus Diaconus*.

17) S'a numit astfel fiindcă a fost alcătuită din mai multe lucrări.

18) *Monumenta Germaniae historica, Auctores* 1 și 2. Bibliografia lui Eutropius în Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie des classischen Altertumswissen-schaft*.

DOMINO VALENTI MAXIMO PERPETVO AVGVSTO

Eutropius V. C. magister memoriae.

Res Romanas ex voluntate mansuetudinis tuae ab urbe condita ad nostram memoriam, quae in negotiis vel bellicis vel civilibus eminebant, per ordinem temporum brevi narratione collegi strictim additis etiam his, quae in principum vita egregia extiterunt, ut tranquillitatis tuae possit mens divina laetari prius se inlustrium virorum facta in administrando imperio secutam quam cognosceret lectione.

LIBER PRIMVS.

Romanum imperium, quo neque ab exordio ullum fere minus I neque incrementis toto orbe amplius humana potest memoria recordari, a Romulo exordium habet, qui Reae Silviae Vestalis virginis filius et quantum putatus est Martis cum Remo fratre uno partu editus est. is cum inter pastores latrocinaretur, decem et octo annos natus urbem exiguam in Palatino monte constituit, XI Kal. Maias, Olympiadis sextae anno tertio, post Troiae excidium, ut qui plurimum minimumque tradunt, anno trecentesimo nonagesimo quarto.

Condita civitate quam ex nomine suo Romam vocavit haec fere II egit. multitudinem finitimorum in civitatem recepit, centum ex senioribus legit, quorum consilio omnia ageret, quos senatores nominavit propter senectutem. cum uxores ipse et populus suus non haberent, invitavit ad spectaculum ludorum vicinas urbis Romae nationes atque earum virgines rapuit. commotis bellis propter raptarum iniuriam Caeninenses vicit, Antemnates, Crustuminos, Sabinos, Fidenates, Veientes. haec omnia oppida urbem cingunt. et cum orta

subito tempestate non comparuisset, anno regni tricesimo septimo ad deos transisse creditus est. deinde Romae per quinos dies senatores imperaverunt et his regnantibus unus annus completus est.

III Postea Numa Pompilius rex creatus est, qui bellum quidem nullum gessit, sed non minus civitati quam Romulus profuit. nam et leges Romanis moresque constituit, qui consuetudine proeliorum iam latrones ac semibarbari putabantur, et annum descripsit in decem menses prius sine aliqua supputatione confusum et infinita Romae sacra ac templa constituit. morbo decessit quadragesimo et tertio imperii anno.

IV Huic successit Tullus Hostilius. hic bella reparavit, Albanos vicit qui ab urbe Roma duodecimo miliario sunt, Veientes et Fidenates, quorum alii sexto miliario absunt ab urbe Roma, alii octavo decimo, bello superavit. urbem ampliavit adiecto Caelio monte. cum triginta et duos annos regnasset, fulmine ictus cum domo sua arsit.

V Post hunc Ancus Marcius Numae ex filia nepos suscepit imperium. contra Latinos dimicavit, Aventinum montem civitati adiecit et Ianiculum, apud *ostium Tiberis* Ostiam civitatem supra mare sexto decimo miliario ab urbe Roma condidit. vicesimo et quarto anno imperii morbo periit.

VI Deinde regnum Priscus Tarquinius accepit. hic numerum senatorum duplicavit, circum Romae aedificavit, ludos Romanos instituit, qui ad nostram memoriam permanent. vicit idem etiam Sabinos et non parum agrorum sublatum isdem urbis Romae territorio iunxit primusque triumphans urbem intravit. muros fecit et cloacas, Capitolium inchoavit. tricesimo octavo imperii anno per Anci filios occisus est regis eius, cui ipse successerat.

VII Post hunc Servius Tullius suscepit imperium, genitus ex nobili femina, captiva tamen et ancilla. hic quoque Sabinos subegit, montes tres Quirinalem Viminalem Esquilinum urbi adiunxit, fossas circum murum duxit. primus omnium censum ordinavit, qui adhuc per orbem terrarum incognitus erat. sub eo Roma omnibus in censum delatis habuit capita LXXXIII milia civium Romanorum cum his, qui in agris erant. occisus est scelere generi sui Tarquini Superbi, filii eius regis, cui ipse successerat, et filiae, quam Tarquinius habebat uxorem.

VIII L. Tarquinius Superbus septimus atque ultimus regum Volscos, quae gens ad Campaniam euntibus non longe ab urbe est, vicit, Gabios civitatem et Suessam Pometiam subegit, cum Tuscis pacem fecit et templum Iovi in Capitolio aedificavit. postea Ardeam ob-

pungnans in octavo decimo miliario ab urbe Roma positam civitatem imperium perdidit. nam cum filius eius et ipse Tarquinius nobilissimam feminam Lucretiam eandemque pudicissimam Collatini uxorem stuprasset eaque de iniuria marito et patri et amicis quæstafuisset, in omnium conspectu se occidit. propter quam causam Brutus parens et ipse Tarquini populum concitavit et Tarquinio ademit imperium. mox exercitus quoque eum, qui civitatem Ardeam cum ipso rege oppugnabat, reliquit: veniensque ad urbem rex portis clausis exclusus est, cumque imperasset annos quattuor et viginti, cum uxore et liberis suis fugit. ita Romæ regnatum est per septem reges annis ducentis quadraginta tribus, cum adhuc Roma ubi plurimum vix usque ad quintum decimum miliarium possideret.

Hinc consules coepere, pro uno rege duo hac causa creati, ut, IX
si unus malus esse voluisset, alter eum habens potestatem similem coerceret. et placuit, ne imperium longius quam annum haberent, ne per diuturnitatem potestatis insolentiores redderentur, sed civiles semper essent, qui se post annum scirent futuros esse privatos. fuerunt igitur anno primo expulsis regibus consules L. Iunius Brutus, qui maxime egerat, ut Tarquinius pelleretur, et Tarquinius Collatinus maritus Lucretiæ. sed Tarquinio Collatino statim sublata est dignitas. placuerat enim, ne quisquam in urbe maneret qui Tarquinius vocaretur. ergo accepto omni patrimonio suo ex urbe migravit et loco ipsius factus est L. Valerius Publicola consul. commovit tamen bellum urbi Romæ rex Tarquinius qui fuerat expulsus et collectis multis gentibus, ut in regnum posset restitui, dimicavit. In prima pugna Brutus consul et Arruns Tarquini filius in vicem X
se occiderunt, Romani tamen ex ea pugna victores recesserunt. Brutum matronæ Romanæ defensorem pudicitiae suæ quasi communem patrem per annum luxerunt. Valerius Publicola Sp. Lucretium Tricipitinum collegam sibi fecit Lucretiæ patrem, quo morbo mortuo iterum Horatium Pulvillum collegam sibi sumpsit. ita primus annus quinque consules habuit, cum Tarquinius Collatinus propter nomen urbe cessisset, Brutus in proelio perisset, Sp. Lucretius morbo mortuus esset.

Secundo quoque anno iterum Tarquinius ut reciperetur in XI
regnum bellum Romanis intulit, auxilium ei ferente Porsenna Tusciae rege, et Romam paene cepit. verum tum quoque victus est.

tertio anno post reges exactos Tarquinius cum suscipi non posset in regnum neque ei Porsenna, qui pacem cum Romanis fecerat, præstaret auxilium, Tusculum se contulit, quæ civitas non

longe ab urbe est, atque ibi per quattuordecim annos privatus cum uxore consenuit.

quarto anno post reges exactos cum Sabini Romanis bellum intulissent, victi sunt et de is triumphatum est.

quinto anno L. Valerius, ille Bruti collega et quater consul, fataliter mortuus est, adeo pauper ut collatis a populo nummis sumptum habuerit sepulturae. quem matronae sicuti Brutum annum luxerunt.

XII Nono anno post reges exactos cum gener Tarquini ad iniuriam soceri vindicandam ingentem collegisset exercitum, nova Romae dignitas est creata, quae dictatura appellatur, maior quam consularis. eodem anno etiam magister equitum factus est qui dictatori obsequeretur. neque quicquam similis potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati quam nunc tranquillitas vestra habet, maxime cum Augustus quoque Octavius, de quo postea dicemus, et ante eum C. Caesar sub dictaturae nomine atque honore regnaverint. dictator autem Romae primus fuit Larcius, magister equitum primus Sp. Cassius.

XIII Sexto decimo anno post reges exactos seditionem populus Romae fecit, tamquam a senatu atque consulibus premeretur. tum et ipse sibi tribunos plebi quasi proprios iudices et defensores creavit, per quos contra senatum et consules tutus esse posset.

XIV Sequenti anno Volsci bellum reparaverunt et victi acie etiam Coriolos civitatem quam habebant optimam perdidit.

XV Octavo decimo anno postquam reges eiecti erant, expulsus ex urbe Q. Marcius, dux Romanus qui Coriolos ceperat Volscorum civitatem, ad ipsos Volscos contendit iratus et auxilia contra Romanos accepit. Romanos saepe vicit, usque ad quintum miliarium urbis accessit, obpugnaturus etiam patriam, legatis qui pacem petebant repudiatis, nisi ad eum mater Veturia et uxor Volunnia ex urbe venissent, quarum fletu et deprecatione superatus removit exercitum. atque hic secundus post Tarquinium fuit, qui dux contra patriam suam esset.

XVI C. Fabio et L. Virginio consulibus trecenti nobiles homines, qui ex Fabia familia erant, contra Veientes bellum soli susceperunt, promittentes senatui et populo per se omne certamen implendum. itaque profecti omnes nobiles et qui singuli magnorum exercituum duces esse deberent in proelio conciderunt. unus omnino superavit ex tanta familia, qui propter aetatem puerilem duci non potuerat.

ad pugnam. Post haec census in urbe habitus est et inventa sunt civium capita CXVII milia CCCXVIII.

Sequenti anno cum in Algido monte ab urbe duodecimo fere miliario Romanus obsideretur exercitus, L. Quintius Cincinnatus dictator est factus, qui agrum quattuor iugerum possidens manibus suis colebat. is cum in opere et arans esset inventus, sudore deterso togam praetextam accepit et caesis hostibus liberavit exercitum. XVII

Anno trecentesimo et altero ab urbe condita imperium consulare cessavit et pro duobus consulibus decem facti sunt, qui summam potestatem haberent, decemviri nominati. sed cum primo anno bene egissent, secundo unus ex is Ap. Claudius Virgini cuiusdam, qui honestis iam stipendiis contra Latinos in monte Algido militabat, filiam virginem corrumpere voluit; quam pater occidit, ne stuprum a decemviro sustineret, et regressus ad milites movit tumultum. sublata est decemviris potestas ipsique damnati sunt. XVIII

Anno trecentesimo et quinto decimo ab urbe condita Fidenates contra Romanos rebellaverunt. auxilium his praestabant Veientes et rex Veientium Tolumnius, quae ambae civitates tam vicinae urbi sunt, ut Fidenae sexto, Veii octavo decimo miliario absint. coniunxerunt se his et Volsci. sed Mam. Aemilio dictatore et L. Quintio Cincinnato magistro equitum victi etiam regem perdiderunt. Fidenae captae et excisae. XIX

Post viginti annos Veientani rebellaverunt. dictator contra ipsos missus est Furius Camillus, qui primum eos vicit acie, mox etiam civitatem diu obsidens cepit antiquissimam Italiae atque ditissimam. post eam cepit et Faliscos, non minus nobilem civitatem. sed commota est ei invidia, quasi praedam male divisisset, damnatusque ob eam causam et expulsus civitate. statim Galli Senones ad urbem venerunt et victos Romanos undecimo miliario a Roma apud flumen Alliam secuti etiam urbem occupaverunt. neque defendi quicquam nisi Capitolium potuit; quod cum diu obsidissent et iam Romani fame laborarent, a Camillo qui in vicina civitate exulabat Gallis superventum est gravissimeque victi sunt. postea tamen etiam accepto auro, ne Capitolium obsiderent, recesserunt, sed secutus eos Camillus ita cecidit, ut et aurum quod is datum fuerat et omnia quae ceperant militaria signa revocaret. ita tertio triumphans urbem ingressus est et appellatus secundus Romulus quasi et ipse patriae conditor. XX

LIBER SECVNDVS.

- I Anno trecentesimo sexagesimo quinto ab urbe condita, post captam autem primo, dignitates mutatae sunt et pro duobus consulibus facti tribuni militares consulari potestate. hinc iam coepit Romana res crescere. nam Camillus eo anno Volscorum civitatem quae per septuaginta annos bellum gesserat vicit et Aequorum urbem et Sutrinorum atque omnibus deletis earundem exercitibus tres simul triumphos egit.
- II T. etiam Quintius Cincinnatus Praenestinos qui usque ad urbis Romae portas cum bello venerant persecutus ad flumen Alliam vicit, octo civitates quae sub ipsis agebant Romanis adiunxit, ipsam Praeneste adgressus in diditionem accepit, quae omnia ab eo gesta sunt viginti diebus, triumphusque ipsi decretus.
- III Verum dignitas tribunorum militarium non diu perseveravit. nam post aliquantum nullos placuit fieri et quadriennium in urbe ita fluxit, ut potestates ibi maiores non essent. resumpserunt tamen tribuni militares consulari potestate iterum dignitatem et triennium perseveraverunt; rursus consules facti.
- IV L. Genucio et Q. Servilio consulibus mortuus est Camillus. honor ei post Romulum secundus delatus est.
- V T. Quintius dictator adversus Gallos qui ad Italiam venerant missus est. hi ab urbe quarto miliario trans Anienem fluvium condescerant. ibi nobilissimus de senatoribus iuvenis Manlius provocantem Gallum ad singulare certamen progressus occidit et sublato torque aureo colloque suo imposito in perpetuum Torquati et sibi et posteris cognomen accepit. Galli fugati sunt, mox per C. Sulpicium dictatorem etiam victi. non multo post a C. Marcio Tusci victi sunt et octo milia captivorum ex his in triumphum ducta.
- VI Census iterum habitus est. et cum Latini qui a Romanis subacti erant milites praestare nollent, ex Romanis tantum tirones lecti sunt, factaeque legiones decem, qui modus sexaginta vel amplius armatorum milia efficiebat. parvis adhuc Romanis rebus tanta tamen in re militari virtus erat. quae cum profectae essent adversum Gallos duce L. Furio, quidam ex Gallis unum ex Romanis qui esset optimus provocavit. tum se M. Valerius tribunus militum obtulit, et cum processisset armatus, corvus ei supra dextrum brachium sedit. mox commissa adversum Gallum pugna idem corvus alis et unguibus Galli oculos verberavit, ne rectum posset aspicere. ita a tribuno Valerio interfectus non solum victoriam ei, sed etiam nomen dedit. nam

postea idem Corvinus est dictus. ac propter hoc meritum annorum trium et viginti consul est factus.

Latini qui noluerant milites dare hoc quoque a Romanis exigere coeperunt, ut unus consul ex eorum, alter ex Romanorum populo crearetur. quod cum esset negatum, bellum contra eos susceptum est, et ingenti pugna superati sunt; ac de his perdomitis triumphatum est. statuæ consulibus ob meritum victoriae in rostris positæ sunt. eo anno etiam Alexandria ab Alexandro Macedone condita est. VII

Iam Romani potentes esse coeperunt. bellum enim in centesimo et tricesimo fere miliario ab urbe apud Samnitas gerebatur, qui medii sunt inter Picenum Campaniam Apuliam. L. Papirius Cursor cum honore dictatoris ad id bellum profectus est. qui cum Romam redisset, Q. Fabio Maximo magistro equitum quem apud exercitum reliquit praecepit, ne se absente pugnaret. ille occasione reperta felicissime dimicavit et Samnitas delevit. ob quam rem a dictatore capitis damnatus, quod se vetante pugnasset, ingenti favore militum et populi liberatus est. tanta Papirio seditione commota, ut paene ipse interficeretur. VIII

Postea Samnites Romanos T. Veturio et Sp. Postumio consulibus ingenti dedecore vicerunt et sub iugum miserunt. pax tamen a senatu et populo soluta est, quae cum ipsis propter necessitatem facta fuerat. postea Samnites victi sunt a L. Papirio consule, septem milia eorum sub iugum missa. Papirius de Samnitibus triumphavit. eo tempore Ap. Claudius censor aquam Claudiam induxit et viam Appiam stravit. Samnites reparato bello Q. Fabium Maximum vicerunt tribus milibus hominum occisis. postea cum pater ei Fabius Maximus legatus fuisset et Samnitas vicit et plurima ipsorum oppida cepit. deinde P. Cornelius Rufinus, M. Curius Dentatus, ambo consules, contra Samnitas missi ingentibus proeliis eos confecerunt. bellum cum Samnitibus per annos quadraginta novem actum sustulerunt. neque ullus hostis fuit intra Italiam qui Romanam virtutem magis fatigaverit. IX

Interiectis aliquot annis iterum se Gallorum copiae contra Romanos Tuscis Samnitibusque iunxerunt, sed cum Romam tenderent, a Cn. Cornelio Dolabella consule deletæ sunt. X

Eodem tempore Tarentinis qui iam in ultima Italia sunt bellum indictum est, quia legatis Romanorum iniuriam fecissent. ii Pyrrum Epiri regem contra Romanos auxilium poposcerunt, qui ex genere Achillis originem trahebat. is mox ad Italiam venit, tumque XI

primum Romani cum transmarino hoste dimicaverunt. missus est contra eum consul P. Valerius Laevinus. qui cum exploratores Pyrrici cepisset, iussit eos per castra duci, ostendi omnem exercitum tumque dimitti, ut renuntiarent Pyrrum quaecumque a Romanis agerentur. commissa mox pugna cum iam Pyrrus fugeret, elephantorum auxilio vicit quos incognitos Romani expaverunt. sed nox proelio finem dedit; Laevinus tamen per noctem fugit. Pyrrus Romanos mille octingentos cepit et eos summo honore tractavit, occisos sepelivit. quos cum adverso vulnere et truci vultu etiam mortuos iacere vidisset, tulisse ad caelum manus dicitur cum hac voce: se totius orbis dominum esse potuisse, si tales sibi milites contigissent.

XII

Postea Pyrrus coniunctis sibi Samnitibus Lucanis Brittiis Romanam perrexit, omnia ferro ignique vastavit, Campaniam populatus est atque ad Praeneste venit miliario ab urbe octavo decimo. mox terrore exercitus qui eum cum consule sequebatur in Campaniam se recepit. legati ad Pyrrum de redimendis captivis missi ab eo honorifice suscepti sunt. captivos sine pretio Romanam misit, unum ex legatis Romanorum Fabricium sic admiratus, cum eum pauperem esse cognovisset, ut quarta parte regni promissa sollicitare voluerit, ut ad se transiret, contemptusque est a Fabricio. quare cum Pyrrus Romanorum ingenti admiratione teneretur, legatum misit, qui pacem aequis condicionibus peteret, praecipuum virum Cineam nomine, ita ut Pyrrus partem Italiae quam iam armis occupaverat obtineret. pax displicuit: remandatum Pyrrum a senatu eum cum Romanis, nisi ex Italia recessisset, pacem habere non posse. tum Romani iusserunt captivos omnes quos Pyrrus reddiderat infames haberi, quod armati capti fuissent, nec ante eos ad veterem statum reverti, quam si binorum hostium occisorum spolia retulissent. ita legatus Pyrrici reversus est. a quo cum quaereret Pyrrus, qualem Romanam comperisset, Cineas dixit, regum se patriam vidisse; scilicet tales illic fere omnes esse, qualis unus Pyrrus apud Epirum et reliquam Graeciam putaretur.

XIII

Missi sunt contra Pyrrum duces P. Sulpicius et Decius consules. certamine commisso Pyrrus vulneratus est, elephantum interfecti, viginti milia caesa hostium, et ex Romanis tantum quinque milia; Pyrrus Tarentum fugatus.

XIV

Interiecto anno contra Pyrrum Fabricius est missus, qui prius inter legatos sollicitari non potuerat quarta regni parte promissa. tum cum vicina castra ipse et rex haberent, medicus Pyrrici nocte ad eum venit promittens veneno se Pyrrum occisurum, si sibi aliquid

polliceretur. quem Fabricius vinctum reduci iussit ad dominum Pyrroque dici quae contra caput eius medicus spondisset. tum rex admiratus eum dixisse fertur: ille est Fabricius, qui difficilius ab honestate quam sol a cursu suo averti potest. tum rex ad Siciliam profectus est. Fabricius victis Lucanis et Samnitibus triumphavit.

Consules deinde M. Curius Dentatus et Cornelius Lentulus adversum Pyrrum missi sunt. Curius contra eum pugnavit, exercitum eius cecidit, ipsum Tarentum fugavit, castra cepit. ea die caesa hostium viginti tria milia. Curius in consulatu triumphavit. primus Romam elephantos quattuor duxit. Pyrrus etiam a Tarento mox recessit et apud Argos Graeciae civitatem occisus est.

C. Fabio Licinio, C. Claudio Canina consulibus anno urbis XV conditae quadringentesimo sexagesimo primo legati Alexandrini a Ptolemaeo missi Romam venire et a Romanis amicitiam quam petierant obtinuerunt.

Q. Ogulnio, C. Fabio Pictore consulibus Picentes bellum commovere et ab insequentibus consulibus P. Sempronio, Ap. Claudio victi sunt; et de is triumphatum est. conditae a Romanis civitates Ariminus in Gallia et Beneventum in Samnio.

M. Atilio Regulo, L. Iunio Libone consulibus Sallentinis in Apulia bellum indictum est, captique sunt cum civitate simul Brundisini, et de his triumphatum est.

Anno quadringentesimo septuagesimo septimo cum iam clarum urbis Romae nomen esset, arma tamen extra Italiam mota non fuerant. ut igitur cognosceretur quae copiae Romanorum essent, census est habitus, inventa sunt civium capita ducenta nonaginta duo milia trecenta triginta quattuor, quamquam a condita urbe numquam bella cessassent. et contra Afros bellum susceptum est primum Ap. Claudio, Q. Fulvio consulibus. in Sicilia contra eos pugnatum est et Ap. Claudius de Afris et rege Siciliae Hierone triumphavit.

Insequenti anno Valerio Marco et Otacilio consulibus in Sicilia a Romanis res magnae gestae sunt. Tauromenitani Catinenses et praeterea quinquaginta civitates in fidem acceptae.

tertio anno in Sicilia contra Hieronem bellum paratum est. cum omni nobilitate Syracusanorum pacem a Romanis impetravit deditque argenti ducenta talenta. Afri in Sicilia victi sunt, et de his secundo Romae triumphatum est.

Quinto anno Punici belli quod contra Afros gerebatur primum Romani C. Duillio et Cn. Cornelio Asina consulibus in mari dimicaverunt paratis navibus rostratis quas Liburnas vocant. consul Cor-

nelius fraude deceptus est. Duillius commisso proelio Carthaginiensium ducem vicit, trignita et unam navem cepit, quattuordecim merisit, septem milit hostium cepit, tria milia occidit. neque ulla victoria Romanis gratior fuit, quod invicti terra iam etiam mari plurimum possent.

C. Aquilio Floro, L. Scipione consulibus Scipio Corsicam et Sardiniam vastavit, multa milia inde captivorum adduxit, triumphum egit.

XXI

L. Manlio Vulstone, M. Atilio Regulo consulibus bellum in Africam translatum est. contra Hamilcarem Carthaginiensium ducem in mari pugnatum, victusque est. nam perditis sexaginta quattuor navibus retro se recepit, Romani viginti duas amiserunt. sed cum in Africam transissent, primam Clypeam Africae civitatem in deditionem acceperunt. consules usque ad Carthaginem processerunt, multisque vastatis Manlius victor Romam rediit et viginti septem milia captivorum reduxit, Atilius Regulus in Africa remansit. is contra Afros aciem instruxit. contra tres Carthaginiensium duces dimicans victor fuit, decem et octo milia hostium cecidit, quinque milia cum decem et octo elephantis cepit, septuaginta quattuor civitates in fidem accepit. tum victi Carthaginienses pacem a Romanis petiverunt. quam cum Regulus nollet nisi durissimis condicionibus dare, Afri auxilium a Lacedaemoniis petiverunt. et duce Xanthippo qui a Lacedaemoniis missus fuerat Romanorum dux Regulus victus est ultima pernicie. nam duo milia tantum ex omni exercitu refugerunt, quingenti cum imperatore Regulo capti sunt, triginta milia occisa, Regulus ipse in catenas coniectus.

XXII

M. Aemilio Paulo, Ser. Fulvio Nobiliore consulibus ambo Romani consules ad Africam profecti sunt cum trecentarum navium classe. primum Afros navali certamine superant. Aemilius consul centum et quattuor naves hostium demersit, triginta cum pugnatoribus cepit, quindecim milia hostium aut occidit aut cepit. militem suum ingenti praeda ditavit. et subacta Africa tunc fuisset, nisi quod tanta fames erat, ut diutius exercitus exspectare non posset. consules cum victrici classe redeuntes circa Siciliam naufragium passi sunt. et tanta tempestas fuit, ut ex quadringentis sexaginta quattuor navibus octoginta servari potuerint, neque ullo tempore tanta maritima tempestas audita est. Romani tamen statim ducentas naves reparaverunt, neque in aliquo animus is infractus fuit.

XXIII

Cn. Servilius Caepio, C. Sempronius Blaesus consules cum ducentis sexaginta navibus ad Africam profecti sunt. aliquot civitates

ceperunt. praedam ingentem reducentes naufragium passi sunt. itaque cum continuae calamitates Romanis displicerent, decrevit senatus, ut a maritimis proeliis recederetur et tantum sexaginta naves ad praesidium Italiae salvae essent.

XXIV

L. Caecilio Metello, C. Furio Placido consulibus Metellus in Sicilia Afrorum ducem cum CXXX elephantis et magnis copiis venientem superavit, XX milia hostium cecidit, sex et viginti elephantos cepit, reliquos errantes per Numidas quos in auxilium habebat collegit et Romam deduxit ingenti pompa, cum elephantorum omnia itinera conpleret. post haec mala Carthaginienses Regulum ducem quem ceperant petiverunt, ut Romam proficisceretur et pacem a Romanis obtineret ac permutationem captivorum faceret. ille Romam cum venisset, inductus in senatum nihil quasi Romanus egit dixitque se ex illa die qua in potestatem Afrorum venisset Romanum esse desisse. itaque et uxorem a complexu removit et senatui suasit, ne pax cum Poenis fieret: illos enim fractos tot casibus spem nullam habere; tanti non esse, ut tot milia captivorum propter unum se et senem et paucos, qui ex Romanis capti fuerant, redderentur. itaque obtinuit. nam Afros pacem petentes nullus admisit. ipse Carthaginem rediit offerentibusque Romanis, ut eum Romae tenerent, negavit se in ea urbe mansurum, in qua postquam Afris servierat dignitatem honesti civis habere non posset. regressus igitur ad Africam omnibus suppliciis extinctus est.

XXV

P. Claudio Pulchro, C. Iunio consulibus Claudius contra auspicia pugnavit et a Carthaginiensibus victus est. nam ex ducentis et viginti navibus cum triginta fugit, nonaginta cum pugnatoribus captae sunt, demersae ceterae. alius quoque consul naufragio classem amisit, exercitum tamen salvum habuit, quia vicina litora erant.

XXVI

C. Lutatio Catulo, A. Postumio Albino consulibus anno belli Punici vicesimo et tertio Catulo bellum contra Afros commissum est. profectus est cum trecentis navibus in Siciliam, Afri contra ipsum quandringentas paraverunt. numquam in mari tantis copiis pugnatum est. Lutatius Catulus navem aeger ascendit. vulneratus enim in pugna superiore fuerat. contra Lilybaeum civitatem Siciliae pugnatum est ingenti virtute Romanorum. nam LXIII Carthaginensium naves captae sunt, CXXV demersae, XXXII milia hostium capta, XIII milia occisa, infinitum auri argenti praedae in potestatem Romanorum redactum. ex classe Romana XII naves demersae. pugnatum est VI Idus Martias. statim pacem Carthaginienses petiverunt, tributaque est eis pax. captivi Romanorum qui tenebantur

XXVII

a Carthaginiensibus redditi sunt. etiam Carthaginienses petiverunt, ut redimi eos captivos liceret quos ex Afris Romani tenebant. senatus iussit sine pretio dari qui in publica custodia essent; qui autem a privatis tenerentur, ut pretio dominis reddito Carthaginem redirent atque id pretium ex fisco magis quam a Carthaginiensibus solveretur.

XXVIII

Q. Lutatius, A. Manlius consules creati bellum Faliscis intulerunt, quae civitas Italiae opulenta quondam fuit, quod ambo consules intra sex dies quam venerant transegerunt XV milibus hostium caesis, ceteris pace concessa, agro tamen ex medietate sublato.

LIBER TERTIVS.

I Finito igitur Punico bello quod per XXIII annos tractum est Romani iam clarissima gloria noti legatos ad Ptolemaeum Aegypti regem miserunt auxilia promittentes, quia rex Syriae Antiochus ei bellum intulerat. ille gratias Romanis egit, auxilia non accepit. iam enim fuerat pugna transacta. eodem tempore potentissimus rex Siciliae Hiero Romam venit ad ludos spectandos et ducenta milia modiorum tritici populo donum exhibuit.

II

L. Cornelio Lentulo, Fulvio Flacco consulibus, quibus Hiero Romam venerat, etiam contra Ligures intra Italiam bellum gestum est et de his triumphatum. Carthaginienses tum bellum reparare temptabant, Sardinienses, qui ex condicione pacis Romanis parere debebant ad rebellandum inpellentes. venit tamen Romam legatio Carthaginiensium et pacem impetravit.

III

T. Manlio Torquato, C. Atilio Bulco consulibus de Sardis triumphatum est, et pace omnibus locis facta Romani nullum bellum habuerunt, quod is post Romam conditam semel tantum Numa Pompilio regnante contigerat.

IV

L. Postumius Albinus, Cn. Fulvius Centumalus consules bellum contra Illyrios gesserunt et multis civitatibus captis etiam reges in deditionem acceperunt. ac tum primum ex Illyriis triumphatum est.

V

L. Aemilio consule ingentes Gallorum copiae Alpes transierunt. sed pro Romanis tota Italia consensit, traditumque est a Fabio historico qui ei bello interfuit DCCC milia hominum parata ad id bellum fuisse. sed res per consulem tantum prospere gesta est. XL milia hostium interfecta sunt et triumphus Aemilio decretus.

VI

Aliquot deinde annis post contra Gallos intra Italiam pugnatum est, finitumque bellum. M. Marcello et Cn. Cornelio Scipione

consulibus. tum Marcellus cum parva manu equitum dimicavit et regem Gallorum Viridomarum nomine manu sua occidit. postea cum collega ingentes copias Gallorum peremit, Mediolanum expunnavit, grandem praedam Romam pertulit. ac triumphans Marcellus spolia Galli stipiti inposita umeris suis vexit.

M. Minucio Rufo, P. Cornelio consulibus Histris bellum inlatum VII est, quia latrocinati navibus Romanorum fuerant quae frumenta exhibebant, perdomitique sunt omnes. eodem anno bellum Punicum secundum Romanis inlatum est per Hannibalem Carthaginiensium ducem, qui Saguntum Hispaniae civitatem Romanis amicam obpugnare adgressus est, annum agens vicesimum aetatis, copiis congregatis centum quinquaginta milium. huic Romani per legatos denunciaverunt, ut bello abstineret. is legatos admittere noluit. Romani etiam Carthaginem miserunt, ut mandaretur Hannibali, ne bellum contra socios populi Romani gereret. dura responsa a Carthaginiensibus data. Saguntini interea fame victi sunt captique ab Hannibale ultimis poenis adficiuntur.

Tum P. Cornelius Scipio cum exercitu in Hispaniam profectus VIII est, Ti. Sempronius in Siciliam. bellum Carthaginiensibus indictum est. Hannibal relicto in Hispania fratre Hasdrubale Pyrenaeum transiit. Alpes tum ea parte invias sibi patefecit. traditur ad Italiam LXXX milia peditum, X milia equitum, septem et XXX elephantos adduxisse. interea multi Ligures et Galli Hannibali se coniunxerunt. Sempronius Gracchus cognito ad Italiam Hannibalis adventu ex Sicilia exercitum Ariminum transvexit.

P. Cornelius Scipio Hannibali primus occurrit. commisso IX proelio fugatis suis ipse vulneratus in castra rediit. Sempronius Gracchus et ipse confligit apud Trebiam amnem. is quoque vincitur. Hannibali multi se in Italia dederunt. inde ad Tusciam veniens Hannibal Flamini consuli occurrit. ipsum Flaminium interemit; Romanorum XXV milia caesa sunt, ceteri diffugerunt. missus adversus Hannibalem postea a Romanis Q. Fabius Maximus. is eum differendo pugnam ab impetu fregit, mox inventa occasione vicit.

Quingentesimo et quadragesimo anno a condita urbe L. X Aemilius Paulus, P. Terentius Varro contra Hannibalem mittuntur Fabioque succedunt, qui Fabius ambo consules monuit, ut Hannibalem calidum et impatientem ducem non aliter vincerent quam proelium differendo. verum cum impatientia Varronis consulis contradicente altero consule apud vicum qui Cannae appellatur in Apulia pugnatum esset, ambo consules ab Hannibale vincuntur. in

ea pugna tria milia Afrorum pereunt, magna pars de exercitu Hannibalis sauciatur. nullo tamen Punico bello Romani gravius accepti sunt. periit enim in eo consul Aemilius Paulus, consulares et praetorii XX, senatores capti aut occisi XXX, nobiles viri CCC, militum XL milia, equitum III milia et quingenti. in quibus malis nemo tamen Romanorum pacis mentionem habere dignatus est. servi, quod numquam ante, manumissi et milites facti sunt.

XI

Post eam pugnam multae Italiae civitates quae Romanis paruerant se ad Hannibalem transtulerunt. Hannibal Romanis obtulit, ut captivos redimerent, responsumque est a senatu eos cives non necessarios, qui cum armati essent, capi potuissent. ille omnes postea variis suppliciis interfecit et tres modios anulorum aureorum Carthaginem misit, quos ex manibus equitum Romanorum senatorum et militum detraxerat. interea in Hispania, ubi frater Hannibalis Hasdrubal remanserat cum magno exercitu, ut eam totam Afris subigeret, a duobus Scipionibus Romanis ducibus vincitur. perdit in pugna XXXV milia hominum: ex his capiuntur X milia, occiduntur XXXV milia. mittuntur ei a Carthaginensibus ad reparandas vires XII milia peditum, III milia equitum, XX elephantum.

XII

Anno quarto postquam ad Italiam Hannibal venit, M. Claudius Marcellus consul apud Nolam civitatem Campaniae contra Hannibalem bene pugnavit. Hannibal multas civitates Romanorum per Apuliam Calabriam Brittios occupavit. quo tempore etiam rex Macedoniae Philippus ad eum legatos misit, promittens auxilia contra Romanos sub hac condicione, ut deletis Romanis ipse quoque contra Graecos ab Hannibale auxilia acciperet. captis igitur legatis Philippi et re cognita Romani in Macedoniam M. Valerium Laevinum ire iusserunt, in Sardiniam T. Manlium Torquatum proconsulem. nam etiam ea sollicitata ab Hannibale Romanos deseruerat.

XIII

ita uno tempore quattuor locis pugnabatur: in Italia contra Hannibalem, in Hispaniis contra fratrem eius Hasdrubalem, in Macedonia contra Philippum, in Sardinia contra Sardos et alterum Hasdrubalem Carthaginensem. is a T. Manlio proconsule qui ad Sardiniam missus fuerat vivus est captus, occisa cum eo duodecim milia, capti mille quingenti, et a Romanis Sardinia subacta. Manlius victor captivos et Hasdrubalem Romam reportavit. interea etiam Philippus a Laevino in Macedonia vincitur et in Hispania ab Scipionibus Hasdrubal et Mago tertius frater Hannibalis.

XIV

Decimo anno postquam in Italiam venerat P. Sulpicio, Cn. Fulvio consulibus Hannibal usque ad quartum miliarium urbis ac-

cessit, equites eius ad portam. mox consulum cum exercitu venientum metu Hannibal ad Campaniam se recepit. in Hispania a fratre Hasdrubale ambo Scipiones qui per multos annos victores fuerant interficiuntur, exercitus tamen integer mansit; casu enim magis erant quam virtute decepti. quo tempore etiam a consule Marcello Siciliae magna pars capta est quam tenere Afri coeperant et nobilissima urbs Syracusana, praeda ingens Romam perlata est. Laevinus in Macedonia cum Philippo et multis Graeciae populis et rege Asiae Attalo amicitiam fecit, et ad Siciliam profectus Hannonem quendam Afrorum ducem apud Agrigentum civitatem cum ipso oppido cepit, eum Romam cum captivis nobilibus misit. XL civitates in deditio- nem accepit, XXVI expugnavit. ita omnis Sicilia recepta est, Macedo- nia fracta. ingenti gloria Romam regressus est. Hannibal in Italia Cn. Fulvium consulem subito adgressus cum octo milibus hominum interfecit.

Inter ea ad Hispanias, ubi occisis duobus Scipionibus nullus XV Romanus dux erat, P. Cornelius Scipio mittitur, filius P. Scipionis qui ibidem bellum gesserat, annos natus quattuor et viginti, vir Romanorum omnium et sua aetate et posteriore tempore fere pri- mus. is Carthaginem Hispaniae capit, in qua omne aurum argentum et belli apparatus Afri habebant, nobilissimos quoque obsides quos ab Hispanis acceperant. Magonem etiam fratrem Hannibalis ibidem capit, quem Romam cum aliis mittit. Romae ingens laetitia post hunc nuntium fuit. Scipio Hispanorum obsides parentibus red- didit. quare omnes Hispaniae uno animo ad eum transierunt. post quae Hasdrubalem Hannibalis fratrem victum fugat et praedam ma- ximam capit.

Interea in Italia consul Fabius Maximus Tarentum recepit, in XVI qua ingentes copiae Hannibalis erant. ibi etiam ducem Hannibalis Carthalonem occidit, XXV milia hominum captivorum vendidit, praedam militibus dispertivit, pecuniam hominum venditorum ad fiscum retulit. tum multae civitates Romanorum quae ad Hanniba- lem transierant prius rursus se Fabio Maximo dediderunt. insequenti anno Scipio in Hispania egregias res egit et per se et per fratrem suum L. Scipionem; septuaginta civitates receperunt. in Italia tamen male pugnatum est. nam Claudius Marcellus consul ab Hannibale occisus est.

Tertio anno postquam Scipio ad Hispanias profectus est rursus XVII res inclitas gerit. regem Hispaniarum magno proelio victum in ami- citiam accepit et primus omnium a victo obsides non poposcit.

XVIII Desperans Hannibal Hispanias contra Scipionem diutius posse retineri fratrem suum Hasdrubalem ad Italiam cum omnibus copiis evocavit. is veniens eodem itinere quo etiam Hannibal venerat a consulibus Ap. Claudio Nerone et M. Livio Salinatore apud Senam Piceni civitatem in insidias conpositas incidit. strenue tamen pugnans occisus est, ingentes eius copiae captae aut interfectae sunt, magnum pondus auri atque argenti Romam relatum. post haec Hannibal diffidere iam de belli coepit eventu. Romanis ingens animus accessit; itaque et ipsi evocaverunt ex Hispania P. Cornelium Scipionem. is Romam cum ingenti gloria venit.

XIX Q. Caecilio, L. Valerio consulibus omnes civitates quae in Britiis ab Hannibale tenebantur Romanis se tradiderunt.

XX Anno quarto decimo postea quam in Italiam Hannibal venerat, Scipio qui multa in Hispania bene egerat consul est factus et in Africam missus. cui viro divinum quiddam inesse existimabatur, adeo ut putaretur etiam cum numinibus habere sermonem. is in Africa contra Hannonem ducem Afrorum pugnat: exercitum eius interfecit. secundo proelio castra cepit cum quattuor milibus et quingentis militibus, XI milibus occisis. Syphacem Numidiae regem qui se Afris coniunxerat capit et castra eius invadit. Syphax cum nobilissimis Numidis et infinitis spoliis Romam a Scipione mittitur, qua re audita omnis fere Italia Hannibalem deserit. ipse a Carthaginiensibus redire in Africam iubetur quam Scipio vestabat.

XXI Ita anno septimo decimo ab Hannibale Italia liberata est. legati Carthaginiensium pacem a Scipione petiverunt. ab eo ad senatum Romam missi sunt. quadraginta et quinque diebus indutiae datae sunt, quousque ire Romam et regredi possent. et triginta milia pondo argenti ab is accepta sunt. senatus ex arbitrio Scipionis pacem iussit cum Carthaginiensibus fieri. Scipio his condicionibus dedit, ne amplius quam triginta naves haberent, ut quingenta milia pondo argenti darent, captivos et perfugas redderent.

XXII Interim Hannibale veniente ad Africam pax turbata est, multa hostilia ab Afris facta sunt. legati tamen eorum ex urbe venientes a Romanis capti sunt et iubente Scipione dimissi. Hannibal quoque frequentibus proeliis victus a Scipione petit etiam ipse pacem. cum ventum esset ad colloquium, isdem condicionibus data est quibus prius, additis quingentis milibus pondo argenti centum milibus librarum propter novam perfidiam. Carthaginiensibus condiciones displicuerunt iusseruntque Hannibalem pugnare. inferitur a Scipione et Masinissa alio rege Numidarum qui amicitiam cum Scipione fe-

cerat Carthagini bellum. Hannibal tres exploratores ad Scipionis castra misit, quos captos Scipio circumduci per castra iussit ostendique eis totum exercitum, mox etiam prandium dari dimittique, ut renuntiarent Hannibali quae apud Romanos vidissent.

Interea proelium ab utroque duce instructum est, quale vix XXIII
ulla memoria fuit, cum peritissimi viri copias suas ad bellum educerent. Scipio victor recedit paene ipso Hannibale capto, qui primum cum multis equitibus, deinde cum viginti, postermo cum quattuor evasit. inventa in castris Hannibalis argenti pondo viginti milia, auri octingenta, cetera supellectilis copiosa. post id certamen pax cum Carthaginiensibus facta est. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit atque Africanus ex eo appellari coeptus est. finem accepit secundum Punicum bellum post annum nonum decimum quam coeperat.

LIBER QVARTVS.

Transacto Punico bello secutum est Macedonicum contra Philippum regem quingentesimo quinquagesimo et primo anno ab urbe condita; T. Quintius Flaminius adversum Philippum rem prospere II
gessit. pax ei data est his legibus: ne Graeciae civitatibus quas Romani contra eum defenderant bellum inferret, captivos et transfugas redderet, quinquaginta solas naves haberet, reliquas Romanis dederet, per annos decem quaterna milia pondo argenti praestaret et obsidem daret filium suum Demetrium. T. Quintius etiam Lacedaemoniis intulit bellum. ducem eorum Nabidem vicit et quibus voluit condicionibus in fidem accepit. ingenti gloria duxit ante currum nobilissimos obsides, Demetrium Philippi filium et Armenem Nabidis.

Transacto bello Macedonico secutum est Syriacum contra Antiochum regem, P. Cornelio Scipione, M. Acilio Glabrione consulibus. huic Antiocho Hannibal se iunxerat, Carthaginem patriam suam metu, ne Romanis traderetur, relinquens. M. Acilius Glabrio in Achaia bene pugnavit. castra regis Antiochi nocturna pugna capta sunt, ipse fugatus. Philippo, quia contra Antiochum Romanis fuisset auxilio, filius Demetrius redditus est. III

L. Cornelio Scipione et C. Laelio consulibus Scipio Africanus IV
fratri suo L. Cornelio Scipioni consuli legatus contra Antiochum profectus est. Hannibal qui cum Antiocho erat navali proelio victus est. ipse postea Antiochus circa Sipylum Magnesiam Asiae civitatem

a consule Cornelio Scipione ingenti proelio fusus est. auxilio fuit Romanis in ea pugna Eumenes Attali regis frater, qui Eumeniam in Phrygia condidit. quinquaginta milia peditum, tria equitum eo certamine ex parte regis occisa sunt. tum rex pacem petiit. isdem condicionibus data est a senatu quamquam victo, quibus ante offerebatur: ut ex Europa et Asia recederet atque intra Taurum se contineret, decem milia talentorum et viginti obsides praeberet, Hannibalem concitatore belli dederet. Eumeni regi donatae sunt a senatu omnes Asiae civitates quas Antiochus bello perdidit et Rhodiis, qui auxilium Romanis contra regem Antiochum tulerant, multae urbes concessae sunt. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit. nomen et ipse ad imitationem fratris Asiagenis accepit quia Asiam vicerat, sicuti frater ipsius propter Africam domitam Africanus appellabatur.

V Sp. Postumio Albino, Q. Marco Philippo consulibus M. Fulvius de Aetolis triumphavit. Hannibal, qui victo Antiocho, ne Romanis traderetur, ad Prusiam Bithyniae regem fugerat, repetitus etiam ab eo est per T. Quintium Flaminium. et cum tradendus Romanis esset, venenum bibit et apud Libyssam in finibus Nicomedensium se-pultus est.

VI Philippo rege Macedoniae mortuo, qui et adversum Romanos bellum gesserat et postea Romanis contra Antiochum auxilium tulerat, filius eius Perseus in Macedonia rebellavit ingentibus copiis ad bellum paratis. nam adiutores habebat Cotyn Thraciae regem et regem Illyrici Gentium nomine. Romanis autem in auxilio erant Eumenes Asiae rex, Ariaratus Cappadociae, Antiochus Syriae, Ptolemaeus Aegypti, Masinissa Numidiae. Prusias autem Bithyniae quamquam sororem Persei uxorem haberet, utrisque se aequum praebuit. dux Romanorum P. Licinius consul contra eum missus est et a rege gravi proelio victus. neque tamen Romani quamquam superati regi petenti pacem praestare voluerunt nisi his condicionibus: ut se et suos senatui et populo Romano dederet. mox missus contra eum L. Aemilius Paulus consul et in Illyricum C. Anicius praetor contra Gentium. sed Gentius facile uno proelio victus mox se dedit. mater eius et uxor et duo filii fraterque simul in potestatem Romanorum venerunt. ita bello intra XXX dies perfecto ante cognitum est Gentium victum, quam coeptum bellum nuntiaretur.

VII Cum Perseo autem Aemilius Paulus consul III Nonas Sept. dimicavit vicitque eum viginti milibus peditum eius occisis. equitatus cum rege integer fugit. Romanorum centum milites amissi sunt.

urbes Macedoniae omnes quas rex tenuerat Romanis se dediderunt. ipse rex cum desereretur ab amicis, venit in Pauli potestatem. sed honorem ei Aemilius Paulus consul non quasi victo habuit; nam et volentem ad pedes sibi cadere non permisit et iuxta se in sella conlocavit. Macedonibus et Illyriis hae leges a Romanis datae: ut liberi essent et dimidium eorum tributorum praestarent quae regibus praestitissent, ut appareret populum Romanum pro aequitate magis quam avaritia dimicare. itaque in conventu infinitorum populorum Paulus hoc pronuntiavit et legationes multarum gentium quae ad eum venerant magnificentissime convivio pavit dicens eiusdem hominis esse debere et bello vincere et in convivii apparatu elegantem VIII esse. Mox septuaginta civitates Epiri quae rebellabant cepit, praedam militibus distribuit. Romanus ingenti pompa rediit in navi Persei, quae inusitatae magnitudinis fuisse traditur, adeo ut sedecim ordines dicatur habuisse remorum. triumphavit autem magnificentissime in curru aureo cum duobus filiis utroque latere adstantibus. ducti sunt ante currum duo regis filii et ipse Perseus XLV annos natus. post eum etiam Anicius de Illyriis triumphavit. Gentius cum fratre et filiis ante currum ductus est. ad hoc spectaculum reges multarum gentium Romam venerunt, inter alios etiam Attalus atque Eumenes Asiae reges et Prusias Bithyniae. magno honore excepti sunt et permittente senatu dona quae attulerunt in Capitolio posuerunt. Prusias etiam suum Nicomedem senatui commendavit.

Insequenti anno L. Memmius in Lusitania bene pugnavit. Marcellus postea consul res ibidem prosperas gessit. IX

Tertium deinde bellum contra Carthaginem suscipitur sescentesimo et altero ab urbe condita anno, L. Manlio Censorino et M. Manilio consulibus, anno quinquagesimo primo post quam secundum Punicum transactum erat. ii profecti Carthaginem oppugnaverunt. contra eos Hasdrubal dux Carthaginensium dimicabat. Famea dux alius equitatu Carthaginensium praeerat. Scipio tum Scipionis Africani nepos tribunus ibi militabat. huius apud omnes ingens metus et reverentia erat; nam et paratissimus ad dimicandum et consultissimus habebatur. itaque per eum multa a consulibus prospere gesta sunt, neque quicquam magis vel Hasdrubal vel Famea vitabant quam contra eam Romanorum partem committere, ubi Scipio dimicaret. X

Per idem tempus Masinissa rex Numidarum per annos sexaginta fere amicus populi Romani anno vitae nonagesimo septimo XI

mortuus quadraginta et quattuor filiis relictis Scipionem divisorem regni inter filios suos esse iussit.

XII Cum igitur clarum Scipionis nomen esset, iuvenis adhuc consul est factus et contra Carthaginem missus. is eam cepit ac diruit. spolia ibi inventa quae variarum civitatum excidiis Carthago collegerat et ornamenta urbium civitatibus Siciliae Italiae Africae reddidit quae sua recognoscebant. ita Carthago septingentesimo anno quam condita erat deleta est. Scipio nomen quod avus eius acceperat meruit, scilicet ut propter virtutem etiam ipse Africanus iunior

XIII vocaretur.

Interim in Macedonia quidam Pseudophilippus arma movit et Romanum praetorem P. Iuventium contra se missum ad internicionem vicit. post eum Q. Caecilius Metellus dux a Romanis contra Pseudophilippum missus est et XXV milibus eius occisis Macedoniam recepit, ipsum etiam Pseudophilippum in potestatem suam redegit.

XIV Corinthiis quoque bellum indictum est, nobilissimae Graeciae civitati, propter iniuriam legatorum Romanorum. hanc Mummius consul cepit et diruit. tres igitur Romae simul celeberrimi triumphifuerunt: Africani ex Africa ante cuius currum ductus est Hasdrubal, Metelli ex Macedonia cuius currum praecessit Andriscus idem qui et Pseudophilippus, Mummi ex Corintho ante quem signa aenea et pictae tabulae et alia urbis clarissimae ornamenta praelata sunt.

XV Iterum in Macedonia Pseudoperses, qui se Persei filium esse dicebat, collectis servitiis rebellavit, et cum sedecim milia armatorum haberet, a Tremellio quaestore superatus est.

XVI Eodem tempore Metellus in Celtiberia apud Hispanos res egregias gessit. successit ei Q. Pompeius. nec multo post Q. quoque Caepio ad idem bellum missus est, quod quidam Viriatus contra Romanos in Lusitania gerebat. quo metu Viriatus a suis interfectus est, cum quattuordecim annis Hispanias adversus Romanos movisset. pastor primo fuit, mox latronum dux, postremo tantos ad bellum populos concitavit, ut adsertor contra Romanos Hispaniae putaretur. et cum interfectores eius praemium a Caepione consule peterent, responsum est numquam Romanis placuisse imperatorem a suis militibus interfici.

XVII Q. Pompeius deinde consul a Numantinis, quae Hispaniae civitas fuit opulentissima, superatus pacem ignobilem fecit. post eum C. Hostilius Mancinus consul iterum cum Numantinis pacem fecit infamem, quam populus et senatus iussit infringi atque ipsum Mancinum hostibus tradi, ut in illo quem auctorem foederis habebant

iniuriam soluti foederis vindicarent. post tantam igitur ignominiam, qua a Numantinis bis Romani exercitus fuerant subiugati, P. Scipio Africanus secundo consul factus et ad Numantiam missus est. is primum militem vitiosum et ignavum exercendo magis quam puniendo sine aliqua acerbitate correxit, tum multas Hispaniae civitates partim cepit, partim in deditionem accepit, postremo ipsam Numantiam diu obsessam fame confecit et a solo evertit, reliquam provinciam in fidem accepit.

Eodem tempore Attalus rex Asiae frater Eumenis mortuus est heredemque populum Romanum reliquit. ita imperio Romano per testamentum Asia accessit. XVIII

Mox D. Iunius Brutus de Callaecis et Lusitanis magna gloria triumphavit. et P. Scipio Africanus de Numantinis secundum triumphum egit quarto decimo anno post quam priorem de Africa egerat. XIX

Motum interim in Asia bellum ab Aristonico Eumenis filio, qui ex concubina susceptus fuerat. hic Eumenes frater Attali fuerat. adversus eum missus P. Licinius Crassus infinita regum habuit auxilia; nam et Bithyniae rex Nicomedes Romanos iuvit et Mithridates Ponticus cum quo bellum postea gravissimum fuit et Ariarathes Cappadox et Pylaemenes Paphlagon. victus est tamen Crassus et in proelio interfectus. caput ipsius Aristonico oblatum est, corpus Smyrnae sepultum. postea Perpenna consul Romanus qui successor Crasso veniebat audita belli fortuna ad Asiam celeravit et acie victum Aristonicum apud Stratonicen civitatem quo confugerat fame ad deditionem compulit. Aristonicus iussu senatus Romae in carcere strangulatus est. triumphari enim de eo non poterat, quia Perpenna apud Pergamum Romam rediens diem obierat. XX

L. Caecilio Metello et T. Quintio Flaminio consulibus Carthago in Africa iussu senatus reparata est quae nunc manet, annis duobus et viginti post quam a Scipione fuerat eversa. deducti sunt cives Romani. XXI

Anno sescentesimo vicesimo septimo ab urbe condita C. Cassius Longinus et Sex. Domitius Calvinus consules Gallis transalpinis bellum intulerunt et Arvernorum tunc nobilissimae civitati atque eorum duci Bituito infinitamque multitudinem iuxta Rhodanum fluvium interfecerunt. praeda ex torquibus Gallorum ingens Romam perlata est. Bituitus se Domitio deditit atque ab eo Romam deductus est, magnaque gloria consules ambo triumphaverunt. XXII

M. Porcio Catone et Q. Marcio Rege consulibus sescentesimo XXIII

tricesimo et tertio anno ab urbe condita Narbone in Gallia colonia deducta est.

Annoque post a L. Caecilio Metello et Q. Mucio Scaevola consulibus de Dalmatia triumphatum est.

XXIV Ab urbe condita anno sescentesimo tricesimo quinto C. Cato consul Scordiscis intulit bellum ignominioseque pugnavit.

XXV C. Caecilio Metello et Cn. Carbone consulibus duo Metelli fratres eodem die alterum ex Thracia alterum ex Sardinia triumphum egerunt, nuntiatumque Romae est Cimbro e Gallia in Italiam transisse.

XXVI P. Scipione Nasica et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae Numidarum regi bellum inlatum est, quod Adherbalem et Hiempsalem Micipsae filios fratres suos reges et populi Romani amicos interemisset. missus adversum eum consul Calpurnius Bestia. corruptus regis pecunia pacem cum eo flagitiosissimam fecit, quae a senatu reprobata est. postea contra eundem insequenti anno Sp. Postumius Albinus profectus est. is quoque per fratrem ignominiose contra Numidas pugnavit.

XXVII Tertio missus Q. Caecilius Metellus consul. is exercitum ingenti severitate et modernatione correctum, cum nihil in quemquam cruentum, faceret, ad disciplinam Romanam reduxit. Iugurtham variis proeliis vicit, elephantos eius occidit vel cepit, multas civitates ipsius cepit. et cum iam finem bello positurus esset, successum est ei a C. Mario. is Iugurtham et Bocchum Mauretaniae regem qui auxilium Iugurthae ferre coeperat pariter superavit. aliquanta et ipse oppida Numidiae cepit belloque terminum posuit capto Iugurtha per quaestorem suum Cornelium Sullam ingentem virum tradente Boccho Iugurtham, qui pro eo ante pugnaverat. a M. Iunio Silano collega Q. Metelli Cimbrum in Gallia victi sunt et a Minucio Rufo in Macedonia Scordisci et Triballi et a Servilio Caepione in Hispania Lusitani. acti sunt et duo triumphi de Iugurtha, primus per Metellum, secundus per Marium. ante currum tamen Marii Iugurtha cum duobus filiis ductus est catenatus et mox iussu consulis in carcere strangulatus.

LIBER QUINTVS.

I Dum bellum in Numidia contra Iugurtham geritur, Romani consules M. Manlius et Q. Caepio a Cimbris et Teutonibus et Tugurinis et Ambronibus, quae erant Germanorum et Gallorum gentes,

victi sunt iuxta flumen Rhodanum, et ingenti internicione etiam castra sua et magnam partem exercitus perdiderunt. timor Romae grandis fuit, quantus vix Hannibalis tempore Punici belli, ne iterum Galli Romam redirent. ergo Marius post victoriam Iugurthinam secundo consul est factus, bellumque ei contra Cimbro et Teutones decretum est. tertio quoque ei et quarto delatus est consulatus, quia bellum Cimbricum protrahebatur. sed in quarto consulatu collegam habuit Q. Lutatium Catulum. cum Cimbris itaque confixit et duobus proeliis CC milia hostium cecidit, LXXX milia cepit et ducem eorum Teutobodum, propter quod meritum absens quinto consul est factus.

Interea Cimbro et Teutones, quorum copia adhuc infinita erat, II ad Italiam transierunt. iterum a C. Mario et Q. Catulo contra eos dimicatum est, sed a Catuli parte felicius. nam proelio, quod simul ambo gesserunt, CXL milia aut in pugna aut in fuga caesa sunt, LX milia capta. Romani milites ex utroque exercitu trecenti perierunt. tria et triginta Cimbris signa sublata sunt. ex his exercitus Marii duo reportavit, Catuli exercitus XXXI. is belli finis fuit; triumphus utrique decretus est.

Sex. Iulio Caesare et L. Marcio Philippo consulibus sescentesimo III quinquagesimo nono anno ab urbe condita, cum prope alia omnia bella cessarent, in Italia gravissimum bellum Picentes Marsi Pelignique moverunt, qui cum annis numerosis iam populo Romano obederent, tum libertatem sibi aequam adserere coeperunt. perniciosum admodum hoc bellum fuit. P. Rutilius consul in eo occisus est. Caepio nobilis iuvenis, Porcius Cato alius consul. duces autem adversus Romanos Picentibus et Marsis fuerunt T. Vettius, Hierius Asinius, T. Herennius, A. Cleuntius. a Romanis bene contra eos pugnatum est a C. Mario, qui sexies consul fuerat, et a Cn. Pompeio, maxime tamen a L. Cornelio Sulla, qui inter alia egregia ita Cluentium hostium ducem cum magnis copiis fudit, ut ex suis unum amitteret, quadriennio cum gravi tamen calamitate hoc bellum tractum est. quinto demum anno finem accepit per L. Cornelium Sullam consulem, cum antea in eodem bello ipse multa strenue sed praetor egisset.

Anno urbis conditae sescentesimo sexagesimo secundo primum IV Romae bellum civile commotum est, eodem anno etiam Mithridaticum. causam bello civili C. Marius sexies consul dedit. nam cum Sulla consul contra Mithridaten gesturus bellum, qui Asiam et Achaiam occupaverat, mitteretur, isque exercitum in Campania pauper teneret, ut belli socialis, de quo diximus, quod intra Italiam

gestum fuerat, reliquiae tollerentur, Marius adfectavit, ut ipse ad bellum Mithridaticum mitteretur. qua re Sulla commotus cum exercitu ad urbem venit. illic contra Marium et Sulpicium dimicavit. primus urbem Romam armatus ingressus est, Sulpicium interfecit, Marium fugavit, atque ita ordinatis consulibus in futurum annum Cn. Octavio et L. Cornelio Cinna ad Asiam profectus.

V Mithridates enim, qui Ponti rex erat atque Armeniam minorem et totum Ponticum mare in circuitu cum Bosphoro tenebat, primum Nicomedem amicum populi Romani Bithynia voluit expellere senatuique mandavit bellum se ei propter iniurias, quas passus fuerat, inlaturum. a senatu responsum, si id faceret, quod bellum a Romanis et ipse pateretur. quare iratus Cappadociam statim occupavit et ex ea Ariobarzanem regem et amicum populi Romani fugavit. mox etiam Bithyniam invasit et Paphlagoniam pulsus ex ea regibus amicis populi Romani Pylaemene et Nicomede. inde Ephesum contendit et per omnem Asiam litteras misit, ut ubicumque inventi essent cives Romani, uno die occiderentur.

VI Interea etiam Athenae civitas Aethiopiae ab Aristone Atheniensi Mithridati tradita est. miserat enim iam ad Aethiopia Mithridates Archelaum ducem suum cum centum et viginti milibus equitum ac peditum, per quem etiam reliqua Graecia occupata est. Sulla Archelaum apud Piraeum non longe ab Athenis obsedit, ipsas Athenas cepit. postea commisso proelio contra Archelaum ita eum vicit, ut ex CXX milibus vix decem Archelao superessent, ex Sullae exercitu XIII tantum homines interficerentur. hac pugna Mithridates cognita septuaginta milia lectissima ex Asia Archelao misit, contra quem iterum Sulla commisit. primo proelio quindecim milia hostium interfecta sunt et filius Archelai Diogenes; secundo omnes Mithridatis copiae extinctae sunt, Archelaus ipse triduo nudus in paludibus lauit. hac re audita Mithridates iussit cum Sulla de pace agi.

VII Interim eo tempore Sulla etiam Dardanos Scordiscos Dalmatas et Maedos partim vicit, alios in fidem accepit. sed cum legati a rege Mithridate, qui pacem petebant, venissent, non aliter se daturum Sulla esse respondit, nisi rex relictis his quae occupaverat ad regnum suum redisset. postea tamen ad colloquium ambo venerunt. pax inter eos ordinata est, ut Sulla ad bellum civile festinans a tergo periculum non haberet. nam dum Sulla in Aethiopia atque Asia Mithridaten vincit, Marius, qui fugatus erat, et Cornelius Cinna unus ex consularibus bellum in Italia reparaverunt et ingressi urbem Romam nobilissimos e senatu et consulares viros interfecerunt, multos proscrip-

serunt, ipsius Sullae domo exersa filios et uxorem ad fugam conpu-
lerunt. universus reliquus senatus ex urbe fugiens ad Sullam in Grae-
ciam venit orans, ut patriae subveniret. ille in Italiam traiecit bellum
civile gesturus adversus Norbanum et Scipionem consules. primo
proelio contra Norbanum dimicavit non longe a Capua. tum sex
milia eius cecidit, sex cepit, CXXIII suos amisit. inde etiam ad Sci-
pionem se convertit et ante proelium totum eius exercitum sine san-
guine in deditionem accepit.

Sed cum Romae mutati consules essent, Marius Mari filius ac VIII
Papirius Carbo consulatum accepissent, Sulla contra Marium iunio-
rem dimicavit et XV milibus eius occisis CCCC de suis perdidit.
mox etiam urbem ingressus est. Marium Mari filium Praeneste per-
secutus obsedit et ad mortem compulit. rursus pugnam gravissimam
habuit contra Lamponium et Carrinatem duces partis Marianae ad
portam Collinam. LXX milia hostium in eo proelio contra Sullam
fuisse dicuntur, XII milia se Sullae dederunt, ceteri in acie in ca-
stris in fuga insatiabili ira victorum consumpti sunt. Cn. quoque
Carbo consul alter ab Arimino ad Siciliam fugit et ibi per Cn. Pom-
peium interfectus est, quem adulescentem Sulla atque annos unum
et viginti natum cognita eius industria exercitibus praefecerat, ut
secundus a Sulla haberetur.

Occiso ergo Carbone Siciliam Pompeius recepit. transgressus IX
inde ad Africam Domitium Marianae partis ducem et Hierdam regem
Mauretaniae, qui Domitio auxilium ferebat, occidit. post haec Sulla
de Mithridate ingenti gloria triumphavit. Cn. etiam Pompeius, quod
nulli Romanorum tributum erat, quartum et vicesimum annum
agens de Africa triumphavit. hunc finem habuerunt duo bella fune-
stissima, Italicum quod et sociale dictum est et civile, quae ambo
tracta sunt per annos decem. consumpserunt autem ultra CL milia
hominum, viros consulares XXIII, praetorios VII, aedilicios LX, se-
natores fere CC.

LIBER SEXTVS.

M. Aemilio Lepido, Q. Catulo consulibus, cum Sulla rem pu- I
blicam composuisset, bella nova exarserunt, unum in Hispania, aliud
in Pamphylia et Cilicia, tertium in Macedonia, quartum in Dalmatia.
nam Sertorius qui partium Marianarum fuerat timens fortunam ce-
terorum qui interempti erant ad bellum commovit Hispanias. missi
sunt contra eum duces Q. Caecilius Metellus, filius eius qui Iugur-

tham regem vicit, et L. Domitius praetor. a Sertori duce Hirtuleio Domitius occisus est. Metellus vario successu contra Sertorium dimicavit. postea cum impar pugnae solus putaretur, Cn. Pompeius ad Hispanias missus est. ita duobus ducibus adversis Sertorius fortuna varia saepe pugnavit. octavo demum anno per suos occisus est, et finis ei bello datus per Cn. Pompeium adulescentem et Q. Metellum Pium atque omnes prope Hispaniae in dicionem populi Romani redactae.

II Ad Macedoniam missus est Ap. Claudius post consulatum. levia proelia habuit contra varias gentes quae Rhodopam provinciam incolebant, atque ibi morbo mortuus est. missus ei successor C. Scribonius Curio post consulatum. is Dardanos vicit et usque ad Danuvium penetravit triumphumque meruit et intra triennium bello finem dedit.

III Ad Ciliciam et Pamphyliam missus est P. Servilius ex consule, vir strenuus. Ciliciam subegit, Lyciae urbes clarissimas oppugnavit et cepit, in his Phaselida Olympum Corycum Ciliciae. Isauros quoque adgressus ad dicionem redegit atque intra triennium bello finem dedit. primus omnium Romanorum in Tauro iter fecit. revertens triumphum accepit et nomen Isaurici meruit.

IV Ad Illyricum missus est C. Cosconius pro consule. multam partem Dalmatiae subegit, Salonas cepit et composito bello Romam post biennium rediit.

V Isdem temporibus consul M. Aemilius Lepidus Catuli collega civile bellum voluit commovere, intra unam tamen aetatem motus eius oppressus est. ita uno tempore multi simul triumphi fuerunt, Metelli ex Hispania, Pompei secundus ex Hispania, Curionis ex Macedonia, Servili ex Isauria.

VI Anno urbis conditae sescentesimo septuagesimo sexto L. Licinio Lucullo et M. Aurelio Cotta consulibus mortuus est Nicomedes rex Bithyniae et per testamentum populum Romanum fecit heredem. Mithridates pace rupta Bithyniam et Asiam rursus voluit invadere. adversus eum ambo consules missi variam habuere fortunam. Cotta apud Chalcedona victus ab eo acie, etiam intra oppidum coactus est et obsessus. sed cum se inde Mithridates Cyzicum transtulisset, ut Cyzico capta totam Asiam invaderet, Lucullus ei alter consul occurrit. ac dum Mithridates in obsidione Cyzici commoratur, ipse eum a tergo obsedit fameque consumpsit et multis proeliis vicit, postremo Byzantium quae nunc Constantinopolis est fugavit. navali quoque proelio duces eius Lucullus oppressit. ita una hieme et aestate a Lucullo ad centum fere milia regis exstincta sunt.

Anno urbis Romae sescentesimo septuagesimo octavo Macedo-
niam provinciam M. Licinius Lucullus accepit consobrinus Luculli, VII
qui contra Mithridaten bellum gerebat. et in Italia novum bellum
subito commotum est. septuaginta enim quattuor gladiatores ducibus
Spartaco Crixo et Oenomao effracto Capuae ludo fugerunt, et per
Italiam vagantes paene non levius bellum in ea, quam Hannibal mo-
verat, paraverunt. nam multis ducibus et duobus simul Romanorum
consulibus victis sexaginta fere milium armatorum exercitum con-
gregaverunt, victique sunt in Apulia a M. Licinio Crasso proconsule,
et post multas calamitates Italiae tertio anno bello huic est finis
inpositus.

Sescentesimo octogesimo primo anno urbis conditae P. Corne- VIII
lio Lentulo et Cn. Aufidio Oreste consulibus duo tantum gravia bella
in imperio Romano erant, Mithridaticum et Macedonicum. haec duo
Luculli agebant, L. Lucullus et M. Lucullus. L. ergo Lucullus post
pugnam Cyzicenam, qua vicerat Mithridaten, et navalem, qua duces
eius oppresserat, persecutus est eum et recepta Paphlagonia atque
Bithynia etiam regnum eius invasit, Sinopen et Amison civitates
Ponti nobilissimas cepit. secundo proelio apud Cabira civitatem, quo
ingentes copias ex omni regno adduxerat Mithridates, cum XXX
milia lectissima regis a quinque milibus Romanorum vastata essent,
Mithridates fugatus est, castra eius direpta. Armenia quoque minor
quam tenuerat eidem sublata est. susceptus tamen est Mithridates
post fugam a Tigrane Armeniae rege, qui tum ingenti gloria impe-
rabat, Persas saepe vicerat, Mesopotamiam occupaverat et Syriam
et Phoenices partem.

Ergo Lucullus repetens hostem fugatum etiam regnum Tigran- IX
nis, qui Armeniis imperabat, ingressus est. Tigranocertam civitatem
Arzianenae nobilissimam regni Armeniaci cepit, ipsum regem cum
septem milibus quingentis clibanariis et centum milibus sagittario-
rum et armatorum venientem ducem et octo milia militum
habens ita vicit, ut magnam partem Armeniorum deleverit. inde
Nisibin profectus eam quoque civitatem cum regis fratre cepit. sed
hi quos in Ponto Lucullus reliquerat cum exercitus parte, ut regio-
nes victas et iam Romanorum tuerentur, negligenter se et avare
agentes occasionem iterum Mithridati in Pontum inrumpendi dede-
runt, atque ita bellum renovatum est. Lucullo paranti capta Nisibi
contra Persas expeditionem successor est missus.

Alter autem Lucullus qui Macedoniam administrabat Bessis X
primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio in

Haemo monte superavit. oppidum Uscudamam quod Bessi habitabant eodem die quo adgressus est vicit, Cabylen cepit, usque Danuvium penetravit. inde multas supra Pontum positas civitates adgressus est. illic Apolloniam evertit, Callatim Parthenopolim Tomos Histrum Burziam cepit belloque confecto Romam rediit. ambo triumphaverunt, tamen Lucullus qui contra Mithridaten pugnaverat maiore gloria, cum tantorum regnorum victor redisset.

XI Confecto bello Macedonico, manente Mithridatico, quod recedente Lucullo rex collectis auxiliis reparaverat, bellum Creticum ortum est. ad id missus Q. Caecilius Metellus ingentibus proeliis intra triennium omnem provinciam cepit, appellatusque est Creticus atque ex insula triumphavit. quo tempore Libya quoque Romano imperio per testamentum Apionis qui rex eius fuerat accessit, in qua inclutae urbes erant Berenice Ptolemais Cyrene.

XII Dum haec geruntur, piratae omnia maria infestabant ita, ut Romanis toto orbe victoribus sola navigatio tuta non esset. quare id bellum Cn. Pompeio decretum est. quod intra paucos menses ingenti et felicitate et celeritate confecit. mox ei delatum etiam bellum contra reges Mithridaten et Tigranen. quo suscepto Mithridaten in Armenia minore nocturno proelio vicit, castra diripuit, quadraginta milia eius occidit, viginti tantum de exercitu suo perdidit et duos centuriones. Mithridates cum uxore fugit et duobus comitibus. neque multo post cum in suos saeviret, Pharnacis filii sui apud milites seditione ad mortem coactus venenum hausit. hunc finem habuit Mithridates: periit apud Bosphorum. vir ingentis industriae consilii-que. regnavit annis sexaginta, vixit septuaginta duobus, contra Romanos bellum habuit annis quadraginta.

XIII Tigrani deinde Pompeius bellum intulit. ille se ei dedit et in castra Pompei sexto decimo miliario ab Artaxata venit ac diadema suum, cum procubisset ad genua Pompei, in manibus ipsius conlocavit. quod ei Pompeius reposuit honorificeque eum habitum regni tamen parte multavit et grandi pecunia. adempta est ei Syria Phoenice Sophanene, sex milia praeterea talentorum argenti quae populo Romano daret, quia bellum sine causa Romanis commovisset.

XIV Pompeius mox etiam Albanis bellum intulit et eorum regem Orodem ter civit, postremo per epistulas ac munera rogatus veniam ei ac pacem dedit. Hiberiae quoque regem Artacen vicit acie et in dedicationem accepit. Armeniam minorem Deiotaro Galatae regi donavit, quia socius belli Mithridatici fuerat. Attalo et Pylaemeni Paphlagoniam reddidit. Aristarchum Colchis regem imposuit. mox Ituraeas

et Arabas vicit. et cum venisset in Syriam, Seleuciam vicinam Antiochiae civitatem libertate donavit, quod regem Tigranen non recepisset. Antiochensibus obsides reddidit. aliquantum agrorum Daphnensibus dedit, quo locus ibi spatiosior fieret, delectatus loci amoenitate et aquarum abundantia. inde ad Iudaeam transgressus Hierosolyma caput gentis tertio mense cepit, XII milibus Iudaeorum occisis, ceteris in fidem acceptis. his gestis in Asiam se recepit et finem antiquissimo bello dedit.

M. Tullio Cicerone oratore et C. Antonio consulibus anno urbis XV conditae sescentesimo octogesimo nono L. Sergius Catilina nobilissimi generis vir, sed ingenii pravissimi ad delendam patriam coniuravit cum quibusdam claris quidem sed audacibus viris. a Cicerone urbe expulsus est. socii eius deprehensi in carcere strangulati sunt. ab Antonio altero consule Catilina ipse victus proelio et interfectus.

Sescentesimo nonagesimo anno urbis conditae D. Iunio Silano XVI et L. Murena consulibus Metellus de Creta triumphavit, Pompeius de bello piratico et Mithridatico. nulla umquam pompa triumphi similis fuit. ducti sunt ante eius currum filii Mithridatis, filius Tigranis et Aristobulus rex Iudaeorum, praelata est ingens pecunia, auri atque argenti infinitum. hoc tempore nullum per orbem terrarum grave bellum erat.

Anno urbis conditae sescentesimo nonagesimo tertio C. Iulius XVII Caesar qui postea imperavit cum L. Bibulo consul est factus. decreta est ei Gallia et Illyricum cum legionibus decem. is primos vicit Helvetios qui nunc Sequani appellantur, deinde vincendo per bella gravissima usque ad Oceanum Britannicum processit. domuit autem annis novem fere omnem Galliam, quae inter Alpes flumen Rhodanum Rhenum et Oceanum est et circuitu patet ad bis et tricies centena milia passuum. Britannis mox bellum intulit, quibus ante eum ne nomen quidem Romanorum cognitum erat. eos quoque victos obsidibus acceptis stipendiarios fecit. Galliae autem tributum nomine annum imperavit sestertium quadringentis, Germanosque trans Rhenum adgressus inmanissimis proeliis vicit. inter tot successus ter male pugnavit, apud Arvernos semel praesens et absens in Germania bis. nam legati eius duo Titurius et Aurunculeius per insidias caesi sunt.

Circa eadem tempora anno urbis conditae sescentesimo nonagesimo septimo M. Licinius Crassus collega Cn. Pompei Magni in consulatu secundo contra Parthos missus est, et cum circa Carras contra omen et auspicia dimicasset, a Surena Orodis regis duce victus XVIII

ad postremum interfectus est cum filio clarissimo et praestantissimo iuvene. reliquiae exercitus per C. Cassium quaestorem servatae sunt, qui singulari animo perditas res tanta virtute restituit, ut Persas rediens trans Euphraten crebris proellis vinceret.

XIX

Hinc iam bellum civile successit execrandum et lacrimabile, quo praeter calamitates quae in proeliis acciderunt etiam populi Romani fortuna mutata est. Caesar enim rediens ex Gallia victor coepit poscere alterum consulatum atque ita, ut sine dubietate aliqua ei deferretur. contradictum est a Marcello consule, a Bibulo, a Pompeio, a Catone, iussusque dimissis exercitibus ad urbem redire. proter quam iniuriam ab Arimino, ubi milites congregatos habebat, adversum patriam cum exercitu venit. consules cum Pompeio senatusque omnis atque universa nobilitas ex urbe fugit et in Graeciam transiit. apud Epirum Macedoniam Achaïam Pompeio duce senatus contra Caesarem bellum paravit.

XX

Caesar vacuum urbem ingressus dictatorem se fecit. inde Hispanias petiit. ibi Pompei exercitus validissimos et fortissimos cum tribus ducibus L. Afranio, M. Petreio, M. Varrone, superavit. inde reversus in Graeciam transiit, adversum Pompeium dimicavit. primo proelio victus est et fugatus, evasit tamen, quia nocte interveniente Pompeius sequi noluit, dixitque Caesar nec Pompeium scire vincere et illo tantum die se potuisse superari. deinde in Thessalia apud Palaepharsalum productis utrimque ingentibus copiis dimicaverunt. Pompei acies habuit XL milia peditum, equites in sinistro cornu sescentos in dextro quingentos, praeterea totius Orientis auxilia, totam nobilitatem, innumeros senatores praetorios consulares et qui magnorum iam bellorum victores fuissent. Caesar in acie sua habuit peditum non integra XXX milia, equites mille.

XXI

Numquam adhuc Romanae copiae in unum neque maiores neque melioribus ducibus convenerant, totum terrarum orbem facile subacturae, si contra barbaros ducerentur. pugnatum tamen est ingenti contentione, victusque ad postremum Pompeius et castra eius direpta sunt. ipse fugatus Alexandriam petiit, ut a rege Aegypti, cui tutor a senatu datus fuerat propter juvenilem eius aetatem, acciperet auxilia. qui fortunam maris quam amicitiam secutus occidit Pompeium, caput eius et anulum Caesari misit. quo conspecto Caesar lacrimas fudisse dicitur tanti viri intuens caput et generi quondam sui.

XXII

Mox etiam Caesar Alexandriam venit. ipsi quoque Ptolemaeus parare voluit insidias, qua causa bellum regi inlatum est. victus in

Nilo periit inventumque est eius corpus cum lorica aurea. Caesar Alexandria potitus regnum Cleopatrae dedit Ptolemaei sorori, cum qua consuetudinem stupri habuerat. rediens inde Caesar Pharnacem Mithridatis Magni filium, qui Pompeio in auxilium apud Thesaliam fuerat, rebellantem in Ponto et multas populi Romani provincias occupantem, vicit acie, postea ad mortem coegit.

Inde Romam regressus tertio se consulem fecit cum M. Aemilio Lepido, qui ei magister equitum dictatori ante annum fuerat. inde in Africam profectus est, ubi infinita nobilitas cum Iuba Mauretaniae rege bellum reparaverat. duces autem Romani erant P. Cornelius Scipio ex genere antiquissimo Scipionis Africani (hic etiam socer Pompei fuerat), M. Petreius, Q. Varus, M. Porcius Cato, L. Cornelius Faustus Sullae dictatoris filius. contra hos commisso proelio post multas dimicationes victor fuit Caesar. Cato Scipio Petreius Iuba ipsi se occiderunt. Faustus Sullae quondam dictatoris filius Pompei gener a Caesare interfectus est. XXIII

Post annum Caesar Romam regressus quarto se consulem fecit et statim ad Hispanias est profectus, ubi Pompei filii Cn. Pompeius et Sex. Pompeius ingens bellum praeparaverant. multa proelia fuerunt, ultimum apud Mundam civitatem, in quo adeo Caesar paene victus est, ut fugientibus suis se voluerit occidere, ne post tantam rei militaris gloriam in potestatem adulescentium natus annos sex et quinquaginta veniret. denique reparatis suis vicit. et Pompei filius maior occisus est, minor fugit. XXIV

Inde Caesar bellis civilibus toto orbe compositis Romam rediit. agere insolentius coepit et contra consuetudinem Romanae libertatis. cum ergo et honores ex sua voluntate praestaret, qui a populo ante deferebantur, nec senatui ad se venienti adsurgeret aliaque regia et paene tyrannica faceret, coniuratum est in eum a sexaginta vel amplius senatoribus equitibusque Romanis. praecipui fuerunt inter coniuratos duo Bruti ex eo genere Bruti, qui primus Romae consul fuerat et reges expulerat, C. Cassius et Servilius Casca. ergo Caesar cum senatus die inter ceteros venisset ad curiam, tribus et viginti vulneribus confossus est. XXV

LIBER SEPTIMVS.

Anno urbis septingentesimo fere ac nono interfecto Caesare civilia bella reparata sunt. percussoribus enim Caesaris senatus favebat. Antonius consul partium Caesaris civili bello opprimere eos I

conabatur. ergo turbata re publica multa Antonius scelera committens a senatu hostis iudicatus est. missi ad eum persequendum duo consules Pansa et Hirtius et Octavius adulescens annos X et VIII natus, Caesaris nepos, quem ille testamento heredem reliquerat et nomen suum ferre iusserat. hic est, qui postea Augustus est dictus et rerum potitus. quare profecti contra Antonium tres duces vicerunt eum. evenit tamen, ut victores consules ambo morerentur. quare tres exercitus uni Caesari Augusto paruerunt.

II Fugatus Antonius amisso exercitu confugit ad Lepidum, qui Caesaris magister equitum fuerat et tum militum copias grandes habebat. a quo susceptus est. mox Lepido operam dante Caesar pacem cum Antonio fecit et quasi vindicaturus patris sui mortem, a quo per testamentum fuerat adoptatus, Romam cum exercitu profectus extorsit, ut sibi vicesimo anno consulatus daretur. senatum proscrispsit, cum Antonio ac Lepido rem publicam armis tenere coepit. per hos etiam Cicero orator occisus est multique alii nobiles.

III Interea Brutus et Cassius interfectores Caesaris ingens bellum moverunt. erant per Macedoniam et Orientem multi exercitus quos occupaverunt. profecti igitur contra eos Caesar Octavianus Augustus et M. Antonius (remanserat enim ad defendendam Italiam Lepidus) apud Philippos Macedoniae urbem contra eos pugnaverunt. primo proelio victi sunt Antonius et Caesar, periit tamen dux nobilitatis Cassius, secundo Brutum et infinitam nobilitatem, quae cum illis bellum gesserat, victam interfecerunt. ac sic inter eos divisa est res publica, ut Augustus Hispanias Gallias Italiam teneret, Antonius Asiam Pontum Orientem. sed in Italia L. Antonius consul bellum civile commovit frater eius, qui cum Caesare contra Brutum et Cassium dimicaverat. is apud Perusiam Tusciae civitatem victus et captus est neque occisus.

IV Interim a Sex. Pompeio Cn. Pompei filio ingens bellum in Sicilia commotum est, his qui superfuerant ex partibus Bruti Cassique ad eum confluentibus. bellatum per Caesarem Augustum Octavianum et M. Antonium adversus Sex. Pompeium est. pax postremo convenit.

V Eo tempore M. Agrippa in Aquitania rem prospere gessit. et L. Ventidius Bassus inrumpentes in Syriam Persas tribus proeliis vicit. Pacorum regis Orodii filium interfecit eo ipso die, quo olim Orodes Persarum rex per ducem Surenam Crassum occiderat. hic primus de Parthis iustissimum triumphum Romae egit.

VI Interim Pompeius pacem rupit et navali proelio victus fugiens

ad Asiam interfectus est. Antonius qui Orientem et Asiam tenebat repudiata sorore Caesaris Augusti Octaviani Cleopatram reginam Aegypti duxit uxorem. contra Persas etiam ipse pugnavit. primis eos proeliis vicit, regrediens tamen fame et pestilentia laboravit et cum instarent Parthi fugienti, ipse pro victo recessit.

Hic quoque ingens bellum civile commovit cogente uxore Cleopatra regina Aegypti, dum cupiditate muliebri optat etiam in urbe regnare. victus est ab Augusto navali pugna clara et inlustri apud Actium, qui locus in Epiro est, ex qua fugit in Aegyptum et desperatis rebus, cum omnes ad Augustum transirent, ipse se interemit. Cleopatra sibi aspidem admisit et veneno eius extincta est. Aegyptus per Octavianum Augustum imperio Romano adiecta est praepositusque ei Cn. Cornelius Gallus. hunc primum Aegyptus Romanum iudicem habuit. VII

Ita bellis toto orbe confectis Octavianus Augustus Romam rediit duodecimo anno quam consul fuerat. ex eo rem publicam per quadraginta et quattuor annos solus obtinuit, ante enim duodecim annos cum Antonio et Lepido tenuerat. ita ab initio principatus eius usque ad finem quinquaginta et sex anni fuerunt. obiit autem septuagesimo sexto anno morte communi in oppido Campaniae Atella. Romae in campo Martio sepultus, vir qui non inmerito ex maxima parte deo similis est putatus: neque enim facile ullus eo aut in bellis felicior fuit aut in pace moderatior. quadraginta et quattuor annis quibus solus gessit imperium civilissime vixit, in cunctos liberalissimus, in amicos fidissimus, quos tantis evexit honoribus, ut paene aequaret fastigio suo. VIII

Nulla tempore ante eum magis Romana res floruit. nam exceptis civilibus bellis, in quibus invictus fuit, Romano adiecit imperio Aegyptum Cantabriam Dalmatiam saepe ante victam sed penitus tum subactam, Pannoniam Aquitaniam Illyricum Raetiam Vindelicos et Salassos in Alpibus omnes Ponti maritimas civitates, in his nobilissimas Bosphorum et Panticapaeum. vicit autem proeliis Dacos. Germanorum ingentes copias cecidit, ipsos quoque trans Albim fluvium summovit, qui in barbarico longe ultra Rhenum est. hoc tamen bellum per Drusum privignum suum administravit, sicut per Tiberium privignum alterum Pannonicum, quo bello XL captivorum milia ex Germania transtulit et supra ripam Rheni in Gallia conlocavit. Armeniam a Parthis recepit. obsides, quod nulli antea, Persae ei dederunt. reddiderunt etiam signa Romana quae Crasso victo ademerant. IX

- X Scythae et Indi, quibus antea Romanorum nomen incognitum fuerat, munera et legatos ad eum miserunt. Galatia quoque sub hoc provincia facta est, cum antea regnum fuisset, primusque eam M. Lollius pro praetore administravit. tanto autem amore etiam apud barbaros fuit, ut reges populi Romani amici in honorem eius conderent civitates, quas Caesareas nominarent, sicut in Mauretania a rege Iuba et in Palaestina, quae nunc urbs est clarissima. multi autem reges ex regnis suis venerunt, ut ei obsequerentur, et habitu Romano togati scilicet ad vehiculum vel equum ipsius cucurrerunt. moriens divus appellatus. rem publicam beatissimam Tiberio successoris reliquit, qui privignus ei, mox gener, postremo adoptione filius fuerat.
- XI Tiberius ingenti socordia imperium gessit, gravi crudelitate, scelestas avaritia, turpi libidine. nam nusquam ipse pugnavit, bella per legatos gessit suos. quosdam reges per blanditias ad se evocatos numquam remisit, in quibus Archelaum Cappadocem, cuius etiam regnum in provinciae formam redegit et maximam civitatem appellari nomine suo iussit, quae nunc Caesarea dicitur, cum Mazaca antea vocaretur. hic tertio et vicesimo imperii anno, aetatis septuagesimo octavo, ingenti omnium gaudio mortuus est in Campania.
- XII Successit ei C. Caesar cognomento Caligula, Drusi privigni Augusti et ipsius Tiberi nepos, sceleratissimus ac funestissimus et qui etiam Tiberi dedecora purgaverit. bellum contra Germanos suscepit et ingressus Suebiam nihil strenue fecit. stupra sororibus intulit, ex una etiam natam filiam cognovit. cum adversum cuntos ingenti avaritia libidine crudelitate saeviret, interfectus in palatio est anno aetatis vicesimo nono, imperii tertio, mense decimo, die octavo.
- XIII Post hunc Claudius fuit, patruus Caligulae, Drusi qui apud Mogontiacum monumentum habet filius, cuius et Caligula nepos erat. hic medie imperavit, multa gerens tranquille atque moderate, quaedam crudeliter et insulse. bellum Britannis intulit, quam nullus Romanorum post C. Caesarem attigerat, eaque devicta per Cn. Sentium et A. Plautium illustres ac nobiles viros triumphum celebrem egit. quasdam insulas etiam ultra Britannias in Oceano positas imperio Romano addidit, quae appellantur Orchades, filio autem suo Britannici nomen imposuit. tam civilis autem circa quosdam amicos extitit, ut etiam Plautium nobilem virum, qui expeditione Britannica multa egregia fecerat, triumphantem ipse prospiceretur et conscendenti Capitolium laevus incederet, is vixit annos III et LX, imperavit XIII. post mortem consecratus est divusque appellatus.

Successit huic Nero, Caligulae avunculo suo simillimus, qui XIV
Romanum imperium et deformavit et minuit, inusitatae luxuriae
sumptuumque, ut qui exemplo C. Caligulae in calidis et frigidis la-
varet unguentis, retibus aureis piscaretur, quae blattinis funibus ex-
trahebat. infinitam senatus partem interfecit, bonis omnibus hostis
fuit. ad postremum se tanto dedecore prostituit, ut et saltaret et
cantaret in scaena citharoedico habitu vel tragico, parricidia multa
commisit fratre uxore matre interfectis. urbem Romam incendit, ut
spectaculi eius imaginem cerneret. quali olim Troia capta arserat. in
re militari nihil omnino ausus Britanniam paene amisit. nam duo
sub eo nobilissima oppida capta illic atque eversa sunt. Armeniam
Parthi sustulerunt legionesque Romanas sub iugum miserunt. duae
tamen sub eo provinciae factae sunt, Pontus Polemoniacus conce-
dente rege Polemone et Alpes Cottiae Cottio rege defuncto.

Per haec Romano orbi execrabilis ab omnibus simul destitutus XV
est et a senatu hostis iudicatus; cum quaereretur ad poenam, quae
poena erat talis, ut nudus per publicum ductus furca capiti eius in-
serta virgis usque ad mortem caederetur atque ita praecipitaretur a
saxo, e palatio fugit et in suburbano liberti sui, quod est inter Sa-
lariam et Nomentanam viam ad quartum urbis miliarium, se inter-
fecit. aedificavit Romae thermas, quae ante Nenorianae dictae nunc
Alexandrianae appellantur. obiit tricesimo et altero aetatis anno,
imperii quarto decimo, atque in eo omnis Augusti familia con-
sumpta est.

Huic Serv. Galba successit antiquissimae nobilitatis senator, XVI
cum septuagesimum et tertium annum ageret aetatis, ab Hispanis et
Gallis imperator electus, mox ab universo exercitu libenter accep-
tus. nam privata eius vita insignis fuerat militaribus et civilibus
rebus. saepe consul, saepe pro consule, frequenter dux in gravissimis
bellis. huius breve imperium fuit et quod bona haberet exordia, nisi
ad severitatem propensior videretur. insidiis tamen Othonis occisus
est imperii mense septimo. iugulatus in foro Romae sepultusque in
hortis suis, qui sunt Aurelia via non longe ab urbe Roma.

Otho occiso Galba invasit imperium, materno genere nobilior XVII
quam paterno, neutro tamen obscuro. in privata vita mollis et Ne-
ronis familiaris, in imperio documentum sui non potuit ostendere.
nam cum isdem temporibus, quibus Otho Galbam occiderat, etiam
Vitellius factus esset a Germanicianis exercitibus imperator, bello
contra eum suscepto cum apud Betriacum in Italia levi proelio vic-
tus esset, ingentes tamen copias ad bellum haberet, sponte semet

occidit et petentibus militibus, ne tam cito de belli desperaret eventu, cum tanti se non esse dixisset, ut propter eum bellum civile moveretur, voluntaria morte obiit tricesimo et octavo aetatis anno, nonagesimo et quinto imperii die.

XVIII Dein Vitellius imperio potitus est, familia honorata magis quam nobili. nam pater eius non admodum clare natus tres tamen ordinarios gesserat consulatus. hic cum multo dedecore imperavit et gravi saevitia notabilis, praecipue ingluvie et voracitate, quippe cum de die saepe quarto vel quinto feratur epulatus. notissima certe cena memoriae mandata est, quam ei Vitellius frater exhibuit, in qua super ceteros sumptus duo milia piscium, septem avium adposita traduntur. hic cum Neroni similis esse vellet atque id adeo prae se ferret, ut etiam exequias Neronis quae humiliter sepultae fuerant honoraret, a Vespasiani ducibus occisus est interfecto prius in urbe Sabino Vespasiani imperatoris fratre, quem cum Capitolio incendit. interfectus autem est magno dedecore: tractus per urbem Romam publice nudus, erecto coma capite et subiecto ad mentum gladio, stercore in vultum et pectus ab omnibus obviis adpetitus, postremo iugulatus et in Tiberim deiectus etiam communi caruit sepultura. periit autem aetatis anno septimo et quinquagesimo, imperii mense octavo et die uno.

XIX Vespasianus huic successit, factus apud Palaestinam imperator, princeps obscure quidem natus, sed optimis comparandus, privata vita inlustris, ut qui a Claudio in Germaniam et deinde in Britanniam missus tricies et bis cum hoste conflixerit, duas validissimas gentes, viginti oppida, insulam Vectam Britanniae proximam imperio Romano adiecerit. Romae se in imperio moderatissime gesit. pecuniae tantum avidior fuit ita, ut eam nulli iniuste auferret. quam cum omni diligentiae provisione colligeret, tamen studiosissime largiebatur, praecipue indigentibus. nec facile ante eum cuiusquam principis vel maior est liberalitas comperta vel iustior. placidissimae lenitatis, ut qui maiestatis quoque contra se reos non facile punierit ultra exilii poenam. sub hoc Iudaea Romano accessit imperio et Hierusolyma, quae fuit urbs nobilissima Palaestinae. Achaïam Lyciam Rhodum Byzantium Samum, quae liberae ante id tempus fuerant, item Thraciam Ciliciam Commagenen, quae sub regibus amicis egerant, in provinciarum formam redegit.

XX Offensarum inimicitiarum inmemor fuit, convicia a causicis et philosophis in se dicta leviter tulit, diligens tamen coercitor disciplinae militaris. hic cum filio Tito de Hierusolymis triumphavit. per

haec cum senatui et populo, postremo cunctis amabilis ac iucundus esset, profluvio ventris extinctus est in villa propria circa Sabinos annum agens sexagesimum nonum, imperii nonum et diem septimum atque inter divos relatus est. genituram filiorum ita cognitam habuit, ut cum multae contra eum coniurationes fierent, quas patefactas ingenti dissimulatione contempsit, in senatu dixerit, aut filios sibi successuros aut neminem.

Huic Titus filius successit, qui et ipse Vespasianus est dictus, XXI
vir omnium virtutum, genere mirabilis adeo, ut amor et deliciae humani generis diceretur, facundissimus, bellicosissimus, moderatissimus. causas Latine egit, poemata et tragoedias Graece composuit. in oppugnatione Hierusolymorum sub patre militans duodecim propugnatores duodecim sagittarum confixit ictibus. Romae tantae civilitatis in imperio fuit, ut nullum omnino puniret, convictos adversum sese coniurationis et dimiserit et in eadem familiaritate qua antea habuerit. facilitatis et liberalitatis tantae fuit, ut cum nulli quicquam negaret et ab amicis reprehenderetur, responderit nullum tristem debere ab imperatore discedere, praeterea cum quadam die in cena recordatus fuisset nihil se illo die cuiquam praestitisse, dixerit : amici, hodie diem perdidit. hic Romae amphitheatrum aedificavit et quinque milia ferarum in dedicatione eius occidit. per haec inusitato favore dilectus morbo periit in ea, qua pater, villa post biennium, menses octo, dies viginti, quam imperator erat factus, aetatis anno altero et quadragesimo. tantus luctus eo mortuo publicus fuit, ut omnes tamquam in propria doluerint orbitate. senatus obitu ipsius circa vesperam nuntiato nocte inrupit in curiam et tantas ei mortuo laudes gratiasque congegessit, quantas nec vivo umquam egerat nec praesenti. inter divos relatus est.

Domitianus mox accepit imperium, frater ipsius iunior, Neroni XXII
aut Caligulae aut Tiberio similior quam patri vel fratri suo. primis tamen annis moderatus in imperio fuit, mox ad ingentia vitia progressus libidinis iracundiae crudelitatis avaritiae tantum in se odii concitavit, ut merita et patris et fratris aboleret. interfecit nobilissimos e senatu. dominum se et deum primus appellari iussit. nullam sibi nisi auream et argenteam statuam in Capitolio passus est poni. consobrinos suos interfecit. superbia quoque in eo execrabilis fuit. expeditiones quattuor habuit, unam adversum Sarmatas, alteram adversum Catos, duas adversum Dacos. de Dacis Cattisque duplicem triumphum egit, de Sarmatis solam lauream usurpavit. multas tamen calamitates isdem bellis passus est; nam in Sarmatia legio eius cum

duce interfecta est et a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus praefectus praetorio cum magnis exercitibus occisi sunt. Romae quoque multa opera fecit, in his Capitolium et Forum transitorium, Divorum Porticus, Iseum ac Serapeum et Stadium. verum cum ob scelera universis exosus esse coepisset, interfectus est suorum coniuratione in palatio anno aetatis quadragesimo quinto, imperii quinto decimo. funus eius ingenti dedecore per vispelliones exportatum et ignobiliter est sepultum.

LIBER OCTAVVS.

- I Anno octingentesimo et quinquagesimo ab urbe condita Vetere et Valente consulibus res publica ad prosperrimum statum rediit bonis principibus ingenti felicitate commissa; Domitiano enim exitiabili tyranno Nerva successit, vir in privata vita moderatus et strenuus, nobilitatis mediae. qui senex admodum operam dante Petronio Secundo praefecto praetorio, item Parthenio interfectore Domitiani imperator est factus. aequissimum se et civilissimum praebuit. rei publicae divina provisione consuluit Traianum adoptando. mortuus est Romae post annum et quattuor menses imperii sui ac dies octo, aetatis septuagesimo et altero anno, atque inter divos relatus est.
- II Successit ei Ulpus Crinitus Traianus, natus Italicae in Hispania, familia antiqua magis quam clara. nam pater eius primum consul fuit. imperator autem apud Agrippinam in Gallis factus est. rem publicam ita administravit, ut omnibus principibus merito praeretur, *vir* inusitatae civilitatis et fortitudinis. Romani imperii, quod post Augustum defensum magis fuerat quam nobiliter ampliatum, fines longe lateque diffudit. urbes trans Rhenum in Germania reparavit. Daciam Decebalo victo subegit provincia trans Danubium facta in his agris, quos nunc Taifali Victoali et Tervingi habent. ea provincia decies centena milia passuum in circuitu tenuit. Armeniam quam occupaverant Parthi recepit Parthomasiri occiso qui eam tenebat. Albanis regem dedit. Hiberorum regem et Sauromatarum et Bosporanorum et Arabum et Osdroenorum et Colehorum in fidem accepit. Carduenos Marcomedos occupavit et Anthemusiam, magnam Persidis regionem, Seleuciam Ctesiphontem Babylonem Messenios vicit ac tenuit. usque ad Indiae fines et mare rubrum accessit atque ibi tres provincias fecit, Armeniam Assyriam Mesopotamiam, cum his gentibus quae Madenam attingunt. Arabiam postea
- III

in provinciae formam redegit. in mari rubro classem instituit, ut per eam Indiae fines vastaret.

Gloriam tamen militarem civilitate et moderatione superavit, IV
Romae et per provincias aequalem se omnibus exhibens, amicos salutandi causa frequentans vel aegrotantes vel cum festos dies habuissent, convivia cum isdem indiscreta vicissim habens, saepe in vehiculis eorum sedens, nullum senatorum laedens, nihil iniustum ad augendum fiscum agens, liberalis in cunctos; publice privatimque ditans omnes et honoribus augens quos vel mediocri familiaritate cognovisset, *per orbem terrarum aedificans multa, immunitates civitatibus tribuens, nihil non tranquillum et placidum agens, adeo ut omni eius aetate unus senator damnatus sit atque is tamen per senatum ignorante Traiano. ob haec per orbem terrarum deo proximus nihil non venerationis meruit et vivus et mortuus.*

Inter alia dicta hoc ipsius fertur egregium. amicis enim culpantibus, quod nimium circa omnes communis esset, respondit talem se imperatorem esse privatis, quales esse sibi imperatores privatus optasset. post ingentem igitur gloriam belli domique quaesitam e Perside rediens apud Seleuciam Isauriae profluvio ventris extinctus est. obiit autem aetatis anno sexagesimo tertio, mense nono, die quarto, imperii nono decimo, mense sexto, die quinto decimo. inter divos relatus est. solus omnium intra urbem sepultus est; ossa conlata in urnam auream in foro quod aedificavit sub columna posita sunt, cuius altitudo CXLIII pedes habet. huius tantum memoriae delatum est, ut usque ad nostram aetatem non aliter in senatu principibus adclametur, nisi «felicior Augusto, melior Traiano». adeo in eo gloria bonitatis obtinuit, ut vel adsentantibus vel vere laudantibus occasionem magnificentissimi praestet exempli.

Defuncto Traiano Aelius Hadrianus creatus est princeps, sine VI
aliqua quidem voluntate Traiani, sed operam dante Plotina Traiani uxore; nam eum Traianus quamquam consobrinae suae filium vivus noluerat adoptare. natus et ipse Italicae in Hispania. qui Traiani gloriae invidens statim provincias tres reliquit, quas Traianus addiderat, et de Assyria Mesopotamia Armenia revocavit exercitus ac finem imperii esse voluit Euphraten. idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas; Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta.

Pacem tamen omni imperii sui tempore habuit, semel tantum VII

per praesidem dimicavit. orbem Romanum circumiit. multa aedificavit. facundissimus Latino sermone, Graeco eruditissimus fuit. non magnam clementiae gloriam habuit, diligentissimus tamen circa aerarium et militum disciplinam. obiit in Campania maior sexagenario imperii anno vicesimo primo, mense decimo, die vicesimo nono. senatus ei tribuere noluit divinos honores, tamen cum successor ipsius T. Aurelius Antoninus Fulvius hoc vehementer exigeret et universi senatores palam resisterent, tandem obtinuit.

VIII

Ergo Hadriano successit T. Antoninus Fulvius Boionius, idem etiam Pius nominatus, genere claro sed non admodum vetere, vir insignis et qui merito Numae Pompilio conferatur, ita ut Romulo Traianus aequetur. vixit ingenti honestate privatus, maiore in imperio, nulli acerbus, cunctis benignus, in re militari moderata gloria defendere magis provincias quam amplificare studens, viros aequissimos ad administrandam rem publicam quaerens, bonis honorem habens, improbos sine aliqua acerbitate detestans, regibus amicis venerabilis non minus quam terribilis, adeo ut barbarorum plurimae nationes depositis armis ad eum controversias suas litesque deferrent sententiaeque parerent. hic ante imperium ditissimus opes quidem omnes suas stipendiis militum et circa amicos liberalitatibus minuit, verum aerarium opulentum reliquit. Pius propter clementiam dictus est. obiit apud Lorium villam suam miliario ab urbe duodecimo, vitae anno septuagesimo tertio, imperii vicesimo tertio, atque inter divos relatus est et merito consecratus.

IX

Post hunc imperavit M. Antonius Verus, haud dubie nobilissimus, quippe cum eius origo paterna a Numa Pompilio, materna a Solentino rege penderet, et cum eo L. Annius Antoninus Verus. tuncque primum Romana res publica duobus aequo iure imperium administrantibus paruit, cum usque ad eum singulos semper habuisset Augustos.

X

Hi et genere inter se iuncti fuerunt et adfinitate. nam Verus Annius Antoninus M. Antonini filiam in matrimonium habuit, M. autem Antoninus gener Antonini Pii fuit per uxorem Galeriam Faustinam juniorem, consobrinam suam. ii bellum contra Parthos gesserunt, qui post victoriam Traiani tum primum rebellaverant. Verus Antoninus ad id profectus est. qui Antiochiae et circa Armeniam agens multa per duces et ingentia patravit; Seleuciam Assyriae urbem nobilissimam cum quadringentis milibus hominum cepit; Parthicum triumphum revexit. cum fratre eodemque socero triumphavit. obiit tamen in Venetia, cum a Concordia civitate Alti-

num proficisceretur et cum fratre in vehiculo sederet, subito sanguine ictus casu morbi, quem Graeci apoplexin vocant. vir ingenii parum civilis, reverentia tamen fratris nihil umquam atrox ausus. cum obisset undecimo imperii anno, inter deos relatus est.

Post eum Antoninus solus rem publicam tenuit, vir quem mirari facilius quis quam laudare possit. a principio vitae tranquil-
lissimus, adeo ut ex infantia quoque vultum nec ex gaudio nec ex maerore mutaverit. philosophiae deditus Stoicae, ipse etiam non solum vitae moribus, sed etiam eruditione philosophus. tantae admirationis adhuc iuvenis, ut eum successorem paraverit Hadrianus relinquere, adoptato tamen Antonino Pio generum ei idcirco esse voluerit, ut hoc ordine ad imperium perveniret.

XI

Institutus est ad philosophiam per Apollonium Chalcedonium, ad scientiam litterarum Graecarum per Chaeronensem Plutarchi nepotem, Latinas autem eum litteras Fronto orator nobilissimus docuit. hic cum omnibus Romae aequo iure egit ad nullam insolentiam elatus imperii fastigio, liberalitatis promptissimae. provincias ingenti benignitate et moderatione tractavit. contra Germanos eo principe res feliciter gestae sunt. bellum ipse unum gessit Marcomanicum, sed quantum nulla memoria fuit, adeo ut Punicis conferatur. nam eo gravius est factum, quod universi exercitus Romani perierant; sub hoc enim tantus casus pestilentiae fuit, ut post victoriam Persicam Romae ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copiae languore defecerint.

XII

Ingenti ergo labore et modernatione, cum apud Carnuntum iugi triennio perseverasset, bellum Marcomanicum confecit, quod cum his Quadi Vandali Sarmatae Suebi atque omnis barbaria commoverat, multa hominum milia interfecit, ac Pannoniis servitio liberatis Romae rursus cum Commodo Antonino filio suo, quem iam Caesarem fecerat, triumphavit. ad huius belli sumptum cum aerario exhausto largitiones nullas haberet neque indicere provincialibus aut senatui aliquid vellet, instrumentum regii cultus facta in foro divi Traiani sectione distraxit, vasa aurea, pocula crystallina et murrina, uxoriam ac suam sericam et auream vestem, multa ornamenta gemmarum. ac per duos continuos menses ea venditio habita est multumque auri redactum. post victoriam tamen emptoribus pretia restituit, qui reddere comparata voluerunt; molestus nulli fuit, qui maluit semel empta retinere.

XIII

Hic permisit viris clarioribus, ut convivia eodem cultu quo ipse et ministris similibus exhiberent. in editione munerum post victo-

XIV

riam adeo magnificus fuit, ut centum simul leones exhibuisse tradatur. cum igitur fortunatam rem publicam et virtute et mansuetudine reddidisset, obiit XVIII. imperii anno, vitae LXI., et omnibus certatim admittentibus inter divos relatus est.

XV Huius successor L. Antoninus Commodus nihil paternum habuit, nisi quod contra Germanos feliciter et ipse pugnavit. Septembrem mensem ad nomen suum transferre conatus est, ut Commodus diceretur. sed luxuria et obscenitate depravatus gladiatorii armis saepissime in ludo, deinceps etiam in amphitheatro cum huiusmodi hominibus saepe dimicavit. obiit morte subita atque adeo, ut strangulatus vel veneno interfectus putetur, cum annis XII post patrem et VIII mensibus imperasset, tanta execratione omnium, ut hostis generis humani etiam mortuus iudicaretur.

XVI Huic successit Pertinax grandaevus et qui septuagenariam attigisset aetatem, praefecturam urbi tum agens, ex senatus consulto imperare iussus. octogesimo die imperii praetorianorum militum seditione et Iuliani scelere occisus est.

XVII Post eum Salvius Iulianus rem publicam invasit, vir nobilis et iure peritissimus, nepos Salvi Iuliani, qui sub divo Hadriano perpetuum composuit edictum. victus est a Severo aequo Mulvium pontem, interfectus in palatio. vixit mensibus septem, postquam coeperat imperare.

XVIII Hinc imperii Romani administrationem Septimius Severus accepit, oriundus ex Africa, provincia Tripolitana, oppido Lepti. solus omni memoria et ante et postea ex Africa imperator fuit. hic primum fisci advocatus, mox militaris tribunus, per multa deinde et varia officia atque honores usque ad administrationem totius rei publicae venit. Pertinacem se appellari voluit in honorem eius Pertinacis, qui a Iuliano fuerat occisus. parcus admodum fuit, natura saevus. bella multa et feliciter gessit. Pescennium Nigrum, qui in Aegypto et Syria rebellaverat, apud Cyzicum interfecit. Parthos vicit et Arabas interiores et Azabenos; Arabas eo usque superavit, ut etiam provinciam ibi faceret: idcirco Parthicus Arabicus Azabenicus dictus est. multa toto orbe Romano reparavit. sub eo etiam Clodius Albinus, qui in occidendo Pertinace socius fuerat Iuliano, Caesarem se in Gallia fecit victusque apud Lugdunum est interfectus.

XIX Severus tamen praeter bellicam gloriam etiam civilibus studiis clarus fuit et litteris doctus, philosophiae scientiam ad plenum adeptus. novissimum bellum in Britannia habuit, utque receptas provincias omni securitate muniret, vallum per CXXXII passuum milia a

mari ad mare deduxit. decessit Eboraci admodum senex imperii anno sexto decimo, mense tertio. divus appellatus est. [nam] filios duos successores reliquit, Bassianum et Getam, sed Bassiano Antonini nomen a senatu voluit imponi; itaque dictus est M. Aurelius Antoninus Bassianus patrique successit, nam Geta hostis publicus iudicatus confestim periit.

M. igitur Aurelius Antoninus Bassianus idemque Caracalla XX morum fere paternorum fuit, paulo asperior et minax. opus Romae egregium fecit lavacri, quae Antoninianae appellantur, nihil praeterea memorabile. impatientis libidinis, qui novercam suam Iuliam uxorem duxerit. defunctus est in Osdroena apud Edessam moliens adversum Parthos expeditionem anno imperii sexto, mense secundo, vix egressus quadragesimum tertium annum. funere publico elatus est.

Deinde Opilius Macrinus, qui praefectus praetorio erat, cum XXI filio Diadumeno facti imperatores nihil memorabile ex temporis brevitate gesserunt. nam imperium eorum duum mensium et unius anni fuit. seditione militari ambo pariter occisi sunt.

Creatus est post hos M. Aurelius Antoninus, hic Antonini Caracallae filius putabatur, sacerdos autem Heliogabali templi erat. is cum Romam ingenti et militum et senatus expectatione venisset, probris se omnibus contaminavit. inprudicissime et obscenissime vixit, biennioque post et octo mensibus tumultu interfectus est militari et cum eo mater Symiasera. XXII

Successit huic Aurelius Alexander, ab exercitu Caesar, a senatu XXIII Augustus nominatus, iuvenis admodum, susceptoque adversus Persas bello Xerxen eorum regem gloriosissime vicit. militarem disciplinam severissime rexit; quasdam tumultuantes legiones integras exauctoravit. adsessorem habuit vel scrinii magistrum Ulpianum iuris conditorem. Romae quoque favorabilis fuit. periit in Gallia militari tumultu tertio decimo imperii anno et die nono. in Mamaeam matrem suam unice pius.

LIBER NONVS.

Post hunc Maximinus ex corpore militari primus ad imperium I accessit sola militum voluntate, cum nulla senatus intercessisset auctoritas neque ipse senator esset. is bello adversus Germanos feliciter gesto cum a militibus imperator esset appellatus, a Pupieno Aequi-

leiae occisus est deserentibus eum militibus suis cum filio adhuc puero, cum quo imperaverat triennio et paucis diebus.

II Postea tres simul Augusti fuerunt, Pupienus, Balbinus Gordianus, duo superiores obscurissimo genere, Gordianus nobilis, quippe cuius pater senior Gordianus consensu militum, cum proconsulatum Africae gereret, Maximino imperante princeps fuisset electus. itaque cum Romam venissent, Balbinus et Pupienus in palatio interfecti sunt, soli Gordiano imperium reservatum. Gordianus admodum puer cum Tranquillinam Romae duxisset uxorem, Ianum geminum aperuit et ad Orientem profectus Parthis bellum intulit, qui iam moliebantur erumpere. quod quidem feliciter gessit proelisque ingentibus Parthos adflixit. rediens haud longe a Romanis finibus interfectus est fraude Philippi, qui post eum imperavit. miles ei tumulum vicesimo miliario a Circesio, quod castrum nunc Romanorum est Euphrati imminens, aedificavit, exequias Romam revexit, ipsum divum appellavit.

III Philippi duo filius ac pater Gordiano occiso imperium invaserunt atque exercitu incolumi reducto ad Italiam ex Syria profecti sunt. his imperantibus millesimus annus Romae urbis ingenti ludorum apparatu spectaculorumque celebratus est. ambo deinde ab exercitu interfecti sunt, senior Philippus Veronae, Romae iunior, annis quinque imperaverunt. inter divos tamen relati sunt.

IV Post hos Decius e Pannonia inferiore Budaliae natus imperium sumpsit. bellum civile, quod in Gallia motum fuerat, oppressit. filium suum Caesarem fecit. Romae lavacrum aedificavit. cum biennio imperassent ipse et filius, uterque in barbarico interfecti sunt. senior meruit inter divos referri.

V Mox imperatores creati sunt Gallus Hostilianus et Galli filius Volusianus. sub iis Aemilianus in Moesia res novas molitus est; ad quem opprimendum cum ambo profecti essent, Interamnae interfecti sunt non completo biennio. nihil omnino clarum gesserunt. sola pestilentia et morbis atque aegritudinibus notus eorum principatus fuit.

VI Aemilianus obscurissime natus obscurius imperavit ac tertio mense extinctus est.

VII Hinc Licinius Valerianus in Raetia et Norico agens ab exercitu imperator et mox Augustus est factus. Gallienus quoque Romae a senatu Caesar est appellatus. horum imperium Romano nomini perniciosum et paene exitiabile fuit vel infelicitate principum vel ignavia. Germani Ravennam usque venerunt. Valerianus in Mesopotamia

bellum gerens a Sapore Persarum rege superatus est, mox etiam captus apud Parthos ignobili servitute consenuit.

Gallienus cum adulescens factus esset Augustus, imperium primum feliciter mox commode ad ultimum perniciose gessit. nam iuvenis in Gallia et Illyrico multa strenue fecit occiso apud Mursam Ingenuo, qui purpuram sumpserat, et Trebelliano. diu placidus et quietus mox in omnem lasciviam dissolutus tenendae rei publicae habenas probrosa ignavia et desperatione laxavit: Alamanni vestatis Galliis in Italiam penetraverunt, Dacia quae a Traiano ultra Danuvium fuerat adiecta tum amissa est. Graecia Macedonia Pontus Asia vastata est per Gothos, Pannonia a Sarmatis Quadisque populata est. Germani usque ad Hispanias penetraverunt et civitatem nobilem Tarraconem expugnaverunt. Parthi Mesopotamia occupata Syriam sibi coeperant vindicare.

Tum desperatis rebus et deleto paene imperio Romano Postumus in Gallia obscurissime natus purpuram sumpsit et per annos decem ita imperavit, ut consumptas paene provincias ingenti virtute et moderatione reparaverit. qui seditione militum interfectus est, quod Mogontiacum, quae adversus eum rebellaverat Laeliano res novas moliente, diripiendam militibus tradere nolisset. post eum Marius vilissimus opifex purpuram accepit et secundo die interfectus est. Victorinus postea Galliarum accepit imperium, vir strenuissimus, sed, cum nimiae libidinis esset et matrimonia aliena corrumperet, Agrippinae occisus est actuario quodam dolum machinante imperii sui anno secundo.

Huic successit Tetricus senator, qui Aquitaniam honore praesidis administrans absens a militibus imperator electus est et aquae Burdigalam purpuram sumpsit. seditiones multas militum pertulit. sed dum haec in Gallia geruntur, in Oriente per Odenathum Persae victi sunt. defensa Syria recepta Mesopotamia usque ad Ctesiphontem Odenathus penetravit.

Ita Gallieno rem publicam deserente Romanum imperium in Occidente per Postumum, per Odenathum in Oriente servatum est. Gallienus interea Mediolani cum Valeriano fratre accisus est imperii anno nono, Claudiusque ei successit a militibus electus a senatu appellatus Augustus. hic Gothos Illyricum Macedoniamque vastantes ingenti proelio vicit. parcus vir ac modestus et iusti tenax ac rei publicae gerendae idoneus, qui tamen intra imperii biennium morbo interiit. divus appellatus est. senatus eum ingenti honore decora-

vit, scilicet ut in curia clipeus ipsi aureus item in Capitolio statua aurea poneretur.

XII Quintillus post eum Claudii frater consensu militum imperator electus est, unicae moderationis vir et civilitatis, aequandus fratri vel praeferendus; consensu senatus appellatus Augustus. septimo decimo imperii die occisus est.

XIII Post eum Aurelianus suscepit imperium, Dacia Ripensi oriundus, vir in bello potens, animi tamen inmodici et ad crudelitatem propensior. is quoque Gothos strenuissime vicit. Romanam dicionem ad fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit. superavit in Gallia Tetricum apud Catalaunos ipso Tetrico prodente exercitum suum, cuius adsiduas seditiones ferre non poterat. quin etiam per litteras occultas Aurelianum ita fuerat deprecatus, ut inter alia versu Vergiliano uteretur: *eripe me his invicte malis*. Zenobiam quoque, quae occiso Odenatho marito Orientem tenebat, haud longe ab Antiochia sine gravi proelio cepit, ingressusque Romam nobilem triumphum quasi receptor Orientis Occidentisque egit praecedentibus curram Tetrico et Zenobia. qui quidem Tetricus corrector Luvaniae postea fuit ac privatus diutissime vixit, Zenobia autem posteros qui adhuc manent Romae reliquit.

XIV Hoc imperante etiam in urbe monetarii rebellaverunt vitiatas pecuniis et Felicissimo rationali interfecto, quos Aurelianus victos ultima crudelitate conpescuit. plurimos nobiles capite damnavit. saevus et sanguinarius ac necessarius magis in quibusdam quam in ullo amabilis imperator. trux omni tempore, etiam filii sororis interfecto, disciplinae tamen militaris et morum dissolutorum magna ex parte corrector.

XV Urbem Romam muris firmioribus cinxit. templum Soli aedificavit, in quo infinitum auri gemmarumque constituit. provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danuvium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Maesias dividit et est dextra Danuvio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva. occiditur servi sui fraude, qui ad quosdam militares viros amicos ipsius nomina pertulit adnotata falso manum eius imitatus, tamquam Aurelianus ipsos pararet occidere; itaque ut praeveniretur, ab isdem interfectus est in itineris medio, quod inter Constantinopolim et Heracliam est stratae veteris; locus Caenophrurium appellatur. mors tamen eius inulta non fuit. meruit quoque inter divos referri.

Tacitus post hunc suscepit imperium, vir egregie moratus et rei publicae gerendae idoneus. nihil tamen clarum potuit ostendere intra sextum mensem imperii morte praeventus. Florianus, qui Tacito successerat, duobus mensibus et diebus XX in imperio fuit neque quicquam dignum memoria egit. XVI

Post hunc Probus, vir inlustris gloria militari, ad administrationem rei publicae accessit. Gallias a barbaris occupatas ingenti proeliorum felicitate restituit, quosdam imperium usurpare conatos, scilicet Saturninum in Oriente, Proculum et Bonosum Agrippinae, certaminibus oppressit. vineas Gallos et Pannonios habere permisit, opere militari Almam montem apud Sirmium et Aureum apud Moesiam superiorem vineis conseruit et provincialibus colendos dedit. hic cum bella innumera gessisset, pace parata dixit brevi milites necessarios non futuros. vir acer strenuus iustus et qui Aurelianum aequaret gloria militari, morum autem civilitate superaret, interfectus tamen Sirmi tumultu militari in turri ferrata. XVII

Post hunc Carus est factus Augustus, Narbone natus in Gallia. is confestim Carinum et Numerianum filios Caesares fecit. sed dum bellum adversus Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu ad Orientem profectus res contra Persas nobiles gessit; ipsos proelio fudit, Cochen et Ctesiphontem urbes notissimas cepit. et cum castra supra Tigridem haberet, vi divini fulminis periit. Numerianus quoque filius eius, quem secum Caesarem ad Persas duxerat, adulescens egregiae indolis, cum oculorum dolore correptus in lecticula veheretur, impulsore Apro qui socer eius erat per insidias occisus est. et cum dolo occultaretur ipsius mors, quousque Aper invadere posset imperium, foetore cadaveris prodita est; milites enim qui eum sequebantur putore commoti diductis lecticulae palliis post aliquot dies mortem eius notam habere potuerunt. XVIII

Interea Carinus, quem Caesarem ad Parthos proficiscens Carus in Illyrico Gallia Italia reliquerat, omnibus se sceleribus inquinavit: plurimos innoxios fictis criminibus occidit, matrimonia nobilia corripit, condiscipulis quoque qui eum in auditorio vel levi fatigatione taxaverant perniciosus fuit; ob quae omnibus hominibus invisus non multo post poenas dedit. nam de Perside victor exercitus rediens cum Carum Augustum fulmine, Numerianum Caesarem insidiis perdidisset, Diocletianum imperatorem creavit Dalmatia oriundum, virum obscurissime natum, adeo ut a plerisque scribae filius. a nonnullis Anullini senatoris libertinus fuisse credatur. XIX

- XX Is prima militum contione iuravit Numerianum nullo suo dolo interfectum, et cum iuxta eum Aper qui Numeriano insidias fecerat constitisset, in conspectu exercitus manu Diocletiani percussus est. Postea Carinum omnium odio et detestatione viventem apud Margum ingenti proelio vicit, proditum ab exercitu suo, quem fortiorem habebat, certe desertum, inter Viminacium atque Aureum montem. ita rerum Romanarum potitus cum tumultum rusticani in Gallia concitassent et factioni suae Bacaudarum nomen inponerent, duces autem haberent Amandum et Aelianum, ad subigendos eos Maximianum Herculum Caesarem misit, qui levibus proeliis agrestes domnuvit et pacem Galliae reformavit.
- XXI Per haec tempora etiam Carausius, qui vilissime natus strenuae militiae ordine famam egregiam fuerat consecutus, cum apud Bononiam per tractum Belgicae et Armorici pacandum mare accepisset, quod Franci et Saxones infestabant, multis barbaris saepe captis nec praeda integra aut provincialibus reddita aut imperatoribus missa cum suspicio esse coepisset consulto ab eo admitti barbaros, ut trans-euntes cum praeda exciperet atque hac se occasione ditaret, a Maximiano iussus occidi purpuram sumpsit et Britannias occupavit.
- XXII Ita cum per omnem orbem terrarum res turbatae essent, Carausius in Britanniiis rebellaret, Achilleus in Aegypto, Africam Quinquegentiani infestarent, Narseus Orienti bellum inferret, Diocletianus Maximianum Herculum ex Caesare fecit Augustum, Constantium et Maximianum Caesares, quorum Constantius per filiam nepos Claudii traditur, Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Serdica natus. atque ut eos etiam adfinitate coniungeret, Constantius privignam Herculi Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit, Galerius filiam Diocletiani Valeriam, ambo uxores quas habuerant repudiare compulsi. cum Carausio tamen, cum bella frustra temptata essent contra virum rei militaris peritissimum, ad postremum pax convenit. eum post septennium Allectus socius eius occidit, atque ipse post eum Britannias triennio tenuit. qui ductu Asclepiodoti praefecti praetorio oppressus est. ita Britanniae decimo anno receptae.
- XXIII Per idem tempus a Constantio Caesare in Gallia bene pugnatum est. circa Lingonas die una adversam et secundam fortunam expertus est. nam cum repente barbaris ingruentibus intra civitatem esset coactus tam praecipiti necessitate, ut clausis portis in murum turribus tolleretur, vix quinque horis mediis adventante exercitu sexa-

ginta fere milia Alamannorum cecidit. Maximianus quoque Augustus bellum in Africa profligavit domitis Quinquegentianis et ad pacem redactis. Diocletianus obsessum Alexandriae Achilleum octavo fere mense superavit eumque interfecit. victoria acerbè usus est; totam Aegyptum gravibus proscriptionibus caedibusque foedavit. ea tamen occasione ordinavit provide multa et disposuit, quae ad nostram aetatem manent.

Galerius Maximianus primum adversum Narseum proelium insecundum habuit inter Callinicum Carrasque congressus, cum inconsulte magis quam ignave dimicasset; admodum enim parva manu cum copiosissimo hoste commisit. pulsus igitur et ad Diocletianum profectus cum ei in itinere occurrisset, tanta insolentia a Diocletiano fertur exceptus, ut per aliquot passuum milia purpuratus tradatur ad vehiculum cucurrisset; mox tamen per Illyricum Moesiamque contractis copiis rursus cum Narseo Hormisdæ et Saporis avo in Armenia maiore pugnavit successu ingenti nec minore consilio, simul fortitudine, quippe qui etiam speculatoris munus cum altero aut tertio equite susceperit. pulso Narseo castra eius diripuit; uxores sorores liberos cepit, infinitam extrinsecus Persarum nobilitatem, gazam Persicam copiosissimam. ipsum in ultimi regni solitudines egit. quare ad Diocletianum in Mesopotamia cum praesidiis tum morantem ovans regressus ingenti honore susceptus est. varia deinceps et simul et viritim bella gesserunt Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt.

Diocletianus moratus callide fuit, sagax praeterea et admodum subtilis ingenio et qui severitatem suam aliena invidia vellet explere. diligentissimus tamen et sollertissimus princeps et qui imperio Romano primus regiae consuetudinis formam magis quam Romanae libertatis invexerat adorarique se iussit, cum ante eum cuncti salutarentur. ornamenta gemmarum vestibus calciamentisque indidit. nam prius imperii insigne in chlamyde purpurea tantum erat, reliqua communia.

Herculius autem propalam ferus et incivilis ingenii asperitatem suam etiam vultus horrore significans. hic naturae suae indulgens Diocletiano in omnibus saevioribus consiliis obsecutus. cum tamen ingravescente aevo parum se idoneum Diocletianus moderando imperio esse sentiret, auctor Herculio fuit, ut in vitam privatam concederent et stationem tuendae rei publicae viridioribus iunioribusque mandarent; cui aegre collega obtemperavit. tamen uterque uno

die privato habitu imperii insigne mutavit, Nicomediae Diocletianus, Herculus Mediolani, post triumphum inclitum, quem Romae ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum inlustri, qua Narsei coniuges sororesque et liberi ante currum ducti sunt. concesserunt tum Salonas unus, alter in Lucaniam.

XXVIII

Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Salonis est, praeclaro otio senuit, inusitata virtute usus, ut solus omnium post conditum Romanum imperium ex tanto fastigio sponte ad privatae vitae statum civilitatemque remearet; contigit igitur ei quod nulli post natos homines, ut cum privatus obisset, inter divos tamen referretur.

LIBER DECIMVS.

I Iis igitur abeuntibus administratione rei publicae Constantius et Galerius Augusti creati sunt divisusque inter eos ita Romanus orbis, ut Gallias Italiam Africam Constantius, Illyricum Asiam Orientem Galerius obtineret, sumptis duobus Caesaribus. Constantius tamen contentus dignitate Augusti Italiae atque Africae administrandae sollicitudinem recusavit, vir egregius et praestantissimae civilitatis, divitiis provincialium ac privatorum studens, fisci commoda non admodum adfectans dicensque melius publicas opes a privatis haberi quam intra unum claustrum reservari, adeo autem cultus modici, ut festis diebus, si amicis numerosioribus esset epulandum, privatorum ei argento ostiatim petito triclinia sternerentur. hic non modo amabilis sed etiam venerabilis Gallis fuit, praecipue quod Diocletiani suspectam prudentiam et Maximiani sanguinariam temeritatem imperio eius evaserant. obiit in Britannia Eboraci principatus anno tertio decimo atque inter divos relatus est.

II Galerius, vir et probe moratus et egregius re militari, cum Italiam quoque sinente Constantio administrationi suae accessisse sentiret, Caesares duo creavit Maximianum, quem Orienti praefecit, et Severum, cui Italiam dedit. ipse in Illyrico commoratus est. verum Constantio mortuo Constantinus ex obscuriore matrimonio eius filius in Britannia creatus est imperator et in locum patris exoptatissimus moderator accessit. Romae interea praetoriani excito tumultu Maxentium Herculi filium, qui haud procul ab urbe in villa publica morabatur, Augustum nuncupaverunt. quo nuntio Maximianus Herculus ad spem arrectus resumendi fastigii, quod invitus amiserat, Romam advolvit e Lucania, quam sedem privatus elegerat in agris

amoenissimis consenescent, Diocletianumque etiam per litteras adhortatus est, ut depositam resumeret potestatem, quas ille inritas habuit. sed adversum motum praetorianorum atque Maxentii Severus Caesar Romam missus a Galerio cum exercitu venit obsidensque urbem militum suorum scelere desertus est. auctae Maxenti opes confirmatumque imperium. Severus fugiens Ravennae interfectus est.

Herculius tamen Maximianus post haec in contione exercitus III filium Maxentium nudare conatus seditionem et convicia militum tulit. inde ad Gallias profectus est dolo composito, tamquam a filio esset expulsus, ut Constantino genero iungeretur, moliens tamen Constantinum reperta occasione interficere, qui in Galliis et militum et provincialium ingenti iam favore regnabat caesis Francis atque Alamannis captis eorum regibus, quos etiam bestiis, cum magnificum spectaculum muneris parasset, obiecit. detectis igitur insidiis per Faustam filiam, quae dolum viro enuntiaverat, profugit Herculus Massiliaeque oppressus (ex ea enim navigare ad filium praeparabat) poenas dedit iustissimo exitu, vir ad omnem acerbitatem saevitiarumque proclivis, infidus incommodus civilitatis penitus expers.

Per hoc tempus a Galerio Licinius imperator est factus Dacia IV oriundus, notus ei antiqua consuetudine et in bello, quod adversus Narseum gesserat, strenuus laboribus et officiis acceptus. mors Galeri confestim secuta. ita res publica tum a novis quattuor imperatoribus tenebatur, Constantino et Maxentio filiis Augustorum, Licinio et Maximino novis hominibus. quinto tamen Constantinus imperii sui anno bellum adversum Maxentium civile commovit, copias eius multis proeliis fudit, ipsum postremo Romae adversum nobiles omnibus exitiis saevientem apud pontem Mulvium vicit Italiaque est potitus. non multo deinceps in Oriente quoque adversum Licinium Maximinus res novas molitus vicinum exitium fortuita apud Tarsum morte praeventit.

Constantinus tamen, vir ingens et omnia efficere nitens quae V animo praeparasset, simul principatum totius orbis adfectans, Licinio bellum intulit, quamquam necessitudo et adfinitas cum eo esset; nam soror Constantia nupta Licinio erat. et primo eum in Pannonia secunda ingenti apparatu bellum apud Cibalas instruentem repentinus oppressit omnique Dardania Moesia Macedonia potitus numerosas provincias occupavit.

Varia deinceps inter eos bella et pax reconciliata ruptaque est. VI postremo Licinius navali et terrestri proelio victus apud Nicomediam se dedit et contra religionem sacramenti Thessalonicae pri-

vatus occisus est. eo tempore res Romana sub uno Augusto et tribus Caesaribus quod numquam alias fuit, cum liberi Constantini Galliae Orienti Italiaeque praessent. verum insolentia rerum secundarum aliquantum Constantinus ex illa favorabili animi docilitate mutavit. primum necessitudines persecutus egregium virum filium et sororis filium commodae indolis iuvenem interfecit, mox uxorem, post numerosos amicos.

VII Vir primo imperii tempore optimis principibus, ultimo mediis comparandus. innumerae in eo animi corporisque virtutes claruerunt. militaris gloriae adpetentissimus, fortuna in bellis prospera fuit, verum ita ut non superaret industriam. nam etiam Gothos post civile bellum varie profligavit pace iis postremum data, ingentemque apud barbaras gentes memoriae gratiam conlocavit. civilibus artibus et studiis liberalibus deditus, adfectator iusti amoris, quem omni sibi et liberalitate et docilitate quaesivit, sicut in nonnullos amicos dubius, ita in reliquos egregius, nihil occasionum praetermittens, quo opulentiores eos clarioresque praestaret.

VIII Multas leges rogavit, quasdam ex bono et aequo, plerasque superfluas, nonnullas severas, primusque urbem nominis sui ad tantum fastigium evehere molitus est, ut Romae aemulam faceret, bellum adversus Parthos moliens, qui iam Mesopotamiam fatigabant, uno et tricesimo anno imperii, aetatis sexto et sexagesimo, Nicomediae in villa publica obiit, denunciata mors eius est etiam per crinitam stellam, quae inusitatae magnitudinis aliquamdiu fulsit, Graeci cometen vocant. atque inter divos meruit referri.

IX Is successores filios tres reliquit atque unum fratris filium. verum Dalmatius Caesar prosperrima indole neque patruo absimilis haud multo post oppressus est factione militari et Constantio patrueli suo sinente potius quam iubente. Constantinum porro bellum fratri inferentem et apud Aquileiam inconsultius proelium adgressum Constantis duces interemerunt. ita res publica ad duos Augustos redacta. Constantis imperium strenuum aliquamdiu et iustum fuit. mox cum et veletudine inprospera et amicis pravioribus uteretur, ad gravia vitia conversus, cum intolerabilis provincialibus militi invidus esset, factione Magnenti occisus est. obiit haud longe ab Hispaniis in castro, cui Helenae nomen est, anno imperii septimo decimo, aetatis tricesimo, rebus tamen plurimis strenue in militia gestis exercituique per omne vitae tempus sine gravi crudelitate terribilis.

X Diversa Constantii fortuna fuit. a Persis enim multa et gravia perpressus saepe captis oppidis obsessis urbibus caesis exercitibus,

nullumque ei contra Saporem prosperum proelium fuit, nisi quod apud Singara haud dubiam victoriam ferocia militum amisit, qui pugnam seditiose et stolide contra rationem belli die iam praecipiti poposcerunt. post Constantis necem Magnentio Italiam Africam Gallias obtinente etiam Illyricum res novas habuit Vetracione ad imperium consensu militum electo. quem grandaevum iam et cunctis amabilem diuturnitate et felicitate militiae ad tuendum Illyricum principem creaverunt, virum probum et morum veterum ac iucundae civilitatis, sed omnium litterarum expertem adeo, ut ne elementa quidem prima earum nisi grandaevus et iam imperator acceperit.

Sed a Constantio, qui ad ultionem fraternae necis bellum civile XI commoverat, abrogatum est imperium; novo inusitatoque more consensu militum deponere insigne compulsus. Romae quoque tumultus fuit Nepotiano Constantini sororis filio per gladiatoriam manum imperium vindicante, qui saevis exordiis dignum exitum nactus est: vicesimo enim atque octavo die a Magnentianis ducibus obpressus poenas dedit. caput eius pilo per urbem circumlatum, gravisimaeque proscriptiones et nobilium caedes fuerunt.

Non multo post Magnentius apud Mursam profligatus acie est XII ac paene captus. ingentes Romani imperii vires ea dimicatione consumptae sunt, ad quaelibet bella externa idoneae, quae multum triumphorum possent securitatisque conferre. Orienti mox a Constantio Caesar est datus patrum filius Gallus. Magnentiusque diversis proeliis victus vim vitae suae apud Lugdunum attulit imperii anno tertio, mense septimo, frater quoque eius Senonis, quem ad tuendas Gallias Caesarem miserat.

Per haec tempora etiam a Constantio multis incivilibus gestis XIII Gallus Caesar occisus est, vir natura ferus et ad tyrannidem pronior, si suo iure imperare licuisset. Silvanus quoque in Gallia res novas molitus ante diem tricesimum extinctus est, solusque in imperio Romano eo tempore Constantius princeps et Augustus fuit.

Mox Iulianum Caesarem ad Gallias misit, patrum suum, XIV Galli fratrem, tradita ei in matrimonium sorore, cum multa oppida barbari expugnassent, alia obsiderent, ubique foeda vastitas esset Romanumque imperium non dubia iam calamitate nutaret. a quo modicis copiis apud Argentoratum Galliae urbem ingentes Allamanorum copiae extinctae sunt, rex nobilissimus captus, Galliae restituae. multa postea per eundem Iulianum egregia adversum barbaros gesta sunt summotique ultra Rhenum Germani et finibus suis Romanum imperium restitutum.

XV Neque multo post cum Germaniciani exercitus a Galliarum praesidio tollerentur, consensu militum Iulianus factus Augustus est interiectoque anno ad Illyricum obtinendum profectus Constantio Parthicis proellis occupato. *qui iis rebus cognitis ad bellum civile conversus in itinere obiit inter Ciliciam Cappadociamque anno imperii octavo et tricesimo, aetatis quinto et quadragesimo meruitque inter divos referri, vir egregiae tranquillitatis, placidus, nimium amicis et familiaribus credens, mox etiam uxoribus deditior, qui tamen primis imperii annis ingenti se modestia egerit, familiarium etiam locupletator neque inhonores sinens quorum laboriosa expertus fuisset officia, ad severitatem tum propensior, si suspicio imperii moveretur, mitis alias, et cuius in civilibus magis quam in externis bellis sit laudanda fortuna.*

XVI Hinc Iulianus rerum potitus est ingentique apparatu Parthis intulit bellum, cui expeditioni ego quoque interfui. aliquot oppida et castella Persarum in deditionem accepit vel vi expugnavit, Assyriamque populatus castra apud Ctesiphontem stativa aliquamdiu habuit. remeansque victor dum se inconsultius proeliis inserit, hostili manu interfectus est VI. Kal. Iul. imperii anno septimo, aetatis altero et tricesimo. atque inter divos relatus est, vir egregius et rem publicam insigniter moderaturus, si per fata licuisset. liberalibus disciplinis adprime eruditus, Graecis doctior atque adeo, ut Latina eruditio nequaquam cum Graeca scientia conveniret, facundia ingenti et prompta, memoriae tenacissimae, in quibusdam philosopho propior. in amicos liberalis sed minus diligens quam tantum principem decuit; fuerunt enim nonnulli qui vulnera gloriae eius inferrent. in provinciales iustissimus et tributorum quatenus fieri posset repressor. civilis in cunctos, mediocrem habens aerari curam, gloriae avidus ac per eam animi plerumque inmodici, religionis Christianae insectator, perinde tamen, ut cruore abstereret, Marco Antonino non absimilis, quem etiam aemulari studebat.

XVII Post hunc Iovianus qui tunc domesticus militabat ad obtinendum imperium consensu exercitus lectus est, commendatione patris militibus quam sua notior. qui iam turbatis rebus exercitu quoque inopia laborante uno a Persis atque altero proelio victus pacem cum Sapore necessariam quidem sed ignobilem fecit multatus finibus ac nonnulla imperii Romani parte tradita. quod ante eum annis millecentum et duobus de viginti fere, ex quo Romanum imperium conditum erat, numquam accidit. quin etiam legiones nostrae ita et apud Caudium per Pontium Telesinum et in Hispania apud Numan-

tiam et in Numidia sub iugum missae sunt, ut nihil tamen finium traderetur. ea pacis condicio non penitus reprehendenda foret, si foederis necessitatem tum cum integrum fuit mutare voluisset, sicut a Romanis omnibus his bellis quae commemoravi factum est. nam et Samnitibus et Numantinis et Numidis confestim bella inlata sunt neque pax rata fuit. sed dum aemulum imperii veretur, intra Orientem residens gloriae parum consuluit. isque iter ingressus atque Illyricum petens in Galatae finibus repentina morte obiit, vir alias neque iners neque imprudens.

Multi exanimatum opinantur nimia cruditate, inter cenandum XVIII
enim epulis indulserat, alii odore cubiculi quod ex recenti tectorio calcis grave quiescentibus erat, quidam nimietate prunarum quas gravi frigore adoleri multas iusserat. decessit imperii mense septimo, tertio decimo Kal. Mart., aetatis, ut qui plurimum vel minimum tradunt, tertio et tricesimo anno, ac benignitate principum qui ei successerunt inter divos relatus est. nam et civilitati propior et natura admodum liberalis fuit.

Hic status erat Romanae rei Ioviano eodem et Varroniano consulibus anno urbis conditae millesimo centesimo et octavo decimo. quia autem ad inclitos principes venerandosque perventum est, interim operi modum dabimus. nam reliqua stilo maiore dicenda sunt. quae nunc non tam praetermittimus quam ad maiorem scribendi diligentiam reservamus.

PREA PUTERNICULUI ȘI DEAPURURI AUGUSTULUI IMPĂRAT VALENS.

Din porunca prea grațioasă a Maiestății Voastre am strâns într'o scurtă și sumară expunere, făcută în ordine cronologică, evenimentele mai de seamă ale istoriei romane, din timp de pace și din timp de războiu, dela fundarea Romei până în zilele noastre. Am adăogat totdeodată și faptele mai însemnate din viața împăraților, pentruca mintea divină a Serenității Voastre să poată să se bucure văzând că în conducerea imperiului a urmat pilda celor mai iluștri bărbați, înainte de a fi cunoscut aceasta din cetire.

E U T R O P I U S

ISTORIA ROMANĂ PRESCURTATĂ.

CARTEA I-a

Cuprinsul: — 1. Fundarea Romei. — 2—8. Cei șapte regi, caracterizarea lor; instituțiunile și faptele lor. — 9. Consulatul. Cei dintâi consuli. — 10. Războiul lui Tarquinius Superbus împotriva Romanilor. — 11. Porsena, regele Etruscilor. Războiul cu Sabinii. — 12. Instituirea dîctaturii. — 13. Răscoala poporului; originea puterii tribuniciare. — 14. Victoria asupra Volscilor. — 15. Coriolanus, în fruntea Volscilor, atacă Roma. Retragerea lui Coriolanus după intervenția mamei sale și a soției sale. — 16. Familia Fabiilor în luptă împotriva Vejenților. Recensământul cetățenilor. — 17. Dictatorul Quintius Cincinnatus. Felul de vieță al acestuia. 18. — Creierea decemviratului. — 19. Războiul împotriva Fidenaiților, Vejenților și Volscilor. — 20. Războiul împotriva Gallilor. Victoria lui Camillus.

1. Impărăția romană, la început, poate cea mai mică din toate împărățiile, iar în urmă, prin cuceririle sale, cea mai mare, pe cât își poate închipui mintea omenească, dintre toate împărățiile câte au existat vre-o dată în lume, își trage obârșia dela *Romulus*, fiul

unei fecioare Vestale și, cum se crede, al lui Marte. El s'a născut gemen cu fratele său Remus. Până la 18 ani a hoinărit printre ciobani; la această vârstă însă a fundat pe muntele Palatin o mică cetate. Era la 11 ale calendelor lui Maiu, în al treilea an al Olimpiadei a șasea și, după tradițiunea, mai mult sau mai puțin acurată, în anul 394 dela dărâmarea Troiei (a. 754. în. de Chr.).

2. După ce a făcut această cetate, pe care a numit-o după numele său, a săvârșit cam următoarele fapte: a primit ca cetățeni o mulțime de străini din ținuturile de prin prejur; a ales o sută de bărbați mai în vârstă, după sfatul cărora avea să se călăuzească în toate treburile și pe cari din pricina bătrâneții lor, i-a numit senatori ¹⁾. Apoi, fiindcă nici el nici poporul său n'aveau neveste, a poftit la o priveștițe de jocuri neamurile învecinate cu orașul Roma și le-a răpit femeile. Din pricina acestei hoții, s'au pornit războaie din toate părțile. A înfrânt însă și pe Caeninensi și pe Antemnați și pe Crustumini și pe Sabini și pe Fidenati și pe Vejenți, ale căror state se găseau împrejurul Romei. Mai târziu, ridicându-se odată o furtună pe neașteptate, s'a făcut nevăzut, în al 37-lea an al domniei sale. S'a crezut că s'a înălțat la cer și a fost trecut în numărul zeilor. După el, conduseră treburile din Roma senatorii fiecare câte cinci zile, și dăinuirea acestei stări de lucruri a fost de un an.

3. După aceea a fost ales ca rege *Numa Pompilius*. Acesta, cu toate că n'a purtat nici un războiu, n'a adus statului roman mai puțin folos decât Romulus. El nu numai că a adus legi și a îmbunătățit moravurile Romanilor cari, din pricina atâtor războaie, păreau o ceată de tâlhari și de jumătate sălbatici, dar a mai făcut și o împărțire a anului, care mai înainte de aceasta, din lipsa unor socoteli hotărâte, era împărțit numai în zece luni; apoi a statornicit la Roma un mare număr de ceremonii religioase și un mare număr de temple. A murit de o moarte firească, în anul al 32-lea al domniei sale.

4. După el a urmat *Tullus Hostilius*. Acesta a început din nou războaiele; a biruit pe Albani cari locuiau la 12 mile departe de Roma, a înfrânt pe Vejenți și pe Fidenati cari erau departe de Roma, cei dintâi la șase mile, cei de-al doilea la optsprezece mile. A mărit Roma, adăogând la ea colina *Coelius*. După o domnie de

1) *Senex*, bătrân, senator.

treizeci și doi de ani, fiind lovit de un trăsnet, a ars împreună cu palatul său.

5. În urma sa luă domnia nepotul său *Ancus Marcius*, fiul unei fiice a lui Numa. Acesta a avut de purtat războaie cu Latinii; a mărit cetatea adăogându-i colinele Aventină și Ianiculul și a fondat la gura Tibrului, pe țărmul mării, la șaisprezece mile depărtare de Roma, o nouă cetate¹). În anul al 25-lea al domniei sale a murit de boală.

6. Apoi a venit la tronul regesc *Priscus Tarquinius*. Acesta a îndoit numărul senatorilor, a zidit cercul din Roma și a întocmit jocurile romane, cari dăinuiesc până în ziua de astăzi²). Tot el a supus și pe Sabini și le-a luat mai multe ținuturi pe cari le-a adaus la țara Romanilor și a fost cel dintâi care a intrat în Roma în triumf. A pus să se facă ziduri și cloace și a început zidirea Capitoliului. În anul al 38-lea al domniei sale a fost ucis de fiii lui Ancus, ai regelui pe care el însuși îl urmase în domnie.

7. După aceasta pune mâna pe putere *Servius Tullius*, fiul unei femei, ce e drept, ca obârșie, de neam, dar prinsă în războiu și servitoare. Și acesta a biruit pe Sabini și a adaus la orașul Roma încă trei coline și anume Quirinalul, Viminalul și Esquilinul și a tras un șanț de jur împrejurul zidurilor cetății. El a fost cel dintâiu care a pus să se facă numărătoarea poporului, numărătoare despre care până atunci în lume nimeni nu auzise. Fiind băgați toți cetățenii în listele de recensământ, s'a găsit că supt el Roma avea 83.000 de cetățeni, împreună cu cei dela țară. În anul al 45-lea al domniei sale, a fost răpus de mâna ucigașă a lui *Tarquinius*, ginerele său, fiul aceluia rege, căruia el însuși îi urmase în domnie și a chiar fiicei sale, soția lui *Tarquinius*.

8. *Lucius Tarquinius Superbus* al șaptelea și cel din urmă rege, a biruit pe Volsci, un neam de oameni cari nu trăiau departe de Roma, pe drumul spre Campania. A supus cetățile Gabii și Suessa Pometia, a făcut pace cu Tuscii și a înălțat templul lui Jupiter de pe Capitoliu. În urmă, pe când se găsea ocupat cu împresurarea Ardeei, o cetate așezată la optsprezece mile departe de Roma, și-a pierdut coroana de rege. Căci fiul său, care purta de așisderea numele de *Tarquinius*, siluind pe *Lucreția*, soția lui *Collatinus*, o doamnă cu vază și de o cinste fără pată, aceasta, după ce s'a plâns

1) *Ostia. Apud ostium Tiberis.* la gura Tibrului.

2) *Ludi Romani* erau sărbători romane.

de necinstirea sa bărbatului, tatălui, și prietenilor săi, și-a pus capăt zilelor în fața tuturor. Din această pricină Brutus, deși rubedenie și el cu Tarquinius, a răsculat poporul și a răsturnat pe rege. Cărând după aceea și armata a părăsit pe Tarquinius, în timpul împresurării Ardeei, iar când regele a venit înaintea Romei, porțile i se închiseră și după o domnie de douăzeci și cinci de ani a trebuit să fugă împreună cu soția și fii săi. Astfel a dăinuit puterea regească la Roma două sute patru zeci și trei de ani, sub șapte regi, timp în care când țara a fost mai mare, de abia s'a întins până la a cincisprezecea milă.

9. De aci înainte, în loc de un singur rege începură să se aleagă doi *consuli*. Dacă unul ar fi voit să facă rău, celălalt, având o putere deopotrivă de mare, putea să-l împiedice. Totdeodată s'a găsit cu cale ca ei să nu aibă domnia mai mult de un an, ca nu cumva după o domnie prea lungă să ajungă prea înfumurați. Știind că după un an puterea lor încetează, aveau să fie oameni de treabă. Deci, în întâiul an, după izgonirea regilor au fost aleși *consuli Lucius Iunius Brutus*, care luase parte mai mare la răsturnarea lui Tarquinius și *Tarquinius Collatinus*, bărbatul Lucreției. Lui Tarquinius Collatinus însă i se luă repede dregătoria, căci s'a găsit de cuviință să nu mai rămână nimeni în Roma care ar purta numele de Tarquinius. De aceea, luându-și cu sine averea, plecă din Roma și în locul lui a fost ales *consul Valerius Publicola*.

10. Deși gonit, regele Tarquinius porni totuși războiul împotriva Romei, și unindu-se cu mai multe popoare a dat lupte, pentruca să-și capete din nou domnia. În cea dintâi luptă *consulul Brutus* și Aruns, fiul lui Tarquinius, căzură ucizându-se unul pe altul. Cu toate acestea, Romani ieșiră biruitori. Pe Brutus îl jeliră matroanele romane un an întreg, ca pe un apărător al cinstei lor, ca pe un tată al lor, al tuturor. Valerius Publicola își ia în urmă de tovarăș pe Spurius Lucretius Tricipitinus, tatăl Lucreției. Acesta murind de o boală, *consulul* își alege pentru a doua oară, de tovarăș în *consulat* pe Horatius Pulvillus. Astfel, în anul întâi, au fost cinci *consuli*, dintre cari Tarquinius Collatinus a trebuit să plece din Roma din vina numelui său, Brutus a căzut în războiul și Spurius Lucretius a murit în urma unei boli.

11. Și în anul al doilea, Tarquinius, pentruca să câștige din nou domnia, a pornit cu războiul împotriva Romanilor, cu ajutorul lui Porsena, regele Tusculor, și era cât p'aci să cucerească Roma. A fost însă și acum biruit. În anul al treilea după alungarea regilor,

Tarquinius, fiindcă nu mai avea nădejde că o să ajungă la domnie și fiindcă Porsena, făcând pace cu Romanii, nu-i mai putea veni în ajutor, se duse la Tusculum, o cetate nu departe de Roma. Aci trăi el, ca om de rând, încă patrusprezece ani, până la bătrânețe, împreună cu soția sa. — În al patrulea an după alungarea regilor, Sabinii cari porniseră cu războiu împotriva Romanilor au fost biruiți și asupra lor s'a sărbătorit un triumf. În anul al cincilea, marele Valerius, colegul lui Brutus, și care fusese de patru ori consul, s'a stins de o moarte bună, însă într'o așa de mare sărăcie că a trebuit să se strângă, printr'o colectă publică, cheltuiala de înmormântare. Matroanele, întocmai ca și pe Brutus, l'au jelit un an întreg.

12. În anul al noulea după alungarea regilor, ginerele lui Tarquinius, adunându-și o armată strajnică, cu care să pedepsească nedreptatea făcută socrului său, s'a înființat la Roma o nouă dregătorie, numită *dictatură*, mai mare decât consulatul. În același an (a. R. 254) s'a ales și un *magister equitum*, care era supt ordinile dictatorului. Și nimic nu se poate asemăna mai mult cu puterea imperială, pe care o deține astăzi serenitatea voastră, ca vechea dictatură; și aceasta cu atât mai mult cu cât chiar Augustus Octavianus, despre care vom vorbi mai târziu, și înainte de el Caius Caesar, au domnit supt numele de dictatori ¹⁾. Cel dintâi dictator roman însă a fost Larcus, cel dintâiu *magister equitum*, Spurius Cassius.

13. În anul al șaisprezecelea dela întemeierea republicei, poporul roman, din pricină că ar fi fost năpăstuit de senat și de consuli, s'a răsculat. Cu prilejul acesta au luat naștere *tribunii poporului*, ca judecători și apărători ai săi deosebiți, prin mijlocirea căroră poporul să poată să fie pus la adăpost împotriva senatului și a consuilor.

14. În anul următor Volscii puseră din nou mâna pe arme, dar fiind sdrobiți în luptă, perdură și cetatea Corioli, cea mai de seamă cetate a lor.

15. În anul al 18-lea după alungarea regilor, generalul roman Q. Marcius care cuprinsese Corioli, orașul Volscilor, din pricina unei supărări trecu la Volsci și primind ajutoare împotriva Romanilor i-a biruit pe aceștia de mai multe ori. S'a apropiat chiar de Roma

1) De părerea lui Eutropius este numai Florus (IV. 12). Suetonius (*Aug.* 52), Cicero (*Philip.* I, 1) și Appianus ne spun că Augustus n'a voit să primească numele de *dictator*.

până la mila a cincea și, respingând soliile cari veniseră să ceară pace, era cât pe aci să împresoare chiar patria sa, dacă nu l'ar fi hotărît ca să plece cu armata, lacrimile mamei sale Veturia și ale soției sale Volumnia. El a fost deci, după Tarquinius, al doilea care prinse armele împotriva patriei sale.

16. Sub consulatul lui Caius Fabius și Titus Virginius (a. R. 275) trei sute de fruntași, din familia Fabiilor, își luară singuri asupra-le războiul împotriva Vejenților, făgăduind senatului și popoului că vor duce la capăt, numai ei, întreg războiul. Porniră deci toți acești oameni de neam — fiecare dintre ei ar fi fost vrednic să comande, o armată întreagă — și au căzut cu toții în luptă. Din această familie, atât de mare, numai unul a mai rămas în viață, neputând fi dus la luptă din pricina vârstei sale fragede. — După aceasta s'a făcut la Roma un recensământ și s'a găsit o populațiune de 119.000 cetățeni.

17. In anul următor (a. R. 296), fiind împresurată oștirea romană pe muntele Algidus, cam la 12 mile departe de Roma, s'a ales dictator *Lucius Quintius Cincinnatus*. Acesta își lucra tocmai cu mâinile moșia sa de patru iugere ¹⁾. A fost găsit la munca câmpului, la coarnele plugului. Iși șterse sudoarea, și îmbracă toga pretextă, bātu pe dușmani și-și liberă armata.

18. In anul 302 dela fundarea Romei, a încetat puterea consulară și, în loc de doi consuli, s'au ales zece bărbați, numiți *decemviri*, cari să aibă puterea cea mai înaltă în stat. In anul dintâiu cârmuirea lor a fost bună; în anul al doilea însă, unul dintre ei, *Appius Claudius*, voind să necinstească pe fiica unui oarecare Virginius, care ca ofițer se lupta contra Latinilor pe muntele Algidus, tatăl o omori, ca să nu sufere batjocura decemvirului și, întorcându-se din nou la ostașii săi, îi împinse la răsvrătire. Puterea a fost luată din mâna decemvirilor și ei însși fură osândiți la moarte.

19. In anul 315 dela fundarea Romei să ridicară cu războiu împotriva Romanilor Fidenaii, ajutați de Vejenți și de regele acestora Tolumnius. Amândouă aceste cetăți sunt foarte aproape de Roma, Fidenae numai la șase mile depărtare, Veji la optsprezece. Cu ei se uniră cu Volscii ²⁾. Au fost însă biruiți de dictatorul Mamercus Aemilius și de șeful călărimii Lucius Quintius Cincinnatus și-și pierdură chiar și pe regele lor. Fidenae e luată și dărâmată.

1) Un iuger = 2510 m. p.

2) Toți ceilalți istorici numesc pe Falisci în loc de Volsci.

20. Douăzeci de ani în urmă, Vejentanii se ridicară din nou cu războiul. În contra lor a fost trimis dictatorul *Furius Camillus*. Acesta îi înfrânge mai întâiu într'o bătălie și curând acesta, împresurând într'un asediu îndelungat cetatea lor, cea mai veche și cea mai bogată cetate din Italia, o cucerește. În urmă pune mâna pe Falisci, o cetate nu mai puțin vestită. Impotriva lui *Camillus* însă se ridicară învinuiri, fiind sub bănuiala că n'ar fi împărțit cinstit prada. Din pricina aceasta a fost osândit și gonit din Roma. — Curând în urmă Galii Senoni ajung până la Roma. (a. R. 364) și, bătând armatele romane la fluviul *Allia*, le urmăresc și pun mâna pe Roma. Romanii nu putură apăra altceva decât Capitolul. Acesta fiind împresurat vreme înlelungată și Romanii suferind de foamete, *Camillus*, care trăia surghiunit într'o cetate vecină, căzu peste dușmani și îi zdrobi într'o groaznică bătălie. Totuși nu ridicară împresurarea Capitolului decât după ce li se dădu o sumă de bani. *Camillus* însă se puse pe urma lor și-i bătu așa de cumplit că le luă nu numai aurul ce li se dăduse, dar și toate insigniile militare pe care le cuciseră. Astfel intră în triumf în Roma, pentru a treia oară, și fu numit al doilea *Romulus*, ca și când ar fi fost el fondatorul Romei.

CARTEA II-a

Cuprinsul. — 1. Instituirea tribunilor militari cu putere consulară în locul celor doi consuli. Victoria lui *Camillus* asupra Volscilor, Aequilor și Sutrinilor. — 2. Victoria lui *Quintius Cincinnatus* asupra Praenestinelor. — 3. Inlocuirea tribunilor militari cu putere consulară prin cei doi consuli. — 4. Moartea și elogiul lui *Camillus*. — 5. Fuga Gallilor din Italia. — 6. Noul recensământ, *Marcus Valerius Corvus* ucide un Gal într'o luptă în doi. — 7. Războiul în contra Latinilor. 8—9. Diferitele înfrângeri ale Samniților și încetarea lungului războiu. — 10. Victoria asupra Gallilor și aliaților lor Tusci și Samniții. — 15. *Ptolemaeus*, regele Egiptului, trimite la Roma o solie. — 16. Infrângerea Picentinilor. — 17. Infrângerea Sallentinilor. — 18—23. Recensământul populațiunii. Primul războiu punic.

1. În anul 465 dela fundarea Romei, un an însă după cucerirea ei de Galli, s'au schimbat magistraturile și în loc de doi consuli s'au ales *tribuni militari cu putere consulară*. Din acest moment începe să crească puterea romană. În adevăr, în acest an *Camillus* a supus cetatea Volscilor care purtase războiul timp de 70 ani. Subjugă de așisderea și capitala Equilor, și pe cea a Sutrinilor, după ce le nimici mai întâiu armata și dobândește trei triumfuri deodată.

2. De asemenea *Titus Quintius Cincinnatus* respinge pe Prae-

nestini cari veniseră cu războiul până la porțile orașului Roma și-i înfrânge lângă fluviul Allia. Intrupează la statul roman opt cetăți cari fuseseră supuse aceloră; chiar Praeneste, după ce a fost lovită, se supuse Romanilor. Toate acestea le înfăptui el în timp de 20 de zile, după care i s'a hotărât un triumf.

3. Dregătoria tribunilor militari însă n'a ținut multă vreme. Câtva timp în urmă, ea a fost înlăturată și se scurseră patru ani fără să mai fi fost magistraturi înalte. Totuși tribunii militari cu putere consulară își luară din nou titlul și așezământul dăinui încă trei ani, după cari se aleseră din nou consuli.

4. Supt consulatul lui Lucius Genucius și Quintus Servilius moare Camillus. I s'au dat onoruri ca unui al doilea Romulus.

5. Titus Quintius e trimis ca dictator împotriva Gallilor, cari pătrunseseră în Italia și-și așezară tabăra dincolo de fluviul Anio, la patru mile depărtare de Roma. Aci tânărul *Titus Manlius*, unul din cei mai de seamă dintre senatori, se ia la luptă cu un Gal, care îl îmbiase la un duel și-l omoară. Luându-i salba¹⁾ de aur ce-o purta la gât și atârându-și-o de gâtul său, căpătă, pentru totdeauna, atât pentru sine cât și pentru urmașii săi, porecla de *Torquatus*. Gallii sunt puși pe fugă și curând după aceasta sunt înfrânți chiar de dictatorul C. Sulpicius. Nu mult în urmă Caius Marcius birue pe Tusci și ia opt mii de robi pe care îi duce în triumful său.

6. S'a făcut apoi un nou recensământ; și fiindcă Latinii, sudiții Romanilor, nu voriră să fie luați în oștire, s'a făcut recrutarea numai printre Romani. S'au alcătuit zece legiuni cari făceau mai mult de 60.000 de soldați; atâta de mare era puterea militară a Romanilor, cu toate că statul lor era încă destul de mic. Plecând aceste trupe împotriva Gallilor, supt comanda lui Lucius Furius, unul dintre Galli îmbie la un duel pe unul din Romani, pe cel care ar fi mai viteaz. Atunci se înfățișă tribunul militar *Marcus Valerius* și, pășind înainte înarmat, un corb i se așeză pe brațul drept. Lupta începe numai decât și același corb lovește cu aripile și un unghiile pe gal peste ochi, așa că acesta numai putu să vadă nimic.

Galul este astfel omorât de Valerius care câștigă nu numai biruința, dar și un nume, căci de aci înainte s'a numit *Corvinus*²⁾. Pentru această faptă ne mai pomenită a ajuns consul la vârsta de 23 ani.

1) *Torques*, de unde numirea de *Torquatus*.

2) *Corvus* de unde numirea de *Corvinus*.

7. Latinii cari nu primiseră să fie recrutați în oștire, începură acum să ceară dela Romani ca unul dintre cei doi consuli să fie ales dintre ei și numai unul dintre Romani. Refuzându-li-se aceasta, pornesc războiu împotriva Romanilor, sunt însă bătutei cumplit. Subjugarea lor s'a sărbătorit printr'un triumf. Pentru meritul ce și-l câștigă prin această biruință, consulilor li s'au așezat statuele pe Rostre în for. [Tot în acest an Alexandru din Macedonia fundă Alexandria]. (a. R. 417).

8. De aci înainte puterea Romanilor începe să înflorească. Căci pornesc acum războiu la o depărtare de 130 mile de Roma, cu Samniții, a căroră țară se găsea între Picenum, Campania și Apulia. *Lucius Papirius Cursor* porni la acest războiu, îmbrăcat cu titlul de dictator. Intorcându-se odată la Roma, cu toate că dase ordin șefului cavaleriei, lui *Q. Fabius Maximus*, pe care îl lăsase cu armata, să nu dea lupta în lipsa sa, totuși acesta, fiindcă i se ivi un bun prilej dase lupta, o luptă plină de izbândă, și a zdrobit cu totul pe Samniți. Din această pricină, fiindcă s'a luptat, în contra ordinului, a fost oșândit la moarte de dictator. Dragostea nemărginită însă a ostașilor și a poporului l-a scăpat dela moarte; ba încă, atâta răsvrătire s'a iscat împotriva lui *Papirius* că mai mai era să fie el însuși ucis.

9. Câtva timp în urmă, supt consulatul lui *Titus Veturius* și *Spurius Postumius*, (a. R. 433) Samniții trecură pe Romani prin cea mai mare rușine, în defileul *Furcilor Caudine* unde i-au biruit și i-au trecut pe sub jug. Totuși senatul și poporul rupse tratatul de pace pe care nevoia i-a făcut să-l încheie cu ei. În urmă consulul *Lucius Papirius* înfrânge pe Samniți (a. R. 434); șapte mii dintre aceștia sunt trecuți pe supt jug și *Papirius* dobândește un triumf. În vremea aceasta censorul *Appius Claudius* puse să se clădească apeductul numit *Claudian* și să se paveze Calea *Appia*. Samniții, începând din nou războiul, biruiră pe *Q. Fabius Maximus* și uciseră 2000 de oameni. În urmă dându-i-se ca locotenent-general *Fabius Maximus*, tatăl său, înfrânge pe Samniți și le ia mai multe cetăți. În sfârșit amândoi consuli, *Publius Cornelius Rufinus* și *Manius Curius Dentatus*, fură trimiși împotriva Samniților și-i zdrobiră pe aceștia în urma unor crâncene bătălii. Astfel se sfârșește războiul cu Samniții, care ținuse 49 ani. Dintre câți inimici s'au bătut cu Romanii în Italia nici unul n'a pus mai mult la încercare vitejia romană.

10. După câțiva ani *Gallii* se unesc din nou cu *Tuscii* și cu Samniții împotriva Romanilor. Pe când însă se îndreptau spre Roma, sunt zdrobiți de consulul *Cnaeus Cornelius Dolabella*.

11. Cam în același timp, s'a deslănțuit războiul și împotriva Tarentinilor, cari trăiau la marginea Italiei, și cari aduseseră o mare batjocură unei solii romane. Tarentinii cer ajutor împotriva Romanilor dela *Pyrrhus*, regele Epirului, care își trăgea obârșia dela *Achille*. Acesta vine numai decât în Italia și acum pentru întâiași dată Romanii au să se lupte cu un dușman venit de peste mare. In contra lui a fost trimis *Publius Valerius Laevinus* care, prinzând iscoadele lui *Pyrrhus*, porunci să fie duși prin toată tabăra și să li se arată toată armata și apoi să le dea drumul, pentru ca să poată povesti lui *Pyrrhus* tot cecece au văzut la Romani. Lupta se dete numai decât și *Pyrrhus* deși o luase la fugă, totuși a rămas învingător din pricina ajutorului dat de elefanții săi cari, nemai fiind văzuți până atunci de Romani, băgară groază în aceștia. Noaptea puse capăt bătăliei; *Laevinus* fugi totuși în timpul nopții. *Pyrrhus* făcu 1800 de robi, față de cari de altfel s'a purtat cu multă bunăvoință. Pe cei morți puse să-i îngroape. Văzând *Pyrrhus* că toți aceștia erau răniți în față și că nici moartea nu le-a luat înfățișarea lor grozavă, se zice că și-ar fi ridicat mâinile spre cer și-ar fi zis: *că el ar fi fost în stare să se facă stăpân pe lumea întreagă, dacă ar fi avut astfel de ostași.*

12. După aceea *Pyrrhus* unit cu Samniții, cu Lucanii și cu populațiunile din *Bruttium*, pornește spre Roma, prăpădind tot cu sabie și foc. A pustiit Campania și a ajuns la *Praeneste*, optsprezece mile departe de Roma. Curând în urmă, de groaza armatei care se apropia supt conducerea consulului, s'a adăpostit în Campania. Pentru răscumpărarea prizonierilor s'au trimis lui *Pyrrhus* o solie care a fost primită de acesta cu multă cinste. Pe prizonieri i-a trimis la Roma fără nici o plată. Față de unul din solii Romanilor, față de *Fabricius*, a rămas într'o mare uimire. Cunoscându-l pe acesta sărac și voind să-l ispitească să treacă de partea sa, cu toate că i-a făgăduit a patra parte din regatul său, a fost respins. Deaceea *Pyrrhus*, fiindcă a fost cuprins de o neobicinuită admirație pentru Romani, a trimis un sol, unul dintre cei mai de seamă bărbați, pe *Cineas*, ca să ceară pace în condițiuni destul de favorabile și anuine ca *Pyrrhus* să rămâe cu partea din Italia pe care o cucerise cu armele.

13. Romanii n'au primit această condițiune și senatul trimise ștafetă lui *Pyrrhus* că nu va putea avea pace cu Romanii, câtă vreme nu va părăsi Italia. In același timp, Romanii hotărîră ca toți robii, care fuseseră trimiși de *Pyrrhus* înapoi la Roma, să fie de-

clarați ca *dezonorați*¹⁾, fiindcă s'au lăsat să fie prinși, deși aveau armele în mâini, și să nu-și mai poată redobândi drepturile cetățenești înainte de a fi jupuit fiecare pe câte doi dușmani uciși. Cu astfel de impresii întorcându-se delegatul lui Pyrrhus, când acesta l-a întrebat cum a găsit Roma, Cineas răspunse, că a văzut acolo o *patrie de regi; că acolo mai toți cetățenii sunt astfel de oameni, după cum Pyrrhus singur e socotit în Epir și în restul Greciei.* In contra lui Pyrrhus fură trimiși consulii *Publius Sulpicius* și *Decius Mus*. In ciocnirea ce avu loc, Pyrrhus fu rănit, elefanții omoriți, 20.000 de dușmani măcelăriți, iar dintre Romani numai 5000. Pyrrhus trebui să caute loc de scăpare la Tarent.

14. Un an în urmă este trimis împotriva lui Pyrrhus același Fabricius pe care, pe când se găsea între soli, nu putuse să-l atragă de partea sa, deși îi făgăduise a patra parte din regat. Pe când acesta și regele Pyrrhus își aveau taberile în vecinătate, veni într'o noapte la Fabricius medicul lui Pyrrhus și-i făgădui că va otrăvi pe Pyrrhus, dacă îi va da o resplată. Fabricius puse să-l lege și astfel să fie dus înapoi la stăpânul său, arătând ce făgăduială a făcut împotriva sa. Atunci regele, plin de admirație pentru Fabricius, se zice că ar fi spus: *Da, acesta este Fabricius, care mai anevoie poate fi abătut dela calea cinstei decât soarele din drumul său.* Pyrrhus plecă atunci spre Sicilia. Fabricius însă, după ce bătutu pe Samniți și pe Lucani, dobândi un mare triumf. In urmă fură trimiși din nou in contra lui Pyrrhus consulii *Curius Dentatus* și *Cornelius Lentulus*. Curius dete peste el, îi măcelări armata, îl sili să fugă spre Tarent și puse mâna pe tabăra lui. In ziua aceea dușmanul pierdu 23.000 de oameni. Curius căpătă un triumf în anul consulatului său și aduse la Roma, el cel dintâiu, patru elefanți. Curând după aceasta Pyrrhus părăsește și Tarentul și la Argos, o cetate din Grecia, este asasinat.

15. Supt consulatul lui Caius Fabius Licinius și Caius Claudius Canina, în anul 461 dela fundarea Romei, trimise Ptolenaeus din Alexandria delegați la Roma ca să ceară alianța Romanilor și o dobândiră.

16. Supt consulatul lui Quintus Ogulnius și Caius Fabius Pictor, locuitorii din Picenum porniră cu războiul, dar fură bătuti de consulii anului următor Publius Sempronius și Appius Claudius. Aceștia își serbară și un triumf. Tot atunci Romanii fundară și cetățile Ariminus în Gallia și Beneventum în Samnium.

1) *Infamis*, pecetluit cu ștampila necinstei și a rușinei.

17. Supt consulatul lui *Marcus Atilius Regulus* și *Lucius Julius Libo*, s'a deslănțuit războiul împotriva Sallentinilor din Apulia. Brundisiniu au fost cucerii cu cetate cu tot și un nou triumf s'a sărbătorit la Roma.

18. In anul 477, deși numele de roman ajunsese un nume vestit, totuși Roma nu purtase războaie afară din Italia. Spre a se putea vedea cât de mare era puterea armată a Romanilor s'a făcut numărătoarea și s'a găsit o populațiune de 292,334 de cetățeni, cu toate neconținutele războaie ce s'au purtat neîncetat dela fundarea Romei. — Atunci pentru întâiași dată s'a întreprins un război și în potriua *Africanilor*, sub consulatul din *Appius Claudius* și al lui *Quintus Fulvius*. Lupta s'a dat în Sicilia și *Appius Claudius* a dobândit un triumf asupra lor și asupra lui *Hiero*, regele Siciliei.

19. In anul următor, supt consulatul lui *Valerius Marcus* și al lui *Manius Otacilius*, Romanii în Sicilia au făcut isprăvi mari, căci *Tauromenitanii Catinensi* și pe lângă aceștia, peste cizzeci de cetăți le făcură jurământ de credință. In anul al treilea se sfârși și războiul din Sicilia împotriva lui *Hiero*. Acesta, împreună cu întreaga nobilime a *Syracuzanilor*, primi pacea, plătind Romanilor 200 talanți de argint. *Africanii* fură înfrânți în Sicilia și la Roma se sărbători al doilea triumf asupra lor.

20. In anul al cincilea al războiului punic ce se purta împotriva *Africanilor*, Romanii, sub consulatul lui *Caius Decius* și *Cnaeus Cornelius Asina*, se luptară pentru întâiași dată pe mare, făcându-și niște corăbii cu cioc, numite *Liburne*. Consulul *Cornelius* a fost biruit prin viclenie; *Duilus* însă, dând lupta, învinse pe amiralul *Carthagenenilor*, îi luă 31 de corăbii și-i scufundă 14; prinse 7000 de dușmani și ucise 3000. Nici o altă biruință n'a fost mai plăcută pentru Romani decât biruința aceasta, fiindcă, ei care până acum erau de nebiruit pe uscat, acum aveau o mare putere pe apă.

Supt consulatul lui *Caius Aquilius* și *Lucius Scipio*, acesta din urmă pustii *Corsica* și *Sardinia*, aduse de aci multe mii de prizonicri și dobândi un triumf.

21. Supt consului *Lucius Manlius Vulso* și *Marcus Atilius Regulus*, războiul a fost transportat în Africa (a. R. 496). Lupta împotriva lui *Hamilcar*, comandantul *Carthagenenilor*, s'a dat pe mare și a fost biruit: perzând 64 de corăbii, s'a retras. Romanii perdură 22. Aceștia trec în Africa și primesc supunerea *Clypeei*, cea mai însemnată cetate din acea regiune. Consului înaintară până la *Carthaginea* și după ce jefuiră mai multe orașe, *Manlius* se întoarse la Roma

biruitor, aducând cu sine 27.000 de robi. Atilius Regulus rămase în Africa, spre a merge înainte cu războiul. El, cu toate că avea să lupte împotriva a trei generali carthageneni, îi bătă pe toți trei, omorând 18.000 de dușmani, prinzând alți 5000, împreună cu 18 elefanți. Șaptezeci și patru cetăți i se supun. Carthagenenii văzându-se înfrânți cer Romanilor pace și fiindcă Regulus nu voia să le o dea decât în condițiuni foarte grele Africanii cerură atunci ajutorul Lacedaemonienilor. Generalul Xanthippus, fiind trimis de Lacedaemonieni, înfrânge pe comandantul roman Regulus într'o luptă care a fost un adevărat dezastru. Din întreaga armată romană n'au mai putut scăpa decât 2000 de inși. Cinci sute au fost făcuți prizonieri, împreună cu Regulus cu tot. 30.000 rămaseră morți pe câmpul de luptă. Regulus însuși fu aruncat în lanțuri.

22. Supt consulatul lui *Marcus Aemilius Paulus* și al lui *Servius Nobilior* (a. R. 497) porniră amândoi consuli romani spre Africa cu o flotă de 300 corăbii. Mai întâi ei biruiesc pe Africani într'o luptă pe apă. Consulul Aemilius scufundă 104 corăbii dușmane, prinse 30 cu echipaj cu tot, iar 15.000 de inimi fură parte omorâți parte făcuți prizonieri. Pe soldații săi Aemilius îi îmbogăți cu o pradă neobișnuită. Africa ¹⁾ chiar ar fi fost atunci supusă dacă o foamete cumplită n'ar fi silit armata romană să se retragă. Pe când consuli se întorceau cu flota lor biruitoare au suferit un naufragiu lângă Sicilia. Furtuna a fost așa de mare că din 450 de corăbii deabia au putut să scape 80. De un așa de mare dezastru maritim nici nu s'a mai pomenit. Cu toate acestea, Romanii au găsit numai decât 200 de corăbii, și pierderea n'a putut să le sdrobească tot curajul.

23. Cnaeus Servilius Caepio și Caius Sempronius Blaesus fiind numiți consuli pornesc spre Africa cu 260 de corăbii și cuprind câteva cetăți. Pe când însă se întorceau încărcăți de prăzi suferiră un naufragiu. Aceste nenorociri neconținute nevenindu-le la socoteală Romanilor, senatul luă hotărârea să ocolească luptele pe apă și să păstreze numai 60 de corăbii, pentru paza Italiei.

24. Supt consulatul lui *Lucius Caecilius Metellus* și al lui Caius Furius Placidus, birui Metellus în Sicilia pe comandantul Africanilor, care venise cu 130 de elefanți și cu multe trupe; omorî 20.000 de dușmani, luă 26 elefanți și cu ajutorul Numizilor, pe care îi avea ca trupe de ajutoriu, strânse pe toți câți rățăceau în dreapta și

1) Supt *Africa* se înțelege numai regiunea carthagineană.

în stânga și-i aduse la Roma cu mare alaiu. Cei 130 de elefanți umplură toate străzile.

După atâtea nenorociri Cartaginenii rugară pe generalul Regulus, pe care îl țineau la închisoare, să se ducă la Roma să mijlocească dela Romani o pace și un schimb de prizonieri.

25. Sosind acesta la Roma și fiind adus în senat, nu mai voi să lucreze ca și când ar fi fost un Roman și spuse că din ziua în care a căzut în mâna Africanilor a încetat de a mai fi un Roman ¹⁾. De aceea, nu numai că nu primi îmbrățișerile soției sale, dar sfătui chiar pe Romani să nu facă pace cu Carthageninii : că aceia sunt slăbiți din cauza atâtor nenorociri și sunt într'o stare deznădăjduită, că nu e în folosul Romanilor ca pentru sine singur, care e încărcat de ani, și pentru câțiva Romani, să dea înapoi atâtea mii de prizonieri. Sfatul său a fost primit, căci Africanilor cari veniseră să ceară pace nu li s'a dat ascultare. Regulus însuși se înapoiă la Carthagenă și cu toate că Romanii îi propuseră să rămână în Roma, el nu primi să rămâie într'un oraș, unde nu mai putea avea demnitatea de cetățean onorabil, după ce odată a fost în sclavie la Africani. Se întoarse deci în Africa, unde fu ucis în cele mai mari chinuri.

26. Supt consulatul lui Publius Claudius Pulcher, și a lui Caius Junius, Claudius a avut îndrăzneala să dea lupte în contra prevestirilor auspiciilor și a fost biruit de Carthagenini; din 220 de corăbii, câte avea, n'a putut scăpa decât cu 30; nouăzeci fură prinse cu echipaj cu tot, celelalte fură scufundate. Și colegul său își pierdu flota, într'un naufragiu; echipagiul și-l scăpă totuși, fiindcă se găsea aproape de țărm.

27. Supt consulatul lui Caius Lutatius și al lui Aulus Postumius Albinus, în anul al 23-lea al războiului punic, luă comanda împotriva Africanilor Catulus. A plecat spre Sicilia cu 300 de corăbii. Africanii pregătiră împotriva lor 400 de corăbii. Niciodată nu s'a dat o luptă pe apă cu așa de mari trupe militare. Lutatius Catulus, deși bolnav, căci fusese rănit mai înainte într'o luptă, totuși se urcă pe corabie. Lângă Lilybaeum, un oraș din Sicilia, Romanii făcură minuni de vitejie, căci cuceriră 73 corăbii carthagenene, scufundară 125, făcură prizonieri 32.000 de oameni, uciseră 13.000 și o nenumărată sumă de aur și de argint a căzut pradă în mâinile biruitorilor; din flota romană nu fură scufundate decât 12 corăbii. Lupta s'a dat la 10 martie. Curând după aceasta, Carthageninii cerură pace

1) Toți prizonierii din războiu deveniau sclavii cuceritorilor.

și pacea li s'a acordat. Prizonierii romani, pe cari Carthagenienii îi țineau la ei, au fost înapoiați. Carthagenienii cerură și ei voie ca să-și răscumpere pe prizonierii lor ce-i aveau la Romani. Senatul dete ordin să fie înapoiați fără preț de rescumpărare toți câți se găseau în închisorile publice; acei cari s'ar fi găsit la persoane particulare să se întoarcă în Africa numai după ce vor fi fost rescumpărați dela stăpânii lor.

28. Quintus Lutatius și Aulus Manlius fiind numiți consuli porniră din nou cu războiul în contra Faliscilor, a căror capitală a fost odinioară una dintre cele mai bogate cetăți din Italia. Acest războiul l-au terminat ambii consuli în șase zile. După ce au ucis 15.000 oameni, au acordat celorlalți pacea, luându-le însă jumătate din țara lor.

CARTEA III-a.

Cuprinsul. — 1. Ptolemaeus, regele Egyptului refuză ajutorul Romanilor în contra lui Antiochus, regele Syriei. Hiero, regele Siciliei, vine la Roma să asiste la jocurile publice. — 2. Succesul războiului purtat cu Ligurii. Teama unui nou războiul punic e înlăturată. — Romanii în pace cu toate popoarele. — 4. Războiul Illyric. — 5—6. Dezastrul Gallilor în Italia. — 7—23. Războiul cu Istrienii și războiul al doilea punic, în diferite regiuni și cu diferite peripeții.

1. Astfel s'a sfârșit întâiul războiul punic, care a dăinuit 23 de ani. Romanii cunoscuți acum prin strălucirea gloriei lor, trimiseră o solie la Ptolemaeus, regele Egyptului, făgăduindu-i trupe împotriva lui Antiochus, regele Syriei care îl atacase. Ptolemaeus mulțumi Romanilor, dar ajutorul nu-l primi, fiindcă războiul se sfârșise. În același timp vine la Roma prea puternicul rege al Siciliei Hiero, ca să privească spectacolele publice și face poporului un dar de 200.000 de baniți de grâu.

2. Supt consulatul lui Lucius Cornelius Lentulus și al lui Fulvius Flaccus, chiar în anul când Hiero a venit la Roma, s'a purtat un războiul împotriva Ligurilor, în Italia, și asupra lor s'a sărbătorit un triumf. În vremea aceasta, Carthagenienii încearcă din nou să pornească cu războiul, împingând la răsvrătire pe Sardinieni cari, pe temeiul condițiunilor de pace, trebuiau să fie supuși Romanilor. Cu toate acestea, sosește la Roma o solie dela Carthagenieni și dobândește pacea.

3. Supt consulatul lui Titus Manlius Torquatus și Caius Atilius Balbus, s'a serbat un triumf asupra Sardinienilor și o pace generală

puse capăt tuturilor războaielor, ceea ce dela fundarea Romei, nu s'a mai întâmplat decât o singură dată, sub domnia lui Numa Pompilius.

4. Lucius Postumius Albinus și Cnaeus Fulvius Centumalus, după ce au fost aleși consuli, purtară războiu în contra Illyriilor. Cuprinzând dela aceștia mai multe cetăți, primiră chiar supunerea unor regi. Cu acest prilej s'a celebrat primul triumf asupra Illyriilor.

5. Supt consulatul lui *Lucius Aemilius* o armată strajnică de Galli trece peste Alpi. De partea Romanilor însă era Italia întregă și istoricul Fabius ¹⁾ care a luat parte la acest războiu ne spune că 800.000 de oameni, s'au ridicat împotriva dușmanului. Dar consulul a avut singur o izbândă desăvârșită: a nimicit 40.000 de oameni și un triumf i s'a hotărît lui Aemilius.

6. Câțiva ani în urmă, s'au dat iarăși lupte împotriva Gallilor, în Italia, și războiul l-au sfârșit consuli *Marcus Claudius Marcellus* și *Cnaeus Cornelius Scipio*. Cu acest prilej Marcellus cu o mică ceată de călăreți dete lupta și omorî chiar cu mâna sa pe regele Gallilor, Viridomarus. După aceea el, împreună cu tovarășul său, a zdrobit nenumărate cete de Galli, a cuprins Mediolanum ²⁾ și a adus la Roma o mare pradă. În triumful său Marcellus ducea pe umeri, în capul unei prăjini, spoliile unui Gal.

7. Supt consuli *Marcus Minucius Rufus* și *Publius Cornelius* s'a făcut o expediție războinică în contra Istrienilor, fiindcă aceștia jefuiseră navele Romanilor cari erau încărcate cu grâu. Au fost supuși cu desăvârșire.

În același an, s'a început *al doilea războiu punic* de generalul Carthaginean Hannibal (a. 218 în. Chr.) Acesta, în vârstă numai de 20 de ani, a început împresurarea Saguntului, o cetate din Spania, care era în legătură de prietenie cu Romanii. Pentru aceasta și-a strâns o armată de 150.000 de oameni. Romanii îi făcură cunoscut, printr'o solie, să înceteze cu vrășmășia. El însă nici n'a vrut să primească solia. Atunci Romanii trimiseră și la Carthagna să se dea ordin lui Hannibal să nu se războiască cu aliații poporului roman. Carthagenienii le-au dat un răspuns obraznic. În vremea aceasta Saguntinii sunt biruiți prin foame. Cei prinși sunt omorîți în cele mai strașnice chinuri.

8. Atunci *Publius Cornelius Scipio* pleacă cu o armată în Spa-

1) Cunoscut supt numele de *Fabius Pictor*.

2) *Milanul* de astăzi.

nia, Tiberius Sempronius în Sicilia. Astfel războiul împotriva Carthagenilor se deslănțuiește. Hannibal lasă în Spania pe fratele său Hasdrubal, trece peste Pyrenei și-și deschide o cale prin Alpi, printr'un loc până atunci neumblat. Se spune că a adus cu sine în Italia 80.000 de infanteriști, 20.000 călăreți și 37 elefanți.

În timpul acestor cete de Liguri și de Galli se unesc cu Hannibal. *Sempronius Gracchus* auzind despre sosirea lui Hannibal își trece armata din Sicilia la Ariminus¹⁾.

9. Publius Cornelius Scipio pornește cel dintâi întru întâmpinarea lui Hannibal, și-l atacă. Trupele sale însă sunt puse pe fugă și el însuși rănit se retrage în tabăra sa. Și Sempronius Gracchus se ciocnește cu Hannibal lângă fluviul Trebia, dar e de asemenea bătut. Multe popoare din Italia se dau acum de partea lui Hannibal. De aci, Hannibal se îndreaptă spre Tuscia²⁾, unde întâlnește pe consulul Flaminius pe care îl omoară, făcând 25.000 de prizonieri. Ceilalți o luară la fugă. În urmă în potriua lui Hannibal Romanii trimis pe *Quintus Fabius Maximus*. Acesta prin târăgănări micșoră atacurile lui Hannibal; apoi, găsind un prilej priincios, îl înfrânge.

10. În anul 538 de fundarea Romei, *Lucius Aemilius Paulus* și *Publius Terentius Varro* sunt trimiși împotriva lui Hannibal, în locul lui Fabius. Acesta prevestise pe cei doi consuli, că nu vor putea să birue pe Hannibal, un general așa de priceput și așa de năpraznic, decât ocolind lupta cu el. Dar Varro, plin de nerăbdare și neținând seamă de sfatul celuilalt consul, dă lupta lângă un sat din Apulia, numit *Cannae* și amândoi consuli sunt înfrânți de Hannibal. Africaniii pierd în această bătălie 3.000 de oameni și o mare parte din armata lui Hannibal este scoasă din luptă; cu toate acestea, în nici o altă luptă cu Carthagenii, Romanii n'au suferit o mai mare pierdere. Căci au pierit atunci consulul Aemilius Paulus, douăzeci de foști consuli sau foști pretori; treizeci de senatori au fost, parte prinși, parte omorâți; dintre ceilalți bărbați din familiile boerești căzură 300, dintre soldații de rând 40.000, dintre călăreți 3.500. Cu tot acest prăpăd, nimeni la Roma n'a găsit de cuviință să pomenescă de pace. Slavii — lucru ne mai auzit până atunci — au fost liberați și trecuți în oștire³⁾.

11. După lupta aceasta multe cetăți din Italia cari țineau de

1) Rimini de astăzi, oraș în Umbria.

2) Tuscia sau Etruria.

3) La Roma numai cetățenilor le era îngăduit să facă serviciul militar.

Romani, trecură de partea lui Hannibal. Acesta își arătă dorința sa Romanilor să răscumpere pe prizonieri. Senatul îi răspunse că se poate lipsi de astfel de cetățeni, cari deși înarmați, s'au lăsat să fie prinși. Pe toți aceștia Hannibal i-a omorât prin fel de fel de torturi și trimise la Carthagenă trei banițe de inele de aur pe care le scosese din mâinile călăreților, senatorilor și ostașilor romani. — În timpul acesta în Spania, Hasdrubal, fratele lui Hannibal, care rămăsese acolo cu o armată numeroasă ca să aducă supt supunerea Africanilor toată țara, a fost bătut de cei doi Scipioni, generali romani, și perdu în luptă 35.000 de oameni. Dintre aceștia 10.000 au fost făcuți prizonieri, iar 25.000 uciși. Spre a repara aceste pierderi, Carthagenenii îi trimiseră 12.000 soldați de infanterie, 4.000 de cavalerie și 20 elefanți.

12. În anul al patrulea dela sonirea lui Hannibal în Italia, consulul Claudius Marcellus câștigă o biruință împotriva Punilor la Nola, o cetate din Campania. Cu toate acestea, Hannibal pune mâna pe mai multe cetăți romane din Apulia, Calabria, și Bruttium. În același timp Philippus, regele Macedoniei, trimite și el soli la Hannibal, făgăduindu-i trupe de ajutor împotriva Romanilor, cu condiția ca și Hannibal după zdrobirea acestora să-i trimeată ajutor în contra Grecilor. Solia lui Philippus fiind prinsă și aflându-se de însărcinarea ei, Romanii trimiseră în Macedonia pe Marcus Valerius Laevinus și în Sardinia pe proconsulul Titus Manlius Torquatus, căci și această țară, la uneltirile lui Hannibal, părăsise pe Romani.

13. Astfel războiul se purta, în același timp, pe patru fronturi în Italia în potriva lui Hannibal, în Spania împotriva fratelui acestuia, Hasdrubal, în Macedonia împotriva lui Philippus, în Sardinia împotriva Sardinienilor și în contra celui de al doilea Hasdrubal din Carthaginea. Acesta din urmă fu prins de viu de proconsulul Titus Manlius, care fusese trimis în Sardinia. Din oamenii lui Hasdrubal fură uciși 12.000; au fost făcuți prizonieri 1.500 și Sardinia intră din nou în puterea Romanilor. Manlius se întoarce învingător la Roma, împreună cu Hasdrubal și cu prizonierii. Intre timp e învins și Philippus în Macedonia de Laevinus și în Spania Hasdrubal și Mago, al treilea frate al lui Hannibal, e bătut de Scipioni.

14. Zece ani dela venirea sa în Italia, supt consulatul lui Publius Sulpicius și al lui Cnaeus Fulvius, Hannibal se apropie de Roma la depărtare de patru mile, iar cavaleria sa chiar până la porțile cetății. Totuși de frica consulilor cari se apropiau cu armatele lor se retrage numai decât în Campania. În Spania fratele lui Hasdrubal

bal omoară pe ambii Scipioni cari, timp de mai mulți ani, fuseseră neconținut biruitori. Armata lor rămase, cu toate acestea, teafără, căci generalii căzură mai mult prin viclenie decât prin vitejia dușmanului. Tot în acest timp, consulul Marcellus cuprinde din nou o mare parte din Sicilia pe care puseseră mâna Carthagenienii și făcând o strașnică pradă de războiu la Syracusa, cea mai faimoasă cetate din această regiune, o strămută la Roma. În Macedonia, Laevinus încheie un tratat de alianță cu Philippus și cu mai multe popoare din Grecia și cu Attalus, un rege din Asia. Trecând apoi în Sicilia pune mâna, lângă Agrigentum și împreună cu acest oraș, pe un oare care Hanno, general Carthaginean, pe care îl trimite la Roma împreună cu cei mai de seamă prizonieri și primește închinarea a 40 cetăți, după ce cucerește încă 26. Astfel punând stăpânire pe întreagă Sicilia și supuind Macedonia, s'a întors la Roma încărcat de slavă. — În Italia Hannibal atacând pe neașteptate pe consulul Cnaeus Fulvius îl omorî împreună cu opt mii de oameni.

15. Într'aceea Romanii trimit în Spania, unde de la moartea celor doi Scipioni, armata romană era fără comandant, pe Publius Cornelius Scipio, fiul lui Publius Scipio care, și el, purtase războiu în aceeași țară. Era în vârstă de 24 de ani, un bărbat poate cel mai de seamă, atât din vermea sa cât și din veacurile următoare. Acesta cuprinse Cartagenena din Spania, unde Africanii își aveau tot aurul, tot argintul și toate munițiunile de războiu și unde păstrau pe cei mai de frunte obstatici pe care îi luaseră din Spania. Prinse aci pe Mago, fratele lui Hannibal, pe care îl trimite la Roma împreună cu ceilalți prizonieri. Vestea acestei isbânzi pricinui la Roma o neînchipuită bucurie. Scipio dă înapoi părinților lor pe obstaticii spanioli, fapt care face să treacă de partea sa mai toată Spania. Nu mult după aceea înfrânge și pe Hasdrubal, fratele lui Hannibal, îl pune pe fugă și-i ia o foarte mare pradă de războiu.

16. În timpul acesta consulul Quintus Fabius Maximus ocupă Tarentum, în care Hannibal îngrămădise multe merinde de războiu. Aci omoară chiar pe Carthalo, unul din generalii lui Hannibal, vinde 25.000 de prizonieri, împarte prada soldaților săi și varsă în tezaurul public venitul vânzării prizonierilor. Cu acest prilej, un mare număr de state cari atârmaseră de Romani și se deteră în urmă pe partea lui Hannibal, se supun din nou lui Fabius Maximus. În anul următor, Scipio are isbânzi frumoase în Spania, unde, ajutat de fratele său Lucius Scipio, cucerește din nou 70 de cetăți. În Italia

însă au fost mai puțin norocoși, căci consulul Claudius Marcellus este omorât de Hannibal.

17. În al treilea an dela sosirea sa în Spania, Scipio avu din nou succese strălucite. După ce înfrânse într'o cruntă bătălie pe regele acestei țări, îl cinsti cu pritenia sa și dintre toți Romanii el a fost cel dintâiu învingător care n'a cerut de loc obstacii unui dușman biruit.

18. Hannibal pierzând orice nădejde de a mai putea păstra mai departe Spania împotriva lui Scipio, chiamă în Italia pe fratele său Hasdrubal împreună cu toate trupele. Dar acesta, venind pe același drum, pe care îl făcuse și Hannibal, cade în cursa ce-i întinde [lângă fluviul Metaurus] la Sena, cetate în Picenum, consulii Appius Claudius Nero și Marcus Lăvius Salinator. A căzut totuși luptând vitejește, iar nenumăratele sale trupe au fost sau măcelărite sau prinse și o mare sumedenie de aur și de argint este cărată la Roma. Acest dezastru făcu pe Hannibal să-și piardă nădejdea în reușita războiului. Romanii, din potrivă, căpătară mare curaj și chemară și ei înapoi pe Publius Cornelius Scipio. Acesta intră în Roma încărcat de slavă.

19. Supt consulatul lui Quintus Caecilius și al lui Lucius Valerius toate cetățile din Bruttium, cari atârnau de Hannibal, trec pe partea Romanilor.

20. În anul al patrusprezecilea dela sosirea lui Hannibal în Italia, Scipio, făptuitorul atâtor isprăvi strălucite în Spania, este ales consul și e trimis în Africa. Acest mare bărbat se credea că are în sine o oarecare putere dumnezeiască și lumea bănuia că el are întrevederi chiar cu zeii. La sosirea sa în Africa, se ciocnește într'o luptă cu Hanno, comandantul Africanilor, și-i nimici armata. Într'o a doua luptă îi cucerește tabăra, îi omoară 11.000 de oameni și face prizonieri 4500. Prinde și pe Syphax, regele Numizilor, care se unise cu Carthageneni și-i cuprinde tabăra, apoi trimite la Roma pe acest rege împreună cu cei mai de seamă Numizi și cu prăzi nenumărate. La vestea acestei izbânzi, mai toată Italia părăsește pe Hannibal. Acesta, primind și el ordin dela Carthageneni, se întoarce în Africa, unde Scipio făcea mai jafuri.

21. Astfel, după un războiu de 17 ani, Italia scapă de Hannibal [care o părăsi, zice-se plângând] Carthagenenii trimit o solie la Scipio ca să-i ceară pace. Scipio însă o trimete la Roma să intre în vorbă cu senatul. El din parte-i le-a învoit un armistițiu de 45 zile, pentru ca să poată să meargă la Roma și să se întoarcă și primi dela

ei 30.000 de pfunți de argint. Senatul însă dete lui Scipio însărcinarea de a încheia pace cu Carthagenii. Scipio li-o hătără în următoarele condițiuni: Carthagenii să nu păstreze mai mult de treizeci de corăbii, să dea 500.000 de pfunzi de argint și să înapoieze pe prizonieri și pe dezertori.

22. Intr'aceea Hannibal întorcându-se în Africa, pacea începe să fie turburată și Carthagenii fac mai multe fapte dușmănoase. Cu toate acestea, Scipio dă drumul solilor lor, făcuți prizonieri de armata sa pe când aceștia se întorceau din Roma. Chiar Hannibal, biruit de Scipio în mai multe lupte, sfârșește prin a cere pace. Scipio le dăruiește pacea în aceleași condițiuni ca și mai înainte, adăugând însă, din cauza noii viclenii încă 100.000 pfunți de argint pe lângă cei 500.000. Carthagenii respinseră aceste condițiuni și deteră ordin lui Hannibal să înceapă lupta. Războiul este declarat Carthaginei de Scipio și Masinissa, un alt rege al Numidei, care făcuse alianță cu generalul roman. Hannibal trimisese trei spioni în tabăra romană. Acești spioni însă fiind prinși, Scipio dă ordin să-i ducă în tabăra sa și să li se arate toată armata. În urmă porunci să-i ospăteze și să le dea drumul, pentru ca să spună lui Hannibal ceea ce au văzut.

23. În vremea aceasta, amândoi generalii se pregătesc de luptă, cea mai vrednică de amintit din câte s'au dat vr'odată, armatele având în fruntea lor pe cei mai mari generali din lume. Scipio ieși biruit și puțin lipsi ca să nu puie mâna și pe Hannibal, care scapă la început cu un mare număr de călăreți, apoi cu 20 și, în sfârșit, de abia cu 4. În tabăra lui Hannibal s'au găsit 20.000 pfunți de argint, 800 pfunți de aur și o mare cantitate de obiecte prețioase. După această bătălie, s'a făcut pace cu Carthagenii. Scipio se întoarse la Roma și a fost cinstit cu un triumf strălucit și din acel moment primi și numele de *Africanus*. Astfel se sfârși al doilea războiu punic, care a ținut 19 ani.

CARTEA IV-a.

Cuprinsul. — 1, 2. Războiul macedonean în contra regelui Philippus. 3, 4. Războiul syriac în contra regelui Antiochus. — 5. Triumful lui Fulvius asupra Aetoliilor și moartea lui Hannibal. — 6, 7, 8. Al doilea războiu macedonean în contra lui Perseus; războiul illyric în contra lui Gentius. Triumfurile celebrate la Roma. — 9, Succesele lui Mummius în Spania. — 10, 11, 12. Războiul al treilea punic; dărâmarea Carthaginei. — 11. Al treilea războiu macedonean în contra lui Pseudophilippus. — 14. Războiul achaic sau corinthian, dă-

rămarea Corinthului. — 15. Războiul macedonic al patrulea în contra lui Pseudoperseus. — 16. Succesele Romanilor în Spania în contra lui Viriathus. — 17. Războiul numantin. — 18. Attalus lasă poporul roman de moștenitor al regatului său. — 19. Triumful lui Junius Brutus asupra Gallaecilor și Lusitanilor și al lui Scipio Africanus asupra Numantinilor. — 20. Dezastrul lui Crassus în Asia în războiul în contra lui Aristonicus; Perpenna repară pierderea. — 21. Reconstruirea Carthaginei și prefacerea ei în colonie romană. — 22. Războiul în contra Gallilor transalpini și în contra lui Bituitus, șeful Arvernilor. Dezastrul său. — 23. Trimiterea unei colonii la Narbo. — 24. Războiul nenorocit al lui Cato în Thracia, în contra Scordiscilor. — 25. Triumfurile celebrate asupra Sardiniei și Thraciei. — 26, 27. Războiul iugurthin.

1. După terminarea războiului punic urmă *războiul în contra lui Philippus, regele Macedoniei.*

2. În anul 551 dela fundarea Romei a fost trimis împotriva regelui Philippus, Titus Quintius Flaminius care îl bate și-l silește să facă pace în următoarele condițiuni: să nu se mai lege de cetățile grecești a căror apărare Romanii o luaseră împotriva lui; să dea înapoi pe prizonieri și pe dezertori; să păstreze numai 50 de corăbii, iar celelalte să le dea Romanilor; să plătească, timp de zece ani, câte 4000 pfunzi de argint și să dea ca obstatic pe fiul său Demetrius. Titus Quintius declară războiu și Spartanilor; pe căpetenia acestora, Nabis, îl învinge și îl silește să i se supuie în condițiunile în care el voi. Mare slavă câștigă, când, înaintea carului său triumfal, duse pe cei mai străluciți obstatici, pe Demetrius, fiul lui Philippus și pe Armenes, fiul lui Nabis.

3. După războiul cu Macedonia urmă *războiul cu Syria, împotriva regelui Antiochus*, supt consulatul lui Publius Cornelius Scipio și al lui Marcus Acilius Glabrio. (a. 190 în. de Chr.). Hannibal de frică să nu fie dat pe mâna Romanilor își părăsește patria sa Carthagenă și se unește cu acest Antiochus. Marcus Acilius Glabrio se luptă cu folos în Achaia. Într'o luptă navală, în vreme de noapte, puse mâna pe tabăra regelui Antiochus și-l făcu să fugă. Lui Philippus însă, fiindcă dăduse ajutor Romanilor împotriva lui Antiochus, i-a înapoiat pe fiul său.

4. Supt consulatul lui Lucius Cornelius Scipio și al lui Caius Laelius, porni Scipio Africanul împotriva lui Antiochus, ca locotent al fratelui său, Lucius Cornelius Scipio, pe atunci consul. Hannibal, care era împreună cu Antiochus, este biruit într'o luptă pe apă. Dar chiar Antiochus însuși este învins în urmă de consulul Cornelius Scipio în marea bătălie dela muntele Sipylus de lângă

Magnesia, o cetate din Asia. In această bătălie au luat parte fiind într'ajutorul Romanilor și Eumenes, fratele lui Attalus, fondatorul Eumeniei din Phrygia. Antiochus pierzând 50.000 soldați din armata infanteriei și 3.000 din cavalerie a cerut pace. Senatul i-a încuviințat-o în aceleași condițiuni în cari i-o propuseseră și înainte de a fi fost învins și anume să iasă din Europa și din Asia și să se retragă dincolo de Taurus; să dea Romanilor 10.000 talanți și 20 de obstaculi și să le pună în palmă pe Hannibal, pricinuitorul acestui războiu. Lui Eumenes îi dăruie senatul toate orașele din Asia, pe cari le perduse Antiochus în această campanie; de asemenea dădu multe cetăți Rhodienilor cari ajutaseră pe Romani în contra regelui Antiochus. Scipio se întoarse la Roma încărcat de măriri și odată cu cinstea triumfului primi numele de *Asiaticus*, fiindcă subjugase Asia, după cum fratele său s'a numit Africanus, fiindcă subjugase Africa.

5. Supt consulatul lui Spurius Postumius Albinus și al lui Quintus Marcus Philippus, Marcus Fulvius își sărbătorește triumful asupra Aetoliienilor. — Hannibal, după supunerea lui Antiochus, se acioliă la Prusias, regele Bithyniei, de frică să nu fie dat pe mâna Romanilor; dar, fiind cerut și lui Prusias de Titus Quintus Flaminus și, fiindcă era pe cale de a fi predat, a băut venin și a fost îngropat la Libyssa, la frontiera Nicomediei.

6. După moartea lui Philippus regele Macedoniei, care pe de o parte s'a luptat în contra Romanilor, pe de altă parte le-a dat în urmă ajutor împotriva lui Antiochus, se ridică în Macedonia fiul acestuia, *Perseus*, cu o armată uriașă. De partea sa avea pe Cotys, regele Thraciei, și pe un rege din Illyric, numit Gentius. De partea Romanilor erau Eumenes, în Asia, Ariarathes în Cappadocia, Ptolemaeus în Egypt și Masinissa în Numidia. Prusias, regele Bithyniei însă, neținând seamă că soția sa era o soră a lui Persens, rămase neutru. Romanii trimit în contra lui Perseus cu războiul pe consulul Publius Licinius, care este însă bătut într'o luptă hotărâtoare. Cu toate acestea, Romanii, deși bătuți, n'au încuviințat regelui pacea pe care ei o cereau, decât în următoarele condițiuni: să se predea atât pe sine cât și pe ai săi senatului și poporului roman. Curând după aceea, a fost trimis în contra lui Perseus consulul Lucius Aemilius Paulus și în Illyric, în contra lui Gentius, praetorul Caius Anicius. Gentius a fost înfrânt ușor, într'o singură luptă, și curând după aceea se predă. De așisderea căzură, în același timp, în mâinile Romanilor, mama sa, soția sa, doi fii ai săi, împreună cu un frate.

Războiul se sfârși astfel în timp de 30 de zile și, mai înainte ca să se fi auzit de începerea expedițiunii, sosi vestea despre răpunerea lui Gentius.

7. Cu Perseus însă lupta o dădu consulul Aemilius Paulus, la 3 Septembrie, și-l birui omorându-i 20.000 de oameni din infanterie. Cavaleria, și regele împreună cu ea, au scăpat neatinși. Romanii n'au pierdut decât 100 de soldați. Toate cetățile din Macedonia cari atârnav de rege, se supuseră Romanilor. Regele însuși, fiind părăsit de ai săi, a căzut în mâinile lui Paulus. Cu toate acestea, Aemilius îi arată mai multă cinste decât se arată de obicei unui învins. Acesta voind să se arunce la picioarele lui, Paulus nu l-a lăsat, ci l-a așezat lângă sine pe un scaun. Pe Macedoneni și pe Illyrii Romanii i-au silit la următoarele îndatoriri: să fie liberi și să le dea jumătate din dările pe care ei le plăteau până atunci regilor lor, ca dovadă că *poporul roman purta războiul mai mult din iubire pentru dreptate decât din interese egoistice*¹⁾. Paulus rosti aceasta într'o adunare de mai multe popoare și pe trimișii acestor popoare îi ospătă cu un ospăț strălucit, spunând că tocmai acela care știe să învingă în războaie trebuie să știe și cum se pregătește un ospăț.

8. Curând după aceasta, cuprinse el 70 de cetăți, din Epir, cari se resvrătiseră. Prada o împărți între soldați. Se întoarse apoi la Roma în mare alaiu, pe corabia lui Perseus care se spune că ar fi fost de o mărime neobicinuită; se zice că ar fi avut 16 rânduri de lopeți. I s'a făcut un triumf strălucit, fiind purtat pe un car aurit, împreună cu cei doi fii ai săi la dreapta și la stânga. Înaintea carului mergeau cei doi fii ai regelui Perseus și însuși Perseus, în vârstă de 45 de ani. După el primi și Anicius un triumf asupra Illyriilor. Înaintea carului mergea Gentius cu fratele său și cu fiii săi. Ca să vadă această priveliște, veniră la Roma regii mai multor popoare, între cari Attalus și Eumenes, regi din Asia, și Prusias, regele Bithyniei. Aceștia sunt primiți cu mare cinste și cu învoirea senatului depun în Capitoliu darurile pe cari le-au adus. Prusias prezintă senatului și pe fiul său Nicomedes.

9. În anul următor, Lucius Mummius avu izbânzi de războiu în *Lusitania*. Și consulul Marcellus a fost norocos, după aceea în încercările sale de aci.

10. După aceea s'a început *al treilea războiu punic* în anul 602

1) *Ut appareret populum Romanum pro aequitate magis quam avaritia dimicare.*

dela fundarea Romei, supt consulatul lui Lucius Manlius Censorinus și al lui Marcus Manilius, cincizeci și unu de ani după războiul al doilea punic. Acești consuli deschiseră vrășmășiile cu împresurarea Carthaginei. In contra lor aveau pe generalul carthaginean Hasdrubal; un al doilea general, Famea, comanda cavaleria Carthaginienilor. In acest războiu își făcu armata ca tribun militar Scipio, un nepot al lui Scipio Africanus. Era temut și cinstit de toată lumea, căci era cunoscut ca un ostaș plin de curaj și cu o mare pricepere. Făcuse de altfel multe servicii consulilor și cei doi generali Carthaginieni, atât Hasdrubal cât și Phamea, se fereau să se lupte în acea parte unde era Scipio.

11. In vremea aceasta, moare și Masinissa, regele Numidiei, care timp de aproape 60 de ani fusese în alianță cu Romanii, în vârstă de 97 de ani, lăsând după sine 44 de copii. După dorința sa, Scipio avea să împartă regatul între fiii legitimi ai lui¹⁾.

12. Scipio, al cărui nume ajunsese acum vestit, deși tânăr, este ales consul și trimis în contra Carthaginei. El o cuprinde și o dărâmă. Aci găsește prada pe care Carthagenii o adunase, dărâmand diferite cetăți, și dădu înapoi monumentele de artă ale Siciliei, Italiei și Africei acelor cetăți cari le recunoșteau ca fiind ale lor. *Astfel a fost distrusă Carthaginea după 700 de ani dela întemeierea ei.* Scipio își câștigă numele pe care îl avuse bunicul său, adecă să se numească și el, pentru vitejia sa, *Africanus iunior*.

13. Intra în Macedonia, un oarecare Pseudophilippus²⁾ pune mâna pe arme și sdrobește cu totul armata romană a praetorului Publius Juventius care fusese trimis împotriva sa. Romanii, în urma acestuia, trimiseră împotriva falsului Philippus pe Quintus Caecilius Metellus. Acesta după ce îi ucise 25,000 de oameni, ocupă din nou Macedonia și pune mâna și pe Pseudophilippus.

14. S'a pornit apoi războiu și împotriva *Corinthienilor*, unul dintre cele mai vestite popoare din Grecia. Pricina a fost o ocară adusă unei solii romane. Consulul Mummius le cuprinde cetatea și le-o dărâmă. In chipul acesta se serbătoresc la Roma trei triumfuri strălucite: al lui Africanus asupra Africei, înaintea carului căruia era dus Hasdrubal, al lui Metellus asupra Macedoniei, înaintea carului căruia era dus Andriscus sau falsul Philippus și al lui Mummius asupra Corinthului, înaintea carului căruia erau purtate

1) Erau trei fii legitimi Micipsa, Gulussa și Manastabalus.

2) Philippus cel fals. ψευδής, fals, presupus. El se numia Andriscus.

statuele de aramă, tablourile și alte podoabe ale acestei cetăți așa de vestite.

15. În Macedonia începe din nou războiul, strângându-și o armată de sclavi, un alt șarlatan, care se dedea drept fiu al lui Perseus. Cu toată armata sa de 16,000 de oameni, a fost biruit de quaestorul Tremellius.

16. În același timp, isbuti să facă isprăvi strălucite Metellus în *Celtiberia în contra Spaniolilor*. Lui îi urmă Quintus Pompeius și nu mult după aceea a fost trimis și Quintus Caepio, tot pentru acest războiu pe care îl purta în contra Romanilor în Lusitania un oarecare *Viriathus*. Fiind îngroziți de venirea lui Caepio, soldații își omorîră pe generalul lor Viriathus, după ce 14 ani ținuse Spania în răsvrătire în contra Romanilor. La început, acesta fusese un cioban, apoi cap de bandă, în cele din urmă atâtea popoare știu el să ațâțe, că trecea drept apărătorul Spaniei împotriva Romanilor. Când asasinii lui își cerură dela consulul Caepio răsplată, primiră răspunsul, că *Romanii nici odată n'au încuviințat ca un comandant să fie ucis de proprii săi soldați*.

17. În urmă, consulul Quintus Pompeius, fiind învins de *Numantini*, al căror stat era cel mai puternic din Spania, încheiă o pace rușinoasă. După el consulul Caius Hostilius Mancinus făcu din nou cu Numantini un tratat scandalos, pe care însă senatul și poporul roman nu-l întări. Ba încă, chiar pe Mancinus îl deteră pe mâna dușmanilor, pentru ca ei să se răzbune de ruperea păcii chiar pe făuritorul tratatului. După rușinea de a fi fost de două ori biruiți de Numantini, Romanii aleg pentru a doua oară de consul pe Publius Scipio Africanul și-l trimit în Numantia. Soldații se obicuiseră cu desfrăul și cu trândăvia. Scipio începu prin a-i îndrepta, dar fără asprime și mai mult prin muștrulueli decât prin pedepse. Apoi ocupă mai multe cetăți din Spania, pe unele cu putere înarmată, pe altele, predându-i-se de bunăvoie. În cele din urmă, după o împresurare îndelungată, cucerește prin foame chiar Numantia și o face una cu pământul. Restul provinciei îi se supune.

18. În același an Attalus, rege din Asia, fratele lui Eumenes, moare lăsând ca moștenitor al regatului său pe poporul roman. Astfel, printr'un testament, Asia ¹⁾ intră în stăpânirea imperiului roman.

1) Supt *Asia* se înțelege numai provincia Asia, a cărei capitală era Pergamos.

19. Curând după aceasta, Decimus Junius Brutus își sărbători cu mare strălucire triumful său asupra Gallaecilor și Lusitanilor și Publius Scipio Africanus al doilea triumf al său, asupra Numanținilor, după ce, cu patruzeci de ani mai înainte, își sărbătorise întâiul triumf asupra Africei.

20. În timpul acesta Aristonicus, un fiu natural al lui Eumenes, care fusese frate al lui Attalus, face să izbucnească un războiu în Asia. Împotriva lui e trimis Publius Licinius Crassus, având nenumărate trupe din partea unor regi: căci săriră într'ajutorul Romanilor și Nicomedes, regele Bithyniei, și Mithridates, regele Pontului, cu care s'a purtat în urmă un războiu așa de crâncen, și Ariarathes, regele Cappadociei, și Pylaemenes, regele Paphlagoniei. Cu toate acestea, Crassus a fost biruit și omorât în luptă. Capul lui a fost dăruit lui Aristonicus, iar trupul îngropat la Smyrna. După ce consulul roman Perpenna, care venea să înlocuiască pe Crassus, a aflat despre dezastrul acestei expediții, s'a grăbit să între în Asia și săli prin foame pe Aristonicus să se predea în cetatea Stratonice, unde se adăpostise după pierderea luptii. Aristonicus, din ordinul senatului, a fost strâns de gât la Roma în închisoare, căci nu putea servi la triumful lui Perpenna, care murise la Pergamos, pe când se întorcea la Roma.

21. Supt consulatul lui Lucius Caecilius Metellus și al lui Titus Quintius Flaminius, Carthagenă din Africa a fost, din ordinul senatului, din nou reclădită, așa precum se vede și astăzi, după ce timp de 22 de ani fusese rasă de pe pământ de Scipio. Au fost strămutați aici coloniști romani.

22. În anul 627 dela fundarea Romei, consuli Caius Cassius Longinus și Sextus Domitius Calvinus pornesc cu războiu împotriva Gallilor de dincolo de Alpi și împotriva celui mai puternic stat din acea vreme *contra Arvernilor* și a regelui lor Bituitus și lângă fluviul Rhodanus măcelăriră o nenumărată mulțime de oameni. Din sălbile Gallilor au adus la Roma o pradă foarte mare. Bituitus se dete în mâna lui Domitius, care îl aduce la Roma și amândoi consuli dobândiră un triumf strălucit.

23. Supt consulatul lui Marcus Porcius Cato și al lui Quintus Marcius Rex, în anul 630 dela fundarea Romei, s'a statornicit o colonie în Gallia, la Narbo. În anul următor, consuli Lucius Caecilius Metellus și Quintus Mucius Scaevola își sărbătoriră triumful lor asupra Dalmației.

24. În anul 635 dela fundarea Romei, consulul Caius Cato se război cu *Scordiscii*, dar a fost bătut în chip rușinos.

25. Supt consulatul lui Caius Caecilius Metellus și al lui Cnaeus Carbo, amândoi frații Metelli dobândiră un triumf, în aceeași zi, unul asupra Sardiniei celălalt asupra Thraciei. Se mai răspândise la Roma șovonul că Cimbrii din Gallia ar fi pătruns în Italia.

26. Supt consulatul lui Publius Scipio Nasica și al lui Lucius Calpurnius Bestia, s'a declarat războiul lui Jugurtha, regele Numizilor, fiindcă omorîse pe frații săi Adherbal și Hiempsal, fiii lui Micipsa, regi și amici ai poporului roman. În potriva lui a fost trimis cu armată consulul Calpurnius Bestia. Acesta fiind mituit cu bani de rege, face o pace rușinoasă, de care însă senatul n'a ținut seamă. După aceea, în anul următor, pleacă în contra lui Jugurtha Spurius Postumius Albinus. Printr'o greșală a fratelui său și această expediție se sfârșî cu rușine.

27. Pentru a treia oară primește acum comanda Quintus Caecilius Metellus. Acesta, fără să pedepsească pe cineva cu vr'o pedeapsă sălbatică, folosindu-se de o asprime strașnică, dar și de cum-pătare, aduse din nou pe soldați la vechia disciplină romană. Înfrângând pe Jugurtha în mai multe lupte, omorîndu-i sau prinzându-i elefanții, isbuti să cucerească mai multe cetăți. Dar, când era să pue capăt războiului, sosi în locu-i *Marius*. Acesta birue în același timp și pe Jugurtha și pe Bocchus, regele Mauritaniei, care venise în ajutorul Numizilor. Și *Marius* cucerește câteva cetăți din Numidia și sfârșește războiul, după ce prin quaestorul său *Cornelius Sulla*, un om fără seamăn, pune mâna pe Jugurtha. Acesta a fost vândut de Bocchus, care mai înainte luptase alături de el. *Marcus Junius Silanus*, colegul lui Quintus Metellus birue pe *Cimbri* în Gallia, *Minucius Rufus* pe *Scordisci* și pe *Triballi* în Macedonia, și *Servilius Caepio* pe *Lusitani* în Spania. Două triumfuri s'au sărbătorit asupra înfrângerii lui Jugurtha; primul de Metellus, al doilea de *Marius*. Jugurtha, împreună cu cei doi fii ai săi, au fost purtați în lanțuri înaintea carului lui *Marius*. Curând după aceea, din ordinul consulului, au fost strânși de gât în închisoare.

CARTEA V-a.

Cuprinsul. — 1, 2. Războiul cu Cimbrii și cu aliații lor din Germania și din Gallia. Supunerea acestora. — 3. Războiul cu socii. — 4. Primul războiu civil; luptele dintre Marius și Sulla. — 5, 9. Războiul cu Mithridates; războiul thracic; continuarea și sfârșitul războiului marian.

1. În vreme ce se dedeau luptele din Numidia împotriva lui Jugurtha, consulii romani Marcus Manlius și Quintus Caepio fură bătuți și de *Cimbri și de Teutoni și de Tigurini și de Ambroni*, popoare din Germania și din Gallia, și fură așa de crunt striviți lângă râul Rhodanus, că își pierdură și lagărul și o mare parte din armată. La Roma spaima a fost grozavă, cum n'a fost nici în timpul lui Hannibal, în timpul războiului punic; se temeau că o să se întoarcă din nou Galli la Roma. De aceea, după biruința iugurthiană, Marius este ales pentru a doua oară consul și însărcinat cu războiul împotriva Cimbrilor și Teutonilor. Și fiindcă războiul cimbric trăgăna, îi s'a încredințat consulatul și pentru a treia oară și pentru a patra oară. În al patrulea consulat a avut de tovarăș pe Quintus Lutatius Catulus. Ciocnirea cu Cimbrii, în cele două lupte ale sale, a fost așa de puternică, că nimici 200.000 de dușmani și făcu prizonieri 80.000, împreună cu comandantul lor Teutobodus. Pentru această faptă strălucită a fost ales pentru a cincea oară consul, deși nu era de față.

2. Într'aceea Cimbrii și Teutonii, cari aveau încă mijloace nesfârșite, trec în Italia. Caius Marius și Quintus Catulus pornesc din nou în contra lor. Izbânda a fost mai ales de partea lui Catulus. Ambii generali, luptând alătura, au ucis în luptă sau în fugă 140.000 de oameni și au făcut prizonieri 60.000. Romanii n'au pierdut din amândouă armatele mai mult de 300 soldați. Au cucerit dela dușmani 33 de steaguri: din acestea două le-a cucerit armata lui Marius, treizeci și unu armata lui Catulus. Astfel s'a sfârșit acest războiu; generalilor, la amândoi, li s'au hotărât onorurile triumfului.

3. Supt consulatul lui Sextus Julius Caesar și al lui Lucius Marcius Philippus, în anul 650 dela fundarea Romei, pe când liniștea domnea mai peste tot locul, *Picentinii, Marsii și Pelignii* stârnesc un nou războiu foarte primejdios.

Aceștia deși, de ani nenumărați, primiseră de bună domnia Romanilor, începură acum să râvnească la egalitatea de drepturi, deopotrivă cu Romanii. Războiul acesta avea să aibă urmări foarte

primejdioase. Cu acest prilej a fost ucis consulul Publius Rutilius, apoi Caepio, un tânăr de mare nădejde și Porcius Cato, al doilea consul. Picentinii și Marsii aveau împotriva Romanilor de comandanți pe Titus Vettius, Hierius Asinius, Titus Herennius și Aulus Cluentius. Romanii câștigă izbânda însemnate supt Caius Marius, care fusese ales pentru a șasea oară consul și supt Cnaeus Pompeius și mai ales supt *Lucius Cornelius Sulla* care, între alte fapte strălucite, a bătut pe comandantul dușmanilor Cluentius atât de crunt, că l-a pus pe fugă cu toată armata sa cea numeroasă, fără să piarză mai mult decât un singur om. Cu toate acestea, războiul se târăgănește cu mari pierderi, patru ani de zile. De abia în anul al cincilea îl sfârșește consulul Lucius Cornelius Sulla, care a făcut în acest războiu multe fapte strălucite, deși era numai praetor.

4. În anul 662 dela fundarea Romei, s'a iscat *primul războiu civil* și în același an și *războiul mithridatic*. Pricina războiului civil o dădu Caius Marius care era pentru a șasea oară consul. În adevăr, având consulul Sulla să poarte războiu cu Mithridates, care ocupase Asia și Achaia, și rămânând el încă câțva timp cu armata în Campania spre a înăbuși resturile războiului cu socii, despre care am amintit mai sus, Marius cerea cu încăpăținare să fie trimis el cu armata împotriva regelui din Pontus. Sulla supărat din pricina aceasta sosi cu trupele sale înaintea Romei și se luptă aci cu Marius și cu Sulpicius. El a fost cel dintâiu care a intrat în Roma cu oștire înarmată. Pe Sulpicius îl omorî, iar pe Marius îl puse pe fugă. Astfel după ce orându-i de consuli, pentru anul viitor, pe Cnaeus Octavius și pe Lucius Cornelius Cinna, plecă în Asia.

5. Căci Mithriades care era rege în Pontus și stăpâna Armenia minoră și Marea-Neagră, de jur împrejur, împreună cu Bosphorus cu tot, voi la început să gonească din Bithynia pe Nicomedes, un aliat al poporului roman și a adus la cunoștința Senatului că el are să atace pe acest rege din pricina unor jicniri ce i s'au adus. Senatul îi dă lui Mithridates răspunsul că, dacă va face aceasta, va avea și el de furcă cu Romanii. Supărat de acest răspuns, Mithridates ocupă numai decât Cappadocia și alungă de aci pe regele Ariobarzanes, un amic al poporului roman. Curând după aceea, năvăli în Bithynia și în Paphlagonia și goni de aci pe regii Pylaemenes și Nicomedes, amici ai poporului roman. De aci se îndreaptă spre Ephesus și trimite scrisori în Asia întregă, vestind că ori unde s'ar găsi cetățeni romani să fie omorâți în aceeași zi.

6. Intre timp, chiar Athena, capitala Achaiei, este dată în

mâna lui Mithridates de un oarecare Aristio din Athena, căci Mithridates trimisese aci pe generalul său Archelaus cu 120.000 de oameni, din infanterie și din cavalerie. Acesta ocupă, după aceea, și restul Greciei. Sulla împresură pe Archelaus în Piraeu, la o mică depărtare de Athena, și izbuti să cuprinză chiar această cetate. După aceea, dete lupta cu Archelaus și îl bătū așa de cumplit că Archelaus din 120.000 de oameni de abia scăpă cu 10.000, pe când din armata lui Sulla nu muriră decât 14 oameni. Primind Mithridates vestea despre această înfrângere, îi trimite lui Archelaus din Asia 70.000 dintre cei mai aleși soldași ai săi. Sulla se ciocni din nou cu ei. In prima luptă, fuse omorîți 15.000 de dușmani, între cari și Diogenes, fiul lui Archelaus. Intr'a doua luptă fu zdrobită întreaga putere armată a lui Mithridates. Archelaus însuși stătu ascuns, în pielea goală, timp de trei zile, într'o mlaștină. Când Mithridates află despre aceasta, începu tratativele de pace cu Sulla.

7. Intr'acea Sulla bate sau impune tratate de supunere Dardanilor, Scordiscilor, Dalmatinilor și locuitorilor din *Moesia*. La sosirea solilor lui Mithridates, veniți spre a cere pace, Sulla le răspunde că nu primește pacea decât în condițiunea ca regele să părăsească țările cucerite și să se întoarcă în regatul său. In urmă, amândoi generalii veniră la o întrevorbire și pacea s'a iscălit, de oarece Sulla, grăbindu-se să se ducă la războiul civil, voia să-și aibă spatele liber de orice primejdie. Căci, în vreme ce Sulla avea de lucru cu Mithridates în Achaia și în Asia, Marius, care fusese silit să fugă, și Cornelius Cinna, unul dintre cei doi consuli, începură din nou războiul în Italia. Intrând în Roma au măcelărit pe senatorii cei mai de vază și pe mai mulți foști consuli, proscriseră o mulțime de cetățeni, dărâmară chiar casa lui Sulla și puseră pe fugă pe soția și fiii acestuia. Restul senatului fugi din Roma, veni la Sulla în Grecia și-l rugă să vie în ajutorul patriei. Acesta trecu în Italia, pentru ca să poarte războiul civil împotriva consulilor Norbanus și Scipio. Prima bătălie o dete împotriva lui Norbanus, nu departe de Capua. Cu acest prilej, Sulla omorî 7000 de oameni și făcu 6000 de prizonieri; dintre ai săi perdu 124. De aci pornește și în contra lui Scipio, dar, înainte de a ajunge la luptă, toată armata îi se predă fără vărsare de sânge.

8. După ce însă se aleseră la Roma alți consuli, și după ce primiră consulatul Marius, fiul lui Marius, și Papirius Carbo, porni din nou Sulla cu războiu împotriva tânărului Marius. Acestuia îi omorî 20.000 oameni, pierzând și el din ai săi 400. Curând după

aceea, intră și în Roma. Pe Marius, fiul lui Marius, îl urmări până la Praeneste, unde îl împresură și-l sili să-și pună capăt zilelor. În urmă dete o nouă luptă crâncenă împotriva lui Lamponius și Carrinas, căpeteniile partidului lui Marius, lângă poarta Collină. În această luptă se zice că au luat parte împotriva lui Sulla 70.000 de oameni. Din aceștia 12.000 se predară lui Sulla, ceilalți fură măcelăriți de mânia nesățioasă a biruitorului, fie în luptă, fie în tabără, fie în fugă. Cnaeus Carbo, celălalt consul, fuge dela Ariminus în Sicilia, unde este omorît de Cnaeus Pompeius, care n'avea pe atunci decât 21 de ani și căruia Sulla, cunoscându-i curajul, i-a încredințat comanda peste trupele sale, așa că după Sulla era socotit el ca al doilea.

9. Pompeius, după ce a ucis pe Carbo, a pus mâna pe Sicilia. De aci trece în Africa unde omoară pe Domitius, o căpetenie a partidului lui Marius și pe Hierdas, regele Mauritaniei, care ajutase pe Domitius. După aceste fapte, Sulla își sărbătorește un triumf strălucit asupra lui Mithridates. Și Cnaeus Pompeius triumfă după aceea asupra Africeii, fiind în vârstă numai de 25 de ani, cinste pe care nu a mai avut-o nici un alt Roman. Astfel se sfârșiră două din cele mai nenorocite războaie; cel italic care se mai numește și războiul social și cel civil cari, amândouă, dăinuiră zece ani. Ele au mistuit în focul lor mai mult de 150.000 de oameni, între cari 24 foști consuli, 7 foști praetori, 60 foști edili și aproape 200 senatori.

CARTEA VI-a

Cuprinsul. — 1. Războiul în contra lui Sertorius, în Spania. Acest general e omorît de trupele sale. — 2. Războiul în contra Macedoniei și în contra țărilor învecinate. Triumful lui Scribonius Curio. — 3. Victoriile și triumful lui Servilius Isauricus asupra Ciliciei și asupra Lyciei. — 4. Războiul lui Cosconius în Illyricum și în Dalmația. — 5. Consulul Lepidus provoacă turburări. Înăbușirea lor. Triumfurile câtorva generali. — 6. Nicomedes, regele Bithyniei, lasă moștenitor la moartea sa poporul roman. Noi războaie. Al treilea războiu mithridatic. — 7. Războiul cu slavii, terminat după trei ani, de Lucinius Crassus. — 8. Continuarea războiului cu Mithridates, — 9. Războiul în contra aliatului său Tigranes, regele Armeniei. — 10. Războiul în contra Thracilor și în contra popoarelor dela Dunăre. Triumful celor doi Lucullus. — 11. Războiul cretic terminat de Metellus. Apion, regele Lybiei lasă moștenitor pe poporul roman. — 12. Războiul în contra Piraților și în contra lui Mithridates, condus de Pompeius. — 13-14. Pompeius învinge pe Tigranes și pe alți regi din Asia. Purtarea sa după războiu. — 15. Conjurațiunea lui Ca-

tilina. — 16. Triumfurile lui Metellus și ale lui Pompeius. — 17. Războiul gallic al lui Julius Caesar. — 18. Crassus e omorît într'o expedițiune în contra Parților și armata sa masacrată. — 19-25. Războiul civil între Caesar și Pompeius. Evenimentele acestui războiu. Infrângerea și moartea lui Pompeius. Puterea lui Caesar. Moartea sa. —

1. După ce Sulla a restatornicit ordinea în stat, izbucniră, supt consulatul lui Marcus Aemilius Lepidus și al lui Quintus Catulus, noi războaie: unul în Spania, un al doilea în Macedonia, un al treilea în Pamphilia și Cilicia și un al patrulea în Dalmația. În adevăr, *Sertorius*, un vechiu partizan al lui Marius, temându-se de soarta celorlalte căpetenii, cari fuseseră omorîți, împinge pe Spanioli la războiu. Impotriva lui fură trimiși generalii Quintus Caecilius Metellus, fiul învingătorului lui Jugurtha și praetorul Lucius Domitius. Acesta din urmă fu ucis de Hirtuleius, un general al lui Sertorius. Metellus s'a luptat împotriva lui Sertorius cu sorți feluriți. În cele din urmă, fiind socotit la Roma nevrednic să poarte acest războiu el singur, a fost trimis în Spania Cnaeus Pompeius. În contra acestor doi adversari, Sertorius avu și izbânzi, suferi însă și înfrângeri. În sfârșit, în anul al optulea, Sertorius căzu de mâna alor săi și Cnaeus Pompeius, punând capăt războiului, a adus în supunerea Romanilor mai toată Spania.

2. Appius Claudius, în anul după consulatul său, fiind trimis în Macedonia, a purtat lupte de hărțuială cu feluritele popoare cari locuiau în provincia Rhodope și muri aci din pricina unei boli. În locul lui a fost trimis fostul consul Caius Scribonius Curio. *Acesta învinge pe Dardani și străbate până la Dunăre și după trei ani, isprăvind războiul, a dobândit un triumf (a. 71 în. Chr.).*

3. E trimis apoi Publius Servilius, fost consul, cu titlul de proconsul, un bărbat plin de vlagă, în Cilicia, și în Pamphilia. Acesta supune Cilicia, împresoară și cucerește cele mai de seamă cetăți din Licia, între cari Phaselis și Olympus. Cuprinde și Corycus din Cilicia. Se năpustește de asemenea și asupra Isaurilor, cari sunt siliți să-i se supuie și în timp de trei ani pune capăt războiului său. El a fost cel dintâi dintre Romani care a trecut cu o armată peste Taurus. La întoarcerea sa în Roma dobândi un triumf și cinstea de a se numi *Isauricus*.

4. În Illyria e numit comandant cu titlul de proconsul Caius Cosconius. Acesta supune o mare parte din Dalmația, cucerește Sa-

lona¹⁾ și, sfârșind războiul în timp de doi ani, se întoarce la Roma.

5. Tot în vremea aceasta, consulul Marcus Aemilius Lepidus, colegul lui Catulus, a voit să ațâțe un războiu civil. Mișcarea a fost însă înăbușită într'o singură campanie. În chipul acesta s'au sărbătorit, în același timp, mai multe triumfuri și anume al lui Metellus asupra Spaniei, al lui Pompeius, pentru a doua oară, asupra aceleleași provincii, al lui Curio asupra Macedoniei și al lui Servilius asupra Isauriei.

6. În anul 670 dela fundarea Romei, supt consulatul lui Lucius Licinius Lucullus și al lui Marcus Aurelius Cotta, moare Nicomedes, regele Bithyniei, lăsând de moștenitor testamentar poporul roman. Mithridates strică pacea și caută să puie din nou mâna pe Bithynia și pe Asia. Împotriva lui Mithridates senatul trimite pe amândoi consulii cari, însă, nu sunt la fel de norocoși. Cotta e înfrânt într'o luptă la Chalcedon, e respins în cetate și împresurat. După ce, însă Mithridates pleacă de aci la Cyzicus, cu gândul să puie mâna pe întreaga Asie, după cucerirea acestei cetăți, îi iese în cale celălalt consul, Lucullus și, pe când Mithridates era ocupat cu împresurarea Cyzicului, îl lovește dela spate, îl slăbește prin foame și-l înfrânge în mai multe lupte. În cele din urmă îl împinge spre Byzantium, care acum se numește Constantinopolis. Lucullus înfrânge și pe mare pe generalii lui Mithridates. Astfel într'o singură iarnă și o singură vară, Lucullus omoară aproape 100.000 de oameni de ai regelui.

7. În anul 678 dela fundarea Romei, Marcus Licinius Lucullus, un văr al celui ce se lupta împotriva lui Mithridates, primește ocărmairea provinciei Macedonia. În Italia, izbucnește deodată un războiu. Șaptezeci și patru de gladiatori, supt conducerea lui *Spartacus*, Crixus și Oenomaus, sparg ușile sălei lor de arme din Capua și fug. Se răspândesc în întreagă Italia și ațâță un războiu mai primejdios decât cel al lui Hannibal. După ce omoară pe mai mulți generali romani și pe amândoi consulii, în aceeași luptă, își strâng o armată de aproape 60.000 de oameni. Sunt însă sdrobiți de proconsulul Marcus Licinius Crassus, în Apulia, și acest războiu, după ce a pricinuit mai multe nenorociri Italiei, se sfârșește după al treilea an.

1) *Salona* sau *Salonae*, vestit oraș în Illyria, aproape de *Spalato* de astăzi.

8. In anul 681 dela fundarea Romei, pe când erau consuli Publius Cornelius Lentulus și Cnaeus Aufidius Orestes, în tot imperiul roman nu erau decât două războaie mai primejdioase, cel mithridatic și cel macedonic. Comanda o aveau ambii Luculli, și anume Lucius Lucullus și Marcus Lucullus. Lucius Lucullus, după lupta dela Cyzicus, în care el înfrânsese pe Mithridates și după lupta navală în care îi sdrobise flota, se pune pe urma lui și după ce îi ia înapoi Paphlagonia și Bithynia, îl lovește în chiar regatul său și-i cucerește Sinope și Amisos, cele mai vestite cetăți din Pontus. Intr'o a doua luptă, lângă cetatea Cabira, unde Mithridates adunase din întregul său regat trupe nenumărate, 5000 Romani nimicesc 30.000 de oameni aleși ai regelui, pun pe fugă pe Mithridates și fac jaf în lagărul lui. Lucullus ia și Armenia minor, a căreia stăpânire o avea Mithridates. Totuși fugarul Mithridates e primit de Tigranes, regele Armeniei, care, după ce biruise de mai multe ori pe Perși și ocupase Mesopotamia, Syria și o parte din Phoenicia, domnea încărcat de o mare slavă.

9. Lucullus urmărind pe dușmanul său, pe care îl pusese pe fugă, intră și în țara lui Tigranes, regele Armeniei. Aci cucerește *Tigranocerta*, cea mai vestită cetate din ținutul Arzanenii a regatului armenian, înfrânge pe însuși regele care era în fruntea a 600.000 de oameni înarmați cu platoșe și 100.000 de arcași și alți ostași, cu toate că el nu avea decât 18.000 de soldați. Biruința lui Lucullus a fost așa de strălucită că o mare parte din Armeni au fost prăpădiți. De aci pleacă la Nisibis, cuprinde și această cetate și face prizonier pe fratele regelui care avea comanda aci. Dar fiindcă generalii romani, pe care îi lăsase Lucullus cu o parte din armată ca să apere ținuturile cucerite, dădură prilej lui Mithridates, din pricina netrebniciei și lăcomiei lor, să năvălească iarăși în Pontus, războiul începe din nou. Iar când Lucullus, după cuprinderea cetății Nisibis, se pregătea să înceapă o expedițiune împotriva Perșilor, a fost înlocuit.

10. Celălalt Lucullus, însă, care se găsea ca guvernator al Macedoniei, fu cel dintâiu dintre Romani care a avut să poarte războiu cu *Bessi* (a. 71 în. Chr.). Ii învinge într'o mare bătălie pe muntele Haemus¹⁾; cuprinde Uscudama²⁾, orașul Bessilor, chiar în ziua

1) *Haemus*, Balcanii de astăzi. De obicei se face apropiere între *Bessi* și *Basarabii* noștri.

2) Probabil Adrianopolis de mai târziu.

ciocnirii, cuprinde și Cabyle¹⁾ și pătrunde până la Dunăre. Apoi atacă mai multe cetăți de lângă Pontus. Dărâmă Apollonia²⁾, cucerește Callatis³⁾, Parthenopolis, Tomi⁴⁾, Histrus⁵⁾, și Burziaon și sfârșind războiul se întoarce la Roma. Amândoi Luculli își serbară triumfuri. Biruitorul lui Mithridates și al atâtor regate a avut însă un triumf mai strălucit.

11. După războiul macedonic rămase însă războiul cu Mithridates, căci acest rege, folosindu-se de plecarea lui Lucullus, își strânge trupe și pune mâna pe arme: atunci izbucni și războiul cu Creta. Aci fu trimis Quintus Caecilius Metellus care după câteva lupte mari, cuprinde în timp de trei ani întreagă provincia și, sărbătorindu-și un triumf, primi numele de *Creticus*. Tot în acest an imperiul roman spori cu Lybia, în urma testamentului fostului ei rege Apion; cetăți celebre erau aci Berenice, Ptolemais și Cyrene.

12. Pe când se petreceau toate acestea, *pirații* așa de mult încălcau mările, că Romanii, deși biruitori pe întreg globul pământesc, erau totuși în primejdie pe apă. De aceea, îi s'a încredințat conducerea războiului în contra piraților lui Cnaeus Pompeius. Acesta în câteva luni, cu mare izbândă și cu mare repeziciune, isprăvi războiul împotriva lor. Curând după aceasta, îi se încredință, tot lui, comanda împotriva lui Mithridates și a lui Tigranes. Primind această comandă înfrânge pe Mithridates în Armenia Minor, într'o luptă de noapte, îi jefuește lagărul și îi omoară 40.000 de oameni, el nepierzând din armata sa decât 20 de soldați și 2 centurioni. Mithridates scapă în fugă cu soția sa și cu doi tovarăși. Nu mult după aceea, ajungând prea tiran față de ai săi, Mithridates este silit să-și puie capăt zilelor, luând otravă în timpul unei răscoale militare, urzită de fiul său Pharnaces. Astfel se sfârși Mithridates. A pierit însă lângă Bosphor acest bărbat de o așa de mare hărnicie și de o așa de mare experiență, după o domnie de 60 de ani, și în vârstă de 72. Impotriva Romanilor a purtat armele timp de 40 de ani.

13. În urmă, Pompeius pornește cu războiu împotriva lui Tigranes. Acesta îi se supune. Vine la el în tabără, departe de 16 mile de Artaxata, și căzând în genunchi, îi întinde diadema sa. Pompeius

1) Cabyle, oraș în Thracia, la nord de Anchialus.

2) Apollonia, colonie milesiană, în Thracia, la Marea Neagră, azi Sizebolu.

3) Callatis, azi Mangalia.

4) Tomi, azi Constanța.

5) Histrus, azi Caranasuf, în Dobrogea.

i-o pune din nou pe cap și-l tratează cu toată cinstea; totuși îl pedesește cu luarea unei părți din imperiu și cu o mare sumă de bani. I s'a luat Syria, Phoenicia și Sophene. Pe lângă aceasta, trebui să mai dea 600 talanți de argint poporului roman, fiindcă a pornit cu războiul împotriva Romanilor fără nici un motiv.

14. Curând după aceea, Pompeius făcu o campanie împotriva *Albanilor* și învinse pe regele lor Orodes în trei bătălii. Fiind înduioșat prin scrisorile și darurile acestui rege, sfârși prin a-i da iertare și a-i acorda pace. Birui de așisderea într'o luptă și pe regele Iberiei Artaces care îi se supuse. Dete ca dar Armenia Minor regelui Galatiei, Dejotarus, fiindcă îi fusese aliat în războiul mithridatic, lui Attalus și lui Pylaemenes le dădu înapoi Paphlagonia, iar pe Aristarchus îl făcu rege peste Colchis. Nu mult după aceea, învinse și pe Ituraei și pe Arabi. Iar când veni în Syria dăruie libertatea cetății Seleucia, din vecinătatea Antiochiei, fiindcă nu primise pe Tigranes. Antiochenilor le-a dat înapoi obstaticii. Poporului din Daphne îi dete ceva pământ, pentru ca să aibă unde să-și planteze o dumbravă mai mare, rămânând încântat de poziția locului și de bogăția izvoarelor. De aci plecă spre Judaea și în timp de trei luni cuprinde Jerusalemul, capitala țării, după ce omorî 12.000 de ovrei și după ce ceilalți îi se supuseră. După aceste fapte trece din nou în Asia și pune capăt acestui război care ținuse așa de mult.

15. Supt consulatul oratorului Marcus Tullius Cicero și al lui Caius Antonius, în anul fundării Romei 689, Lucius Sergius Catilina, dintr'una din cele mai vestite familii, însă de o fire pornită spre rău, făcu uneltiri împreună cu câțiva cetățeni, de asemenea străluciți, dar plini de îndrăsneală, să nimicească patria. A fost însă izgonit din Roma de Cicero și tovarășii săi, fiind prinși, au fost spânzurați în închisoare. Dar și Catilina a fost biruit într'o luptă de celălalt consul și omorît (a. 63 în. Chr.).

16. În anul 690 dela fundarea Romei, supt consulatul lui Decimus Junius Silanus și al lui Lucius Murena și-a sărbătorit Metellus triumful său asupra Cretei și Pompeius asupra pirașilor și asupra lui Mithridates. Un tirumf mai strălucit ca al acestuia nu s'a sărbătorit nici odată: înaintea carului lui Pompeius mergeau fiii lui Mithridates, fiul lui Tigranes, și Aristobulus, regele Judaeilor; iar înaintea biruitorului erau purtate tezaure nenumărate, o sumedenie nemăsurată de aur și de argint. Pe vremea aceasta în lume nu era nici un război mai de seamă.

17. În anul 693 dela fundarea Romei, *Caius Julius Caesar*, cel care mai târziu avea să ajungă stăpânul atotputernic al lumii, este ales consul împreună cu *Lucius Bibulus*. Ii se încredințează ocărnuirea Galliei și a Illyriei și comanda peste 10 legiuni. Mai întâiu înfrânge pe *Helvețieni*, cari astăzi se numesc *Sequani*. După aceea, câștigând biruință după biruință, ajunge după lupte sângeroase până la oceanul britanic și supune în timp de nouă ani aproape întreaga Gallie care se găsește așezată între Alpi, fluviul Rhon, Rhin și Ocean și care are un ocol de jur împrejur de 3.200.000 pași. Când după aceea vesti războiul și *Britannilor*, cari mai înainte nici măcar după nume nu erau cunoscuți, îi birui, le luă obstatici și-i făcu tributari. Gallilor le-a poruncit să plătească anual un tribut de 40.000.000 sextertii. Se năpustește și asupra Germanilor de dincolo de Rhin, pe cari îi birue după niște lupte foarte sângeroase. În mijlocul atâtor izbânzi n'avu decât trei înfrângeri: odată la *Arverni*, fiind și el de față, și de două ori în Germania, în lipsa sa, unde doi din generalii săi, *Titurius* și *Aurunculeius*, fiind surprinși, au fost omorâți prin viclesug.

18. Cam în aceeași vreme, în anul 697 dela fundarea Romei, *Marcus Licinius Crassus*, tovarășul lui *Cnaeus Pompeius* cel Mare, în al doilea consulat al său, fu trimis împotriva *Parthilor*. Dând lupta în ținutul dela *Carrae*, fără să ție seamă de prevestiri și de auspicii, e bătut de *Surena*, un general al regelui *Orodes*, și în cele din urmă omorât împreună cu fiul său, un tânăr distins prin meritele sale războinice. Resturile armatei fură scăpate de quaestorul *Caius Cassius*, care prin curajul său deosebit a refăcut cu atâta vitejie pierderea suferită că, trecând peste *Eufrat*, a biruit pe *Perși* în mai multe lupte una după alta.

19. După acestea a urmat războiul civil cel mai îngrozitor și cel mai dureros din câte au fost. În acesta, pe lângă nenorocirile de război pe cari le-au pățit Romanii, suferi chiar și constituțiunea romană o schimbare. *Caesar*, întorcându-se ca biruitor din *Gallia*, ceru să fie făcut pentru a doua oară consul, și de sigur ar fi dobândit aceasta, dacă nu s'ar fi împotrivit consulul *Marcellus* împreună cu *Bibulus*, *Pompeius* și *Cato*. Ba încă îi s'a trimis și ordinul senatului ca nu cumva să se întoarcă la Roma înainte de a-și fi dat drumul trupelor. *Furios* din cauza acestei împotriviri, porni cu armata sa dela *Ariminum*, unde își avea soldații strânși, împotriva patriei sale. Consulii, senatul întreg și toată nobilimea fugiră din Roma, împreună cu *Pompeius* și trecură în *Grecia*. Aci în *Epir*, în

Macedonia și în Achaia, senatul începu, supt conducerea lui Pompeius, să-și pregătească o armată împotriva lui Caesar.

20. Caesar, intrând în Roma părăsită, își luă *titlul de dictator*; apoi plecă în Spania. Aci bătu puternicele și vitezele armate ale lui Pompeius, împreună cu cei trei comandanți ai lor: Lucius Afranius, Marcus Petreius și Marcus Varro. Se întoarse de aci și trecu în Grecia să se lupte împotriva lui Pompeius. În prima luptă a fost înfrânt și pus pe fugă. Cu toate acestea scăpă, căci Pompeius, din pricina nopții ce se apropia, n'a voit să-l urmărească. Aceasta a făcut pe Caesar să spună că *Pompeius nu știe să învingă și că el numai în acea zi ar fi putut să fie învins*. Se luară în urmă la luptă în Thessalia, la Palaeopharsalus, cu trupe nenumărate din ambele părți. Armata lui Pompeius avea 40.000 soldați din infanterie; 600 din cavalerie în aripa stângă, 500 în aripa dreaptă. Pe lângă aceasta mai avea el trupe de ajutor din întregul Orient și toată nobilimea, nenumărați senatori, foști praetori, foști consuli și foști generali cari câștigaseră victorii în războaie mari. Armata lui Caesar n'ajunsesse la un număr mai mare de 30.000 de soldați, din infanterie, și numai 1000 soldați din cavalerie.

21. Romanii nici când altă dată n'au avut strânse la un loc trupe mai numeroase și nici generali mai buni; cu aceștia ușor ar fi putut să cucerească lumea întreagă, dacă ar fi pornit împotriva barbarilor. Lupta a fost totuși îndârjită și în cele din urmă Pompeius a fost biruit, iar tabăra sa jefuită. El însuși, fiind pus pe fugă, se îndreptă spre Alexandria, pentru ca să primească ajutoare dela regele Egyptului, al căruia epitrop fusese dat de senat, din cauza vârstei fragede a aceluia. Acest prinț, însă, ținând seamă mai mult de împrejurări de cât de prietenie, puse să omoare pe Pompeius, iar capul și inelul acestuia îl trimise lui Caesar. Se zice că pe Caesar, privind capul unui om atât de mare, care îi fuse odinioară și ginere, l'ar fi podidit lacrimile.

22. Curând după aceea veni și Caesar în Alexandria. Ptolemaeus voi să-i întinză și lui o cursă; din această cauză îi s'a declarat războiu. Ptolemaeus fu însă biruit și a pierit în Nil, unde îi s'a găsit corpul și platoșa de aur. Punând mâna pe Alexandria, Caesar dete regatul Egyptului *Cleopatrei*, sora lui Ptolemaeus, cu care avusese legături intime. De aci Caesar se întoarse înapoi și bătu pe Pharnaces, fiul lui Mithridates cel Mare, care ajutase pe Pompeius în Thessalia și care acum se lupta în Pontus, ocupând

mai multe provincii romane. Caesar înfrângându-l chiar în linia de bătae, îl sili să-și puie capăt zilelor.

23. Intorcându-se la Roma, s'a făcut pentru a treia oară consul, împreună cu Marcus Aemilius Lepidus, care, cu un an înainte, fusese magister equitum, pe când Caestar era dictator. De aci a plecat în Africa, unde o mulțime nenumărată de nobili, cu ajutorul lui Juba, regele Mauritaniei, se pregăteau din nou de războiu. Generalii romani erau Publius Cornelius Scipio, din strălucitul neam al lui Scipio Africanus, (acesta fusese și socrul lui Pompeius), Marcus Petreius, Quintus Varus, Marcus Porcius Cato și Lucius Cornelius Faustus, fiul dictatorului Sulla. Incepând războiul după mai multe lupte, victoria o câștigă Caesar. Cato, Scipio, Petreius și Juba se sinuciseră. Faustus, fiul dictatorului de odinioară Sulla, ginerele lui Pompeius, este omorât din ordinul lui Caesar.

24. Intorcându-se la Roma, anul următor, Caesar este ales pentru a patra oară consul și pleacă numai decât în Spania, unde fiii lui Pompeius, Cnaeus Pompeius și Sextus Pompeius, porniseră un războiu pe o scară întinsă. S'au dat mai multe lupte; ultima a fost lângă orașul Munda, unde Caesar era cât pe aci să fie bătut. Soldații săi luând-o la fugă, el voi să se sinucidă, ca să nu cază în mâinele unor tineri, el în vârstă de 54 de ani, după o glorie militară atât de mare. Refăcând rândurile soldaților săi, câștigă în cele din urmă biruința. Fiul cel mai mare al lui Pompeius fu ucis, cel mai mic scăpă cu fuga.

25. După ce pune capăt tuturor războaielor civile, de peste tot locul, Caesar se întoarce la Roma. Acum începe să se poarte cu trufie și *în contra obiceiurilor libertății romane*. Fiindcă în urmă căuta să împărțească și onorurile după bunul său plac, onoruri cari mai înainte se împărțeau de popor și fiindcă nu se scula înaintea senatului când acesta venea la el și de oarece și în altele se purta ca un rege și ca un stăpân cu puteri nețârmurite, s'au conjurat în contra lui 60 și mai bine de senatori și de călăreți romani. Cei mai de seamă dintre conjurați erau cei doi Brutus, din neamul aceluiași Brutus, care fusese primul consul la Roma și alungase pe regii, Caius Cassius și Servilius Casca. Astfel Caesar într'o zi de senat, venind în curie împreună cu alți senatori, a fost străpuns de 23 de pumnale (a. 44 în. de Chr.).

CARTEA VII-a

Cuprinsul. — 1. Moartea lui Caesar este începutul unor noi războaie civile; purtarea lui Antonius. — 2. Antonius, pus pe fugă, se refugiază la Lepidus, care îl împacă cu Octavianus. Triumviratul lor. Omorul lui Cicero. — 3. Războiul lui Brutus și al lui Cassius, omorătorii lui Caesar; moartea lor. Impărțirea statului între Antonius și Octavianus. Lucius, fratele lui Antonius, provocator de noi turburări, cari sunt înăbușite. — 4. Războiul lui Sextus Pompeius; tratatul de pace. — 5. Succesele lui Agrippa în Aquitania. Ventidius Bassus bate pe Parthii cari au năvălit în Syria; triumful său. — 6. Sextus Pompeius începe din nou războiul; e învins și omorât. — 7. Războiul dintre Octavianus și Antonius. Lupta dela Actium; moartea lui Antonius și a Cleopatrei; Egiptul e încorporat în imperiul roman. — Octavianus primește titlul de Augustus, și rămâne singur stăpânul imperiului. — 9-10. Războaiele lui Augustus; viața sa; caracterul său. El mărește imperiul. Moartea sa. — 11. Tiberius urmează după Augustus. Moartea sa pricinuește o bucurie generală. — 12. Caligula. Lașitatea sa în războiul contra Germanilor. Asasinarea sa. — 13. Claudius; slăbiciunea sa; el supune Britannia. — 14. Nero; desfrânarea și cruzimea sa. Britannia amenință să scuture jugul roman; Parthii pun mâna pe Armenia. Pontus Polemoniacus și Alpii Cottieni se alipesc de imperiul roman. — 15. Nero, urgisit de toți, e declarat de senat de dușman și se sinucide. — 16. Bătrânul Galba, câțva timp împărat, e asasinat. — 17. Otho fiind în războiu cu Vitellius, rivalul său, se sinucide spre a curma războiul civil. — 18. Vitellius ia de exemplu pe Nero, lăcomia sa după mâncare; moartea sa rușinoasă. — 19-20. — Vespasianus, calitățile sale, cuceririle sale; insula Vecta e încorporată la imperiul roman. Achaia, Lycia, Rhodos, Samos, Thracia, Cilicia și Comagena se prefac în provincii romane. — 21-22. Domnia fericită a lui Titus. — 23. Războiul lui Domitianus cu Sarmații, cu Catti și cu Dacii. Crimele sale. Asasinarea sa.

1. La anul 709 dela fundarea Romei, începură din nou, după omorîrea lui Caesar, războaiele civile. Senatul era de partea omorîtorilor, consulul Antonius însă, fiind partizan a lui Caesar, căuta să-i pedepsească, urnind războiul civil. În această turburare a statului, Antonius, săvârșind tot felul de fărădelegi, a fost declarat dușman al patriei. În contra lui a fost trimis cu armată cei doi consuli, Pansa și Hirtius, împreună cu tânărul Octavianus, în vârstă numai de 18 ani, un nepot al lui Caesar, care îl lăsase în testamentul său, moștenitor, cu condițiunea să-i poarte numele. Este același *Octavianus*, numit în urmă *Augustus*, care s'a făcut stăpânul atot puternic al statului roman. Cei trei generali pornind împotriva lui Antonius l-au biruit; întâmplarea însă a făcut ca cei doi consuli învingători să moară și ca cele trei armate să se găsească sub comanda unui singur, a lui Caesar Augustus.

2. Antonius, pierzându-și armata și fiind pus pe fugă s'a refugiat la Lepidus care fusese odinioară magister equitum al lui Caesar și care în vremea aceasta, avea o mare armată supt comanda sa. Lepidus primește pe Antonius și începe numai decât întrevorbiri cu Octavianus care sub pretextul răsbunării tatălui său adoptiv, mergea cu o armată împotriva Romei și izbutise, ca în vârsta de 20 de ani, să i se încredințeze consulatul. În înțelegere cu Antonius și Lepidus Octavianus proscris senatul și cu armele în mâini, începe să domnească. *Triumvirii* (cei trei bărbați) măcelăriră cu acest prilej pe cetățenii cei mai de seamă, între cari și pe oratorul Cicero.

3. Într'acea Brutus și Cassius, ucigașii lui Caesar, dând în Macedonia și în Orient peste mai multe armate pe cari și le atraseră de partea lor, pun la cale un mare războiu. Împotriva lor pleacă Caesar Octavianus Augustus și Marcus Antonius (Lepidus rămăsese să apere Italia) și lupta se dă lângă *Philippi*, un oraș din Macedonia ¹⁾. În primă bătăie fură biruiți Antonius și Caesar; pieri însă Cassius, conducătorul nobilimii. Într'a doua bătălie pieri și Brutus și o mulțime nenumărată de nobili cari prinseseră armele alături de Cassius. Apoi biruitorii își împărțiră astfel republica: Augustus ia Gallia, Spania și Italia; Antonius Asia, Pontus și Orientul. În Italia însă consulul Lucius Antonius, un frate a celui care împreună cu Caesar se luptase împotriva lui Brutus și Cassius, ațâță un nou războiu civil. Este înfrânt însă la Perusia, un oraș în Tuscia, și făcut prizonier, dar nu e omorât.

4. Într'acea Sextus Pompeius, un fiu al lui Cnaeus Pompeius cel Mare, urzește în Sicilia un războiu foarte primejdios, împreună cu rămășițele partidului republican al lui Brutus și Cassius, strânse din toate părțile în jurul său. Împotriva lui Sextus Pompeius pornesc Caesar Augustus Octavianus și Marcus Antonius. În cele din urmă au căzut la pace.

5. În timpul acesta Marcus Agrippa face o expedițiune norocoasă în Aquitania, iar Lucius Ventidius Bassus, în trei lupte, una după alta, învinge pe Perșii cari năvăliseră în Syria. Pe Pacorus, fiul regelui Orodes, îl omorî tot în aceeași zi în care odinioară Orodes, regele Perșilor, omorîse, prin generalul său Surena, pe Crassus. Ventidius este cel dintâiu dintre Romani care și-a sărbătorit asupra Parthilor un triumf, la care de altfel a avut tot dreptul.

6. Într'acea Pompeius strică pacea; fiind biruit într'o luptă

1) Azi *Filibeh*, la frontiera Thraciei. .

pe apă, e omorît pe când fugia spre Asia. — Antonius care avea în stăpânirea sa Asia și Orientul, despărțindu-se de sora lui Caesar Octavianus Augustus, ia în căsătorie pe Cleopatra, regina Egyptului. Și el are războaie cu Persii, pe cari îi învinge în cea dintâiu luptă; cu toate acestea, fiindcă armata sa suferea de foame și de boale și fiindcă era amenințat de Parthi, s'a retras din țara lor, ca un învins.

7. Antonius, la îndemnul soției sale Cleopatra care în ambițiunea ei de femeie doria să domnească și în orașul Roma, începu un nou războiu civil. Augustus îl învinge în faimoasa și strălucita luptă navală dela *Actium*, o localitate din Epir (a. 31 în. de Chr.). După această luptă fuge spre Egypt, unde se sinucide, de oarece, toți trecând de partea lui Augustus, se găsea într'o stare desnădăjduită. Cleopatra își aplică la piept un șarpe, de veninul căruia muri. Egyptul e adaus la imperiul roman de Augustus și ca guvernator e așezat Cnaeus Cornelius Gallus, primul judecător roman în această țară.

8. Statornicindu-se pacea în întreg imperiul roman, Octavianus Augustus se întoarce la Roma, în al 12-lea an după întâiul său consulat. Din această clipă, a condus singur statul, timp de 44 de ani, căci 12 ani mai înainte avuse puterea împreună cu Antonius și cu Lepidus. În total, dela începutul domniei sale și până la sfârșit, au trecut 56 de ani. A murit în vârstă de 76 de ani, de o moarte naturală, la Atella, un oraș din Campania și a fost îngropat la Roma, în câmpul lui Marte ¹⁾. Acest bărbat a fost socotit, în cele mai multe privințe, ca având ceva dumnezeiesc în sine, de oarece nu ușor se poate găsi cineva care să fi avut în războiu mai mult noroc decât el, și în pace mai multă cumpătare. În cei 44 de ani, cât a avut singur puterea, s'a purtat față de cetățeni cu bunăvoință, față de toată lumea cu dărnicie, față de prieteni cu credință, ridicându-i la așa înalte deregătorii că erau aproape la fel cu ale sale.

9. Nici când altădată n'a fost imperiul roman într'o stare mai înfloritoare. În adevăr, în afară de războaiele civile, în cari nici odată n'a fost biruit, el a mărit imperiul roman cu Egyptul, Cantabria, Dalmația, — învinsă mai înainte, dar acum supusă cu totul — cu Pannonia, Aquitania, Illyricum, Raetia, cu țara Vindelicilor și a Salassilor din Alpi, cu toate cetățile maritime dela Marea Neagră, între cari Bosporus și Panticapaeum sunt cele mai renumite.

1) Toți ceilalți istorici ne spun că Augustus a murit la *Nola*.

A învins și pe Daci în mai multe lupte. A ciopărțit nenumărate popoare germanice și le-a alungat peste Elba care curge, departe dincolo de Rhin, în țara barbarilor. Dar acest războiu a fost purtat de fiul său vitreg Drusus, ca și cel din Pannonia de Tiberius, un alt fiu vitreg al său. În această campanie, a făcut 40.000 prizonieri din Germania și i-a așezat pe țărmul Rhinului în Gallia. Parthilor le-a luat înapoi Armenia și a primit dela ei obstatici, lucru ne mai auzit până atuncea. Aceștia îi deteră înapoi și steagurile romane, cari le luaseră cu prilejul înfrângerii lui Crassus.

10. Sycthii și Indienii, despre cari mai înainte Romanii nici nu auziseră, îi trimit daruri și solii. Și Galatia, care mai înainte fusese un regat independent, supt el, se preface în provincie romană, iar Marcus Lollius e cel dintâi cârmuitor al ei cu titlul de propraetor. Augustus era iubit chiar de barbari, dovadă regii acestora cari, fiind în legătură de alianță cu poporul roman, zideau în cinstea lui Augustus cetăți, pe cari le numeau *Caesaree*, precum e cea făcută de Iuba în Mauretania și cea din Palestina, astăzi cetate vestită. Mulți regi veneau din regatele lor ca să i se închine și, îmbrăcați în costume romane, adică în togă, mergeau pe lângă lectica sau calul lui. După moartea sa a fost pus în numărul zeilor. Statul, în cea mai înfloritoare stare, l-a lăsat urmașului său Tiberius, fiul său vitreg la început, după aceea ginerele său și în cele din urmă fiul său prin înfiare.

11. Domnia lui *Tiberius* (a. 14 d. Chr.), a fost de o nepăsare destrăbălată, de o cruzime grozavă, de o lăcomie nelegiuită și de o desfrânare rușinoasă. Căci el personal n'a purtat nici un războiu; expedițiunile războinice le conducea prin generalii săi. Pe câțiva regi, momindu-i la sine, nu i-a mai lăsat să se întoarcă înapoi. Intre aceștia a fost și Archelaus din Cappadocia, al căruia regat îl prefăcu în provincie romană, iar capitala dete poruncă să se numească după numele său. Se numește azi Caesarea, ea care mai înainte se numia Mazaca. Spre marea bucurie a tuturor, muri în anul al 23-lea al domniei și în vârstă de 78 ani, în Campania (a. 37 d. Chr.).

12. După el urmă *Caius Caesar* poreclit și *Caligula*; acesta era nepotul lui Tiberius și al lui Drusus, un fiu vitreg al lui Augustus. Inotând în fărădelegi și în omoruri, făcu în curând să fie regretată chiar domnia urgisită lui Tiberius. A întreprins un războiu împotriva Germanilor; când însă a intrat în Suevia, n'a dat dovadă de nici un fel de curaj. Iși necinști surorile și pe fiica uneia din

acestea a recunoscut-o chiar ca fiică a sa. Fiind față de toată lumea de o nemaipomenită lăcomie, patimă și cruzime, a fost omorît în palatul său, în vârstă de 29 de ani, după o domnie de 3 ani, 10 luni și 8 zile. i

13. Ca urmaș avu pe *Claudius*, un unchiu de tată al lui Caligula, fiul lui Drusus, al cărui monument se poate vedea la Mogontiacum¹⁾, și care avea de așîderea pe Caligula de nepot. Domnia acestuia n'a fost nici bună nici rea. În unele privințe era bun și cumpătat, în altele crud și nesăturat. Declară războiul Britanniei, în care dela Caius Caesar nimeni dintre Romani nu mai intrase. După ce birui pe Britanni prin iscusința generalilor săi Cnaeus Sennius și Aulus Plautius, doi bărbați de seamă, își sărbători un triumf măreț. Imperiul roman l-a mărit, adăogând la el câteva insule așezate în Ocean, dincolo de Britannia, numite Orchades. Fiului său i-a dat numele de Britannicus. Față de unii din prietenii săi era foarte binevoitor. Pe Plautius, spre pildă, un bărbat care în expedițiunea sa în Britannia făcuse mai multe fapte strălucite, l-a însoțit chiar în timpul triumfului pe Capitol, mergând la stînga triumfătorului. A trăit 64 de ani și a domnit 14. După moarte a fost zeificat și numit *divus* (a. 54 d. Chr.).

14. Urmașul său, Nero, a fost în toate la fel cu Caligula, unchiul său după mamă. Acesta a slăbit și a micșorat imperiul roman²⁾. A fost de un desfrâu și de o risipă nemai pomenită. După pilda lui Caius Caligula, făcea baie caldă și rece de mirodenii, mergea la pescuit cu undițe de aur, pe cari le lega cu sfoară de purpură. A omorît un mare număr de senatori și a fost dușmanul tuturor oamenilor de treabă. În cele din urmă până într'atât s'a înjosit și și-a pângărit ființa sa, că a început să joace și să cânte la teatru, îmbrăcat în costum de muzicant și de actor tragic. A făcut numeroase paricidii, ucizând între alții pe fratele său, pe soția sa, pe mama sa. A dat foc orașului Roma, pentru ca, la priveriștea acestui incendiu, să-și facă o idee de felul cum a ars odinioară Troia. În ceea ce privește războiul, peste tot n'a prea avut curaj și era cât pe aci să piarză Britannia. Două cetăți, cele mai vestite din această provincie, i-au fost cucerite și nimicite în timpul domniei sale. Parthii i-au luat Armenia și legiunile romane le-au trecut pe sub jug. Cu toate acestea, s'a câștigat și supt el două provincii: Pon-

1) *Mayence* sau *Maynz* din zilele noastre.

2) Este vorba de pierderea Armeniei.

tus Polemoniacus, cedat de regele de acolo Polemon, și Alpii Cottieni, după moartea regelui Cottius.

15. Din pricina atâtor fărădelegi, fiind socotit de toată lumea ca blăstămat de zei, a fost părăsit de toți și a fost judecat de Senat, ca dușman al patriei. Și, pe când era căutat să fie supus la pedeapsă — trebuia să fie dus în pielea goală prin oraș, cu capul vârit într-o furcă, bătut cu vergi până la moarte și astfel aruncat de pe stânca Tarpeiană — a fugit din palat și furișându-se la un libert al său, între calea Salaria și calea Nomentană, la patru mile depărtare de Roma, s'a sinucis. A zidit la Roma termele, numite mai înainte Neroniane, cari acum însă se numesc Alexandrine. A murit în vârstă de 31 de ani, în anul al 14-lea al domniei și împreună cu el s'a stins toată familia lui Augustus.

16. Urmașul său a fost *Servius Galba*, un senator din cea mai vechie boierime, și în vârstă de 73 de ani. A fost ales ca împărat de Spanioli și de Galli și în urmă toată armata întări această alegere. Derogatoriile sale civile și militare aruncase oarecare strălucire și asupra vieții sale private, căci fusese adeseori consul, adeseori proconsul și de mai multe ori generalisim în cele mai primejdioase războaie.

Domnia lui a fost foarte scurtă; începuturile ei au fost fericite și nu i s'a putut aduce altă învinuire decât că a fost cam aplecat spre cruzime. Cu toate acestea, a pierit prin viclenia lui Otho, în a șaptea lună a domniei sale. A fost strâns de gât în forul roman și îngropat în parcul vilei sale, de pe goseaua Aurelia, nu departe de orașul Roma, (a 79 d. Chr.).

17. După uciderea lui Galba, imperiul încăpu pe mâna lui *Otho*, un bărbat dintr'o familie nu de jos, totuși mai de neam după mamă decât după tată. În viața sa particulară, a trăit în desfrânare și în legături de prietenie cu Nero, iar ca împărat n'a avut timp să se arate cine este. Căci în clipa în care el ucidea pe Galba, trupele din Germania proclamau de împărat pe Vitellius, iar Otho pornind cu armata împotriva acestuia a fost înfrânt la întâia ciocnire a lor la *Bebriacum*¹⁾ în Italia. Și cu toate că mai avea destule trupe cu cari să se împotrivescă și cu toate că soldații săi îl conjurau să nu-și piarză nădejdea așa de repede de izbânda armelor lor, totuși el și-a pus capăt zilelor, spunând că viața sa nu prețuește atâta, ca din pricina lui să înceapă un nou războiu civil. Muri deci de bună voie

1) Intre Mantua și Cremona.

în vârstă de 38 de ani, după o domnie de 95 de zile (a. 69 d. Chr.).

18. În urmă pune mâna pe putere *Vitellius*. Acesta era dintr'o familie mai mult onorabilă decât nobilă, căci tatăl său, deși de neam de jos, a fost totuși ales de trei ori consul ordinar¹⁾. Domnia lui *Vitellius* a fost o rușine, căci s'a făcut vestit prin cruzimea sa și mai ales prin lăcomia sa după mâncare și prin nesațul său, așezându-se de patru și chiar de cinciori la masă pe zi. Istoria ne povestește, cel puțin, de o faimoasă masă ce i-a dat fratele său *Vitellius*, masă în care pe lângă alte mâncări scumpe se spune că i s'ar fi pus înainte 2000 de pești și 7000 de păsări. *Vitellius* fiindcă voia să fie deopotrivă cu *Nero*, și fiindcă așa de mult ținea el la acesta, că aducea chiar onoruri rămășițelor mortuare ale acestui împărat, înmormântat fără nici o pompă, a fost omorât de generalii lui *Vespasian*, al cărui frate, *Sabinus*, făcuse împăratul să piară în incendiul *Capitolului*²⁾. Înainte de moartea sa însă, a fost târît în batjocura tuturor pe străzile Romei, în pielea goală, cu părul vulvoi, cu capul gol, cu o sabie pusă supt hărbie, lovit în față și în piept cu tot felul de murdării de toți câți îl întâlneau. În sfârșit, l-au strâns de gât și l-au aruncat în *Tibru*, lipsindu-l de orice înmormântare. A pierit în vârstă de 57 de ani, după o domnie de 8 luni și o zi.

19. Urmașul său a fost *Vespasianus*, ales de împărat în *Palestina*. Acesta, deși era dintr'o familie de jos, totuși poate fi asemuit cu cei mai buni împărați. Dar chiar înainte de a fi ajuns la domnie, a avut un trecut strălucit, căci, fiind trimis de *Claudius* în *Germania*, apoi în *Britannia*, s'a luptat cu dușmanul în 32 de lupte și a adăugat la imperiul roman două popoare foarte puternice, 20 de orașe și insula *Vecta* din apropierea *Britanniei*. Ca împărat, s'a purtat cu cea mai mare cumpătate; numai că era cam lacom de bani. Totuși delanimenea n'a luat ceva pe nedrept și deși banii îi strângea cu lăcomie, îi dăruia foarte bucuros, mai ales celor lipsiți. Ba am putea zice că înainte de el nici un alt împărat n'a fost de o dărnicie mai mare sau mai la locul ei. Era de o blândețe neobicinuită, așa că nu pedepsea cu o pedeapsă mai mare decât exilul, nici chiar pe cei vinovați de lèse-majestate. Supt domnia sa, imperiul roman s'a mărit cu *Judea* și *Ierusalymul*, cea mai vestită cetate din *Palestina* (a. 70 d. Chr.). De asemenea *Achaia*, *Lycia*, *Rhodos*, *Byzantium*, *Samos*,

1) Consulul care intra în funcțiune la întâiu Ianuarie și după numele căruia se numea anul se chema *consul ordinarius*.

2) Incendierea *Capitolului* este fapta împăratului *Vitellius*.

cari mai înainte fuseseră state libere, precum și Thracia, Cilicia, Commagena, cârmuite de regi amici, au fost prefăcute în provincii romane.

20. Neținând seamă de vechile supărări și de vrășmășiile de mai înainte și îndurând cu răbdare ocara advocaților și filosofilor. Vespasianus avea în grija sa mai ales disciplina militară. Împreună cu fiul său Titus, își sărbătorește un triumf asupra Ierusalimului. Insușirile sale l-au făcut iubit de senat, de popor, în sfârșit de toată lumea, când se stinse deodată din pricina unei desinterii în vila sa, aproape de țara Sabinilor, în vârstă de 69 de ani și după o domnie de nouă ani și șapte zile; a fost pus în numărul zeilor. Cu toate uneltirile urzite împotriva sa, uneltiri pe cari se prefăcea în totdeauna că le disprețuește, avea atâta încredere în ursita fiilor săi, că în plin senat a spus că după sine sau va urma în domnie fiii săi, sau nu-i va mai urma nimenea.

21. După el a ocupat tronul fiul său *Titus*, care s'a chemat de așisderea Vespasianus. Acesta era un bărbat desăvârșit, așa că a fost vrednic să fie numit *iubirea și farmecul neamului omenesc*¹⁾. A fost o pildă de elocință, de virtuți ostășești, de înfrânare. A pledat procese în latinește, a compus poeme și tragedii în grecește. În împrejurarea Ierusalimului pe când își făcea serviciul militar supt tatăl său, cu douăsprezece săgeți a nimerit pe doisprezece dușmani. În timpul domniei sale, s'a arătat cu atâta bunătate, că n'a pedepsit niciodată pe nimenea, iar pe cei dovediți că au uneltit împotriva sa îi primea tot cu aceeași prietenie ca și mai înainte. A fost atâta de blând și atâta de darnic că nu tăgăduia nimănuia nimic, iar când amicii săi îl muștrău pentru aceasta le răspundea: *Nimeni nu trebuie să plece nemulțumit dela o audiență împărătească*²⁾. Odată aducându-și aminte în timpul unei cine că în acea zi n'a făcut nimănuia nici un bine se spune că ar fi zis: *Iată, prieteni, am pierdut o zi degeaba*³⁾. Titus puse să se zidească la Roma un amfiteatru, la târnosirea căruia, se uciseră cinci mii de fiare sălbatice.

22. Acest împărat, iubit de toți din pricina însușirilor sale, a murit de o moarte firească, în aceeași vilă ca și tatăl său, după o domnie de 2 ani, 8 luni și 20 de zile, în vârstă de 41 de ani. La moartea sa a fost o jale atât de mare, că fiecare plângea ca după un

1) *Amor et deliciae humani generis.*

2) *Respondit, nullum tristem debere ab imperatore discedere.*

3) *Amici, hodie diem perdidisti.*

părinte. Senatul aflând despre această pierdere numai înspre seară, s'a îngămădit noaptea în curie și l-au încărcat de atâtea laude și i-au arătat atâta recunoștință, câtă nu i-a arătat nici odată în viață, nici odată fiind de față. A fost pus în rândul zeilor.

23. Fratele său mai tânăr, *Damitianus*, primi după el domnia. Acesta semăna mai mult cu Nero și cu Caligula decât au tatăl și fratele său. În cei dintâi ani ai domniei sale a fost, cu toate acestea, blând. Curând însă a căzut atât de jos în păcatul desfrâului, al furiei, al cruzimii și al lăcomiei și din pricina aceasta, își atrase atâta ură, că s'au uitat și faptele cele bune ale tatălui și ale fratelui său. A pus la cale moartea celor mai de seamă senatori; el a fost cel dintâiu care a vrut să fie numit domn și zeu. Pe Capitol îngăduia să i se ridice numai statui de aur și de argint. A urzit moartea verilor săi. A fost de o îngâmfare nemaipomenită. A întreprins patru expedițiuni războinice, una împotriva Sarmanților, a doua împotriva Cattiilor și două împotriva Dacilor. *Expedițiunea în contra Dacilor și cea în contra Catiilor i-au dat prilejul pentru un îndoit triumf.* Campania împotriva Sarmanților nu i-a adus decât o coroană de lauri. Cu toate acestea, chiar în aceste războaie a suferit mari înfrângeri. Căci în Sarmatia o legiune a sa¹⁾ a fost nimicită, cu general cu tot, iar Dacii îi uciseră pe fostul consul *Oppius Sabinus* și pe prefectul praetoriului *Cornelius Fuscus* împreună cu armatele lor cele mari. La Roma a pus să se ridice mai multe clădiri, între altele Capitoliul, Forum transitorium, Odeum, Porticul Zeilor, Iseum, Serapeum și Stadium. Atrăgându-și însă ura tuturor din pricina nelegiurilor sale a fost ucis în palatul său, în urma unei conspirațiuni, în al 45-a an al vârstei și în al 15-lea al domniei. Cadavrul său a fost ridicat noaptea de ciocli și în batjocură îngropat fără nici o pompă (a. 96 d. Chr.).

CARTEA VIII-a.

Cuprinsul: 1. Nerva, dreptatea și bunătatea sa. — 2—5. Traianus supune mai multe popoare și mărește imperiul roman. — 6—7. Hadrianus, gelos de gloria lui Traianus, părăsește cuceririle acestuia. — 8. Antoninus Pius, virtuțile sale; renumele său la popoarele străine. — Statul condus de doi împărați: Marcus Antoninus Verus (sau Marcus Aurelius) și Lucius Antoninus Verus. — 10. Lucius, defectele sale; expedițiunea sa în contra Parthilor; moartea sa. —

1) *Legio ejus* poate să însemneze legiunea care îi purta numele, *legio Flavia*.

11—14. Marcus Antoninus, știința sa, meritele sale; succesele sale în contra Germanilor și Marcomanilor; moartea sa. — 15. Commodus, fiul lui Marcus Aurelius și succesorul său, vițiile sale; succesele sale în contra Germanilor. — 16. Helvius Pertinax e ales de împărat și omorât de soldații săi, după 80 de zile de domnie. — 17. Salvius Iulianus, iurisconsult, e învins de Severus, după o domnie de șapte luni. — 18—19. Septimius Severus, cruzimea sa, știința sa. Bate pe Pescenius Niger și pe Clodius Albinus, rivalii săi, supune pe Parthi, pe Arabi și pe Adiabeni; năvălește în Britanniă. — 20. Antoninus Caracalla, construirea termelor antonine; cruzimea sa, desfrâul său. — 21. Opilius Macrinus și Diadumenus, fiul său, domnesc puțin timp și nu fac nimic mai de seamă. — 22. Aurelius Antoninus Heliogabalus, ticăloșiile sale. — 22. Aurelius Alexander, victoria sa asupra Parthilor, restabilirea disciplinei militare. Cancelarul său, iurisconsultul Ulpianus.

1. În anul 850 dela fundarea Romei, supt consulatul lui Vetus și al lui Valens, statul roman, fiind încredințat în mâinile unor împărați buni, a ajuns iarăși în cea mai înfloritoare stare. Căci, după nelegiuitul tiran Domitianus, a urmat la tron *Nerva*, un om care, înainte de a ajunge la domnie, dăduse dovezi de cumișenie și curaj. Familia sa era din clasa mijlocie. Era bătrân, când Petronius Secundus, praefectul praetoriului și împreună cu el Parthenius, omorătorul lui Domitianus, îl proclamară de împărat. *Nerva* a fost un om plin de dreptate și foarte popular și a avut o prevedere dumnezeiască pentru fericirea statului, adoptând de fiu pe Traianus. A murit la Roma după o domnie de un an, patru luni și opt zile, în vârstă de 71 de ani și a fost pus în numărul zeilor (a. 98 d. Chr.).

2. După el a urmat *Ulpus Traianus Crinitus* care se născuse la Italica în Spania, dintr'o familie mai mult veche decât de neam. Căci tatăl său a fost cel dintâiu din familia sa care a ajuns la consulat. A fost ales de împărat la Agrippina ¹⁾, în Gallia și așa de bine a dus cârma statului că poate fi socotit cu drept cuvânt mai presus decât oricare alt împărat. Bunătatea și vitejia sa au fost fără de seamă. Granițele imperiului roman, care dela Augustus au fost mai mult apărate decât mărite cu glorie, le-a întins în lung și în lat. În Germania, dincolo de Rhin, a zidit noi cetăți. *Invingând pe Decabalus a cucerit și a făcut o provincie din țările de dincolo de Dunăre, țări cari acum le locuiesc Taifaliu, Victoalii și Thervingii. Lungimea acestei provincii de jur împrejur este de 1.000.000 de pași* (a. 106 d. Chr.).

1) *Colonia Agrippina* a fost fondată de soția împăratului Claudius, astăzi Cologne sau Köln, pe Rhin.

3. Cuprinde din nou Armenia pe care o ocupaseră Parthii, ucigând pe Parthamasirus care era guvernatorul ei. Albanilor le dete un rege; regii Hiberilor, Sauromaților, Bosporanilor, Arabilor, Osdroenilor și Colchienilor îi se închinară de bună voe. Pe Cardueni, pe Marcomedi îi supuse cu arma în mână. Cuceri și luă în stăpânire Anthemusia, o întinsă regiune din Persia, apoi Seleucia, Cthesiphonul, Babylonul și Messenia. Pătrunse până în India și la Marea Roșie și făcu aci trei provincii romane și anume: Armenia, Assyria și Mesopotamia, împreună cu teritoriul popoarelor cari se mărginesc cu Madena ¹). Și Arabia, în urmă, a prefăcut-o în provincie romană. În Marea Roșie își pregăti o flotă, cu care să facă pustiiri în India.

4. Cu toate acestea, gloria sa militară a întrecut-o prin cumpătarea și prin bunătatea sa, căci, atât la Roma cât și în provincii, era așa de îndatoritor față de toată lumea, ca și când toți ar fi fost deopotrivă cu el. Adeseori își cerceta prietenii, fie spre a le da bună ziua, fie în cazuri de boală; sărbătorea zilele lor de sărbătoare, ori la masa lor, ori la masa sa; adeseori mergea cu ei în lecticele lor; n'a adus supărare nici unui senator, n'a adus, spre a-și spori averea sa, nici o nedreptate nimănuia. Era darnic față de toți. Imbogățea din averea statului și din averea sa particulară și ridica la locuri de cinste chiar și pe aceia pe cari deabia îi cunoștea. Întreg imperiul roman îl acoperi de monumente; dete multor cetăți privilegii. Tot ceace făcea, făcea cu blândețe și cu bunătate, așa că în timpul domniei sale un singur senator a fost osândit, și acesta de senat, fără știrea lui Traianus. Din pricina aceasta pe întreg globul pământesc era socotit ca un zeu și vrednic de tot felul de închinăciuni, atât în vieață cât și după moarte.

5. Intre altele se pomenește dela el următoarea vorbă faimoasă. Când prietenii îl învinuiau odată că prea se poartă deopotrivă cu toți, el le răspunse că *se poartă ca împărat față de particulari precum ar dori ca particular să se poarte împăratul cu sine* ²). După ce și-a câștigat o așa de mare glorie, atât în timp de pace cât și în timp de războiu, a murit de dezinterie la Seleucia, în Isauria, pe când se întorcea din Persia (a. 117 d. Chr.). S'a stins în vârstă de 63 de ani, după o domnie de 19 ani, 6 luni și 15 zile. A fost așezat între zei și este singurul care a fost îngropat în lăuntru Romei. Oa-

1) O regiune din Armenia, între fluviul Cyrus și Araxes.

2) *Respondit, talem se imperatorem esse privatis, quales esse sibi imperatores privatus optasset.*

sele sale, puse într'o urnă de aur, zac în piața pe care singur a construit-o, supt o coloană a căreia înălțime este de 144 picioare. Pomenirea lui a rămas așa de scumpă, că până și astăzi se aclamă împărații în senat: «*Fii mai fericit decât Augustus, mai bun decât Traianus*¹⁾». Prin bunătatea sa și-a câștigat o glorie atât de mare, că și cei ce laudă din lingușire și cei ce laudă în serios, pe el îl iau ca pilda cea mai strălucită.

6. După moartea lui Traianus a fost ales împărat Aelius Hadrianus. Alegerea se datorește Plotinei, soția lui Traian, căci acesta, nu numai că nu a căutat, dar, cât timp a fost în vieță, nici nu voise să auză de adopțiune, deși era fiul verișoarei sale. Și el s'a născut în Italia. Pizmuind gloria lui Traianus, Hadrianus a părăsit numai decât provinciile pe cari Traianus le adăogase la statul roman. A chemat înapoi legiunile din Assyria, Mesopotamia și Armenia și a hotărît ca frontiera imperiului să fie Eufratul. *Ar fi voit să renunțe și la Dacia, dar amicii săi îl împiedicară, spunându-i că ar fi să dea pradă barbarilor o mulțime de cetățeni romani, de oarece Traianus, după cucerirea Daciei, adusese aci din toate părțile imperiului o mulțime nenumărată de coloniști spre a cultiva câmpurile și a locui orașele, depopulate de lungile războaie ale lui Decebalus*²⁾.

7. În tot timpul domniei sale a fost liniște; războiul a purtat o singură dată, printr'un general al său. A făcut o călătorie în întreg teritoriul roman și a pus să se clădească un mare număr de zidiri. În limba latină ținea discursuri cu o ușurință neobicinuită și era adânc cunoscător al limbii grecești. De blândetea sa n'a lăsat un nume prea bun, cu toate acestea, s'a ocupat mai cu osebire de disciplina militară și de sporirea visteriei statului. A murit în Campania în vârstă de peste 60 de ani, după o domnie de 21 ani, 10 luni și 29 zile (a. 138 d. Chr.). Senatul n'a voit să-i dea cinstea zeificării; totuși, la stăruința dârje a urmașului său Titus Aurelius Fulvius Antoninus, deși senatorii în unanimitate s'au opus pe față, a dobandit-o.

8. După Hadrianus urmă deci *Titus Antoninus Fulvius Boio-*

1) *Felicio Augusto, melior Traiano.*

2) Iată textul latin al acestui celebru pasagiu: *Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebalis viris fuerat exhausta.*

nius, numit și Pius, dintr'o familie strălucită, deși nu prea vechie. Acesta a fost un împărat mare, așa că s'ar putea asemui, pe bună dreptate, cu Numa Pompilius, după cum Traianus se pune pe aceeași treaptă cu Romulus. Înainte de a se urca pe tron, a trăit în cinste, ca împărat, și mai mult. Nu era aspru față de nimenea, era plin de bunătate față de toată lumea. După glorie militară n'a râvnit gândindu-se mai mult la apărarea decât la sporirea provinciilor. Pentru cârmuirea statului își alegea bărbații cei mai drepți. În funcțiuni ținea pe oamenii de treabă, pe cei răi îi înlătura fără însă să-i prigonească. Regii, cari steteau în legături de prietenie cu el, îl venerau și, în același timp, se și temeau de el. Ba încă, popoarele barbare, părăsind armele, aduceau înaintea lui neînțelegerile lor și ascultau de hotărîrea ce dădea el. Cu toate că înainte de a ajunge la domnie stăpâna bogății nenumărate, el și le-a micșorat, plătind soldă militarilor și dăruind bani prietenilor săi. Tesaurul public însă l-a lăsat în bună stare. Numele de Pius l-a căpătat pentru bunătatea sa. S'a stins din viață la Lorium, o vilă a sa dela țară, departe de 12 mile dela Roma în vârstă de 73 de ani și după o domnie de 33 ani. A fost așezat printre zei, după cum îi se și cădea.

9. După el a luat conducerea imperiului *Marcus Antoninus Verus*, de obârșie foarte nobilă, căci după tată se trăgea din Numa Pompilius, după mamă dintr'un rege al Sallentinilor. Împreună cu el a fost împărat și *Lucius Annius Antoninus Verus*. Acum pentru întâiași dată, statul roman a fost în stăpânirea a doi împărați cu puteri egale. Până la această dată, Romanii au avut un singur Augustus.

10. Amândoi împărații aveau între ei nu numai legături de sânge, dar și legături de încuscrire: căci Verus Annius Antoninus ținea în căsătorie pe fiica lui Marcus Antoninus Pius, iar Marcus Antoninus era ginere al lui Antoninus Pius prin soția sa Galeria Faustina, cea tânără, vara sa. Ei avură să poarte războaie cu Parthii cari acum pentru întâiași dată dela victoria lui Traianus, puseră mâna pe arme. Expedițiunea împotriva lor a făcut-o Verus Antoninus; acesta, așezându-și tabăra în Antiochia și la frontiera Armeniei, câștigă prin generalii săi mai multe victorii strălucite. A cucerit Seleucia, una din cele mai de vază cetăți din Assyria și a făcut 14.000 de prizonieri. În urmă se întoarse la Roma unde a împărțit onorurile unui triumf asupra Parthilor cu fratele său care în același timp îi era și socru. A murit în Veneția, într'o călătorie ce o fă-

cea dela oraşul Concordia spre Altinum. Se găsea în aceeaşi trăsură împreună cu fratele său, când fu lovit pe neaşteptate de o vărsare de sânge, boală pe care Grecii o numesc apoplexie. Firea sa nu era dintre cele mai blânde, cu toate acestea, din respect pentru fratele său, nu s'a dat niciodată la cruzimi. După moartea sa, întâmplată în anul al 11 al domniei sale, a fost aşezat în rândul zeilor.

11. După el a cârmuit statul numai *Marcus Antoninus* singur, un bărbat mai mult de admirat decât de lăudat. Acesta chiar din anii copilăriei a arătat o atât de mare linişte sufletească că, în pruncia sa chiar, nu arăta în înfăţişare nici o schimbare nici la bucurie nici la durere. Inchinându-şi vieţa filosofiei stoice, el a fost un adevărat filosof, nu numai prin moravurile sale, dar chiar prin ştiinţa sa. Încă de tânăr, şi-a câştigat atâta admiraţiune, că *Hadrianus* a căutat să şi-l facă urmaş şi când, cu toate acestea, a luat de fiu adoptiv pe *Antoninus Pius*, a dorit ca cel puţin să fie ginerele acestuia, pentru ca astfel să poată ajunge la domnie.

12. A fost introdus în filosofie de *Apollonius* din *Chalcedon*, în literatura grecească de *Sextus* din *Cheronea*, un nepot al lui *Plutarchus*; literatură latină însă l-a învăţat marele orator *Fronto*. La Roma trăia pe picior de egalitate cu oricare alt cetăţean. Strălucirea împărătească nu l-a împins spre îngâmfare. Fiind aplecat spre dărnicie, s'a purtat faţă de provincii cu bunătate şi cumpătate. Supt acest împărat s'au dat câteva lupte norocoase împotriva Germanilor. El personal n'a făcut decât un singur războiu, cel în contra *Marcomannilor*, un războiu aşa de grozav, că s'ar putea compara cu războaiele punice şi care a fost cu atât mai primejdios, cu cât periseră cu această ocaziune toate armatele romane. În timpul său a izbucnit, după victoria asupra *Perşilor*, o aşa de mare epidemie că la Roma, în Italia şi în provincii, au pierit de tifos cea mai mare parte din locuitori şi aproape toată oştirea.

13. Cu multă trudă şi cu mare răbdare, stând la *Carnuntum* trei ani de zile, a izbutit să pue capăt războiului *Marcomannic*, la care luaseră parte şi *Quazii*, *Vandalii*, *Sarmaţii*, *Suevii* şi toată lumea barbară. A omorât cu acest prilej multe mii de oameni şi, după ce a liberat de sclăvie pe *Pannonii*, şi-a sărbătorit la Roma un triumf, împreună cu fiul său *Commodus Antoninus* pe care tocmai îl făcuse *Caesar*¹⁾. Fiindcă, purtând acest războiu, împăratul sleise

1) Numele de *Caesar* a fost adoptat, ca titlu împărătesc, de *Octavianus Augustus* şi de toţi urmaşii săi. Când *Hadrianus* a înfiat pe *Aelius Verus*,

vestitului *Salvius Julianus* care, supt divul *Hadianus*, alcătuiise *edictul perpetuu*¹⁾. A fost învins de *Severus* la podul *Mulvius* și ucis în palat, după șapte luni, de când a început să domnească.

18. În urmă primi ocârmuirea imperiului roman *Septimius Severus*. Acesta se trăgea din Africa, din orașul *Septis*, din provincia *Tripolitania*. Pe cât se știe, el este singurul împărat din Africa, atât dintre înaintașii cât și dintre urmașii săi. La început a fost avocat al fiscului, curând după aceea ajunse tribun militar. Trecând prin diferite funcțiuni și onoruri, ajunse în cele din urmă până la conducerea întregului stat. A dat ordin să fie numit *Pertinax*, în cinstea aceluși *Pertinax* care a fost omorît de *Julianus*. Împăratul *Severus* era din firea sa foarte lacom și crud și a purtat multe războaie norocoase. Omorî aproape de *Cyzicus* pe *Pescenius Niger*, care se ridicase cu armele împotriva sa în *Egypt* și în *Syria*. Supuse pe *Parthi*, *Arabia inferioară* și pe *Adiabeni* și anume pe *Arabi* așa fel că prefăcu țara lor într'o provincie romană. De aceea, a și primit numele de *Parthicus*, *Arabicus* și *Adiabenicus*. A ridicat pe toată întinderea imperiului roman un mare număr de monumente. Supt domnia sa, *Clodius Albinus*, tovarășul lui *Julianus* în asasinatul lui *Pertinax* și care se proclamase în *Gallia* de *Caesar*, a fost învins și el și omorît aproape de *Lugdunum* (a. 197 d. Chr.).

19. *Severus*, pe lângă gloria sa militară, se distingea și prin însușirile sale de bărbat de stat. În același timp, era literat de seamă și mai ales adânc cunoscător în știința filosofiei. Cea din urmă expedițiune războinică a sa a fost în *Britannia*, unde, pentru ca să pună în siguranță provinciile cucerite din nou, trase un șanț de 32.000 de pași dela o mare până la celaltă mare. A murit la *Eboracum*²⁾, la adânci bătrânețe, după o domnie de 16 ani și 3 luni și a fost zeificat (a. 211 d. Chr.). Imperiul l-a lăsat celor doi fii ai săi, *Bassianus* și *Geta*. Lui *Bassianus* însă pusese el senatul să-i dea numele de *Antoninus*. De aceea s'a numit el *Marcus Aurelius Antoninus Bassianus*. Acesta urmă în domnie după tatăl său, căci *Geta* fu declarat dușman al patriei și omorît îndată.

20. *Marcus Aurelius Antoninus Bassianus*, numit și *Caracalla*, a fost de o fire cam ca și a tatălui său, puțin însă mai fioros și mai

1) *Edictul perpetuu* este un codice de legi, după care avea să se conducă praetorii noi aleși. Până la acest edict, praetorii fixau în fiecare an principiile, după care aveau să se judece procesele.

2) Astăzi *York*.

pornit. La Roma strălucita clădire numită *Băile antonine*, este opera sa. În afară de aceasta n'a lăsat nimic vrednic de amintire. A fost atât de neînfrânat în patimile sale, că a luat în căsătorie chiar pe mama sa vitregă, Iulia. Pe când se pregătea pentru o expedițiune împotriva Parthilor, a murit în Osdroena, lângă Edessa¹), după o domnie de 6 ani și 2 luni, în vârstă abia de 43 ani și a fost îngropat pe cheltuiala statului.

21. După el, au fost făcuți împărați *Opilius Macrinus*, prefectul gărzii pretoriane, împreună cu fiul său *Diadumenus*. Din pricina scurtei lor domnii, de un an și două luni, nu putură să săvârșească nimic vrednic de amintire. Fură omorâți amândoi într'o răscoală militară (a. 218 d. Chr.).

22. După aceștia fu ales împărat *Marcus Aurelius Antoninus*. Acesta trecea drept un fiu al lui Antoninus Caracalla, și era preot al templului lui Heliogabalus. După ce vine la Roma, unde senatul și armata îl aștepta cu mare nerăbdare, s'a murdărit în tot felul de ticăloșii. Vieața sa a fost plină de rușini și de desfrânări, de aceea, după o domnie de doi ani și opt luni, este omorât într'o revoltă militară și împreună cu el și mama sa *Symia Syra*.

23. În locul acestuia vine la domnie *Aurelius Alexander*, care, deși foarte tânăr, e numit de armată ca Caesar și de senat ca Augustus. Pornind un războiu împotriva Perșilor, câștigă o victorie strălucită asupra regelui Xerxes. Disciplina militară o ținu cu severitate. Pe unele legiuni aplicate spre răscoală le-a desființat cu totul. Avea de sfetnic sau cancelar al său pe *Ulpianus*, creatorul științei dreptului. În Roma știu să se facă popular. S'a stins în Gallia într'o resmiriță militară, după o domnie de 13 ani și 3 zile. Față de mama sa *Mammaea* a fost un model de iubire (a. 235 d. Chr.).

CARTEA IX-a

Cuprinsul: 1. Maximinus poartă război cu Germanii, pe cari îi învinge, dar e ucis de Papienus. — 2. Trei Augusti în acelaș timp, Papienus, Balbinus și Gordianus. Gordianus singur împărat. Deschiderea templului lui Ianus. Înfrângerea Perșilor. — 3. Cei doi Philippus, tatăl și fiul, ca împărați. Sărbătorirea mileniului dela fundarea Romii. — 4. Decius înăbușe războiul civil ațâțat în Gallia. Moartea sa și a fiului său. — 5. Gallus Hostilianus și Volusenus, fiul său, nu fac nici o faptă istorică. — 6. Domnia lui Aemilianus. — 7-10.

1) *Osdroena* era o parte din Mesopotamia.

Domnia lui Licinius Valerianus și a lui Gallienus, fatală pentru imperiul roman. Invaziunile barbarilor. Mai mulți împărați deodată: Postumus, Marius, Victorinus, Tetricus și Odenathus. — 11. Claudius învinge pe Gothi. Calitățile sale, moartea sa. — 12. Quintillus, un împărat de seamă, domnește scurt timp. — 12-15. Aurelianus învinge pe Gothi; readuce imperiul roman în limitele sale. Învinge pe Tetricus în Gallia. Face prizonieri în Orient, pe Zenobia. Înăbușirea răscoalei monetariilor din Roma. Cruzimea sa. — 16. Scurtele domnii ale lui Tacitus și Florianus. — 17. Recucerirea Galliei invadate de barbari de către vestitul general Probus. Incurajarea culturii viței de vie. — 18. Războiul fericit al lui Carus în contra Parthilor. Moartea împăratului fiind trăsnit de fulger. Fiul său Numerianus moare prin trădare. — 19. Carinus, urgisit din cauza crimelor sale, e părăsit de soldați. Diocletianus este proclamat de soldați ca împărat. — 20. După înfrângerea lui Carinus, Maximianus Herculus este trimis să înăbușe revolta Bagaudilor. — 21-23. Carausius îmbracă purpura de Caesar în Britannia și Herculus în Egipt. Quinquegentianii pustiesc Africa. Diocletianus numește August pe Maximinus și-l trimite să înăbușe răscoalele. Constantius și Galerius Maximianus sunt făcuți Caesari. Germanii sunt masacrați de Constantius. — 24-25. Galerius Maximianus învins de Narses, regele Perșilor, îl învinge în urmă într'o mare bătălie. Infrângerea Carpilor, Bastarnilor și Sarmatilor. — 26-28. Diocletianus și Maximianus Herculus abdică dela domnie și trăiesc ca simpli particulari. Caracterul lor.

1. Alexander Severus avu de urmaș pe *Maximinus*, cel dintâiu care din simplu soldat a ajuns la domnie numai prin voința armatei, fără sprijinul sau consimțământul senatului și fără să fi fost și el senator. După ce a făcut un războiu norocos împotriva Germanilor și, tocmai când a primit dela soldați titlul de împărat, a fost asasinat de Pupienus la Aquileia ¹⁾, unde l-au părăsit și trupele. Cu el a fost asasinat și fiul său, un copil, cu care domnise împreună, trei ani și câteva zile.

2. După aceea au fost trei împărați deodată și anume: *Pupienus*, *Balbinus* și *Gordianus*. Cei doi dintâiu erau de obârșie foarte de jos, Gordianus însă era de familie bună, căci tatăl său, bătrânul Gordianus, pe când se găsea ca proconsul în Africa, în timpul domniei lui Maximinus, fusese ales ca împărat de unanimitatea soldaților. Când însă Balbinus și Pupienus veniră la Roma, fură omorîți în palatul împărătesc și s'a păstrat domnia numai pentru Gordianus. Gordianus căsătorindu-se la Roma, foarte tânăr, cu Tranquillina, deschide templul lui Janus, cel cu două fețe, și plecând în

1) *Aquileia*, cetate în Gallia Transpadană, dărâmată de Attila în a. 452 d. Chr., ai căreia locuitori se refugiară în lagunele, unde s'a zidit în urmă Veneția.

Orient, declară războiul Parthilor cari se pregăteau tocmai să năvălească în provinciile romane. În această expediție este norocos și-i zdrobește pe dușmani în mai multe lupte crâncene. La întoarcere sa însă este asasinat, nu departe de frontiera romană, de vicleanul Philippus care i-a luat locul. Soldații îi ridicară un monument, la 20 mile depărtare de Circesium, unde se află acum o fortăreață romană lângă Eufkrat, îi aduseră la Roma cenușa și oasele, și-l puseră în numărul zeilor.

3. Cei doi *Philippi*, tatăl și fiul, înhățară domnia după omorirea lui Gordianus și, conducând fără pierderi armatele, plecară din Syria spre Italia. Supt domnia lor s'a sărbătorit anul al miilea dela fundarea Romei, cu jocuri mărețe și spectacole falnice. În urmă sunt omorâți amândoi de soldați. Philippus, cel bătrân, la Verona, cel tânăr, la Roma. Domniră cinci ani și au fost puși, și ei, în rândul zeilor.

4. După aceștia luă domnia *Decius*, născut la Budalia, în Panonia inferioară. Acesta înăbuși războiul civil ce se iscase în Gallia. Dete fiului său titlul de Caesar și construi la Roma băi publice. După o domnie de doi ani muri, împreună cu fiul său, în teritoriul barbar¹⁾ și fură așezați între zei.

5. Curând după aceasta sunt aleși împărați *Gallus Hostilianus* și *Volusianus*, un fiu al lui Gallus. Supt domnia acestora, *Aemilianus* a voit să ațâțe un războiu civil în Moesia. Plecând amândoi împărații să înăbușe acest războiu, fură asasinați la Interamna, după o domnie de doi ani neîmpliniți. Nici o faptă mai de seamă n'au făcut. Domnia lor e cunoscută doar printr'o epidemie, prin boale felurite și printr'o jelanie mare.

6. *Aemilianus* a fost de o obârșie întunecoasă și a avut o domnie și mai întunecoasă. Muri după trei luni.

7. După aceea, *Licinius Valerianus* care comanda oștirile în Rhaetia și în Noricum, e ales de trupe împărat și curând după aceea e numit Augustus. La Roma deașisderea, primi din partea senatului, titlul de Caesar *Gallienus*. Domniile acestora au fost nenorocoase și aproape fatale pentru statul roman. Vina la aceasta o purta, parte nenorocul împăraților, parte netrebnicia lor. Germanii

1) În *barbarico* pare a fi o confuzie de text, în loc de *in A Britto*, la Abbat Calessi, în Dobrogea, unde se știe din alte izvoare istorice că au murit în lupte cu Avarii. (Vezi cartea noastră, *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei* pag. 67.

pătrunseră până la Ravenna. În același timp Valerianus care purta războiul în Mesopotamia e biruit de regele Perșilor, Sapor, și curând după aceea fu făcut prizonier și-și trăi restul zilelor la Parthi, într'o sclavie rușinoasă (a. 259 d. Chr.).

8. Gallienus, fiind numit Augustus de tânăr, a avut la început o domnie fericită, a continuat să aibă una potrivită și a sfârșit prin a avea una dezastruoasă. În tinerețea sa, se distinse în adevăr prin mai multe fapte vitejești, în Gallia și în Illyria, și ucise la Mursa ¹⁾ pe Ingenuus, care se proclamase de împărat, și pe Regalianus. Trăind multă vreme în pace și în liniște, se lăsă în urmă în tot felul de desfrânări și în căderea sa rușinoasă și desperată dete drumul frânelor imperiului. Alamannii pustiiră Gallia și pătrunseră în Italia. *Dacia pe care Traian o alipise dincolo de Dunăre, la imperiul roman, fu atunci pierdută;* ²⁾ Grecia, Macedonia, Pontus, Asia, fură pustiite de Gothi, Pannonia jefuită de Sarmati și de Quazi. Germanii pătrunseră până în Spania și cuceriră vestita cetate Tarraco. Parthii, după ce ocupară Mesopotamia, încep să pună mâna și pe Syria.

9. În această stare desnădăjduită, în care împărăția romană era cât pe aici să fie nimicită cu totul, îmbracă purpura împărătească în Gallia Postumus, un om de origină cu totul necunoscută și, în timp de zece ani, cât a domnit, prin vitejia sa și prin înțelepciunea sa, isbuti să scape provinciile aproape pierdute. Este însă ucis într'o răscoală militară, fiindcă n'a voit să le dea soldaților să prădeze Mogontiacum care la îndemnul lui Aelianus, se revoltase împotriva lui. După el ajunge la domnie Marius, un meșteșugar de jos, dar este omorât a doua zi. După aceea îmbracă purpura în Gallia Victorinus, un bărbat de un mare curaj. De oarece însă acesta era prea mult dat desfrâului și căuta să seducă femeile altora, a fost omorât la Agrippina, în al doilea an al domniei sale, prin trădarea și răzbunarea unui secretar al său.

10. Acesta are de urmaș pe senatorul Tetricus, prefectul Aquitaniei, pe care soldații îl proclamară de împărat în absența sa și îmbracă purpura la Burdigala ³⁾. El a avut să înfrunte mai multe revolte militare. Pe când se petreceau toate acestea în Gallia, în

1) Astăzi Essek, în Pannonia.

2) *Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, tum amissa est.*

3) *Burdigala*, azi Bordeaux.

Orient, Odenathus învinge pe Perși, apără Syria, cucerește din nou Mesopotamia și pătrunde până la Ctesiphon.

11. Astfel împărăția romană, de a căreia conducere Gallienus nu se mai îngrijea, a fost scăpată în Apus de Postumus, în Răsărit de Odenathus. Într'aceea Gallienus (trădat de generalul său Aureolus) este asasinat la Mediolanum, împreună cu fratele său Valerianus, în anul al noulea al domniei sale. În locul lui urmă *Claudius*, ales de armată, și întărit Augustus de senat. Acesta birui într'o luptă crâncenă pe Gothi, cari pustiau Illyria și Macedonia. Claudius era un împărat cruțător și cumpătat, care ținea la dreptate și care avea calități de bărbat de stat. A murit însă de o boală, în al doilea an al domniei sale și a fost trecut în numărul zeilor. Senatul îi arată o mare cinste, căci hotărî să-i pue scutul de aur în curie și pe Capitol să-i ridice o statuie tot de aur (a. 270 d. Chr.).

12. După el este ales de împărat cu consimțământul unanim al soldaților *Quintillus*, un frate a lui Claudius. Acesta era un bărbat de o modestie rară și foarte popular, așa că știu să fie deoptrivă, dacă nu chiar să întrecă pe fratele său. Senatul îi încuviință în unanimitate titlul de Augustus; a fost însă asasinat după o domnie de 17 zile.

13. După el luă domnia *Aurelianus*, de origină din *Dacia Ripensă*. Acesta era de o mare destoinicie militară, însă de o fire năbădăioasă și aplecat spre cruzime. A biruit pe Gothi cu o vitejie neobișnuită. Teritoriului roman îi dădu, după mai multe expedițiuni fericite, vechile fruntarii de odinioară. În Gallia, în câmpiile Catalaune, învinse pe Tetricus, după ce însuși Tetricus își trădase armata, ale căreia revolte el nu le mai putea suferi. Într'o scrisoare tainică, prin care cerea iertare dela Aurelianus, se zice că s'ar fi slujit de versul lui Vergilius:

*Scapă-mă, erou neînvinc, de aceste nenorociri*¹⁾

Aurelianus, într'o luptă nu prea cruntă, făcu prizonieră, în Antiochia, și pe Zenobia care era regina Orientului, după moartea lui Odenathus, bărbatul ei. Apoi, întorcându-se la Roma, își sărbătorește, ca un nou cuceritor al Orientului și al Occidentului, un triumf strălucit. Tetricus și Zenobia mergeau înaintea carului său. Acest Tetricus a fost numit în urmă guvernator în Lucania și a trăit până la adânci bătrânețe, ca un simplu particular. Urmașii pe care i-a lăsat Zenobia trăiesc și acum la Roma.

1) Vergilius, *Aeneis*, VI, 365.

14. În timpul domniei lui Aurelianus, s'a întâmplat la Roma revolta funcționarilor monetari. Aceștia bătură monede false și uci-seră pe vistierul Felicissimus. Aurelianus îi birui și-i pedepsi cu cea din urmă cruzime; el osândi la moarte pe mai mulți cetățeni frun-tași. A fost în tot timpul vieței sale un împărat crud și însetat de sânge, și în câteva împrejurări mai mult necesar, decât vrednic de a fi iubit. A fost totdeauna pornit și a omorât chiar și pe fiul su-rorei sale. Cu toate acestea, e vrednic de laudă, că a îndreptat disci-plina militară și moravurile stricate.

15. Orașul Roma l-a înconjurat cu ziduri puternice. În cinstea Soarelui a pus să se ridice un templu, pe care l-a încărcat cu nenu-mărat aur și pietre prețioase. *Provincia Dacia pe care Traianus o făcuse dincolo de Dunăre a părăsit-o, deoarece după pustuirea Illy-riei și a Moesiei nu mai avea nici o nădejde să o mai poată ținea mai departe, și Romanilor, aduși din cetățile și din câmpiile Daciei, le-a dat locuri în mijlocul Moesiei și numi teritoriul dintre cele două Moesii, Dacia, care acum se găsește pe țărmul drept al Du-nării cum curge ea în mare, de oarece Dacia propriu zisă este așe-zată pe partea stângă a Dunării¹⁾*. Aurelianus pieri jertfă a trădării unui sclav al său care, falsificându-i iscălitura, arătă unor generali, amici ai împăratului, lista cu numele lor, însemnați ca și cum ar fi plănuit să-i omoare. Aceștia, pentruca să-i ia înainte, îl omoară în mijlocul vechei șosele împietruite între Constantinopol și Hera-clea, într'o localitate numită Caenophrurium²⁾. Moartea totuși n'a rămas nerăsbunată. A fost ținut și el vrednic să fie pus în numă-rul zeilor, după o domnie de cinci ani și șase luni.

16. De urmaș a avut pe Tacitus, un bărbat cu moravuri alese, și cu multe însușiri pentru conducerea statului. N'a avut însă timp să facă nici o faptă mai de seamă, de oarece moartea l-a răpit în a șasea lună a domniei sale. Florianus, care urmă după Tacitus, n'a domnit decât două luni și douăzeci de zile și n'a lăsat după sine nimica vrednic de amintire.

17. După aceasta luă ocârmuirea statului Probus, un general

1) Iată textul latin al acestui pasagiu important: «*Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moe-sia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio in mari fluenti, cum antea fuerit in laeva.*

2) *Novum Castellum*, azi Papasli.

vestit prin faptele sale militare. Acesta, după un lung șir de lupte norocoase, a adus din nou la imperiul roman țările gallice pe cari le ocupaseră barbarii. Pe câțiva generali, cari umblau să pună mâna pe tron, i-a răpus după mai multe lupte, astfel pe Saturninus în Orient, pe Proculus și Bonosus la Agrippina. Dete voie Galliilor și Pannonienilor să aibă vii. El însuși prin soldații săi puse să se planteze vii pe muntele Alma ¹⁾, de lângă Sirmium și pe muntele de Aur din Moesia superioară și cultura lor o lăsă pe seama locuitorilor acestor provincii. Restabilind pacea, după nenumărate războaie, zise că în scurtă vreme nu va mai fi nevoie de oștire. Probus a fost un bărbat plin de vlagă, viteaz, drept, deopotrivă cu Aurelianus, ca glorie militară, dar superior prin bunătatea firii sale. Cu toate acestea, a fost asasinat într'o răscoală militară, în Turnul de fer ²⁾ de lângă Sirmium. A domnit șase ani și patru luni.

18. După el a fost proclamat de Augustus un oare care *Carus*, născut la Narbo în Gallia. Acesta numi numai decât de Caesari pe cei doi fii ai săi, pe Carinus și Numerianus, cu cari împreună domni doi ani. Pe când el se găsea în războiu cu Sarmatii, primi vestea că Perșii s'ar fi răsculat. Trecu în Orient și avu mari izbânzi împotriva Perșilor. Punându-i pe aceștia pe fugă, le cuprinse vestitele lor cetăți Coche și Ctesiphon, dar pe când se afla în tabără, pe malurile Tigrlului, pieri trăsmit de fulgerul lui Jupiter. Fiul său Numerianus, un tânăr de o fire aleasă, pe care îl luase cu sine în Persia, fu asasinat prin uelțirile socrului său Aper, pe când era dus, în urma unei oftalmii, pe o lectică. Omorul acesta se ținea tănuit, pentru ca Aper să aibă timp să puie mâna pe putere; mirosul cadavrului însă îl dete de gol. În adevăr soldații cari îl urmau, izbiți de acest miros, traseră perdelele lecticii și putură să afle, după câteva zile, despre omorul lui Numerianus.

19. Într'aceea *Carinus* pe care *Carus*, la plecarea sa în contra Parthilor, îl lăsase ca regent în Illyria, Gallia și Italia, s'a murdărit în tot felul de ticăloșii. A ucis prin învinuiri născocite pe foarte mulți nevinovați, a sedus pe soțiile celor mai de seamă cetățeni și s'a răzbunat chiar și pe colegii săi de școală cari l-ar fi supărat măcar și numai în glumă. Din pricina aceasta fiind urât de toată lumea, își primi nu mult după aceea răsplata. Căci armata, întorcându-se victorioasă din Persia, alese, după ce pierduse pe împăratul *Carus*

1) Un munte în Pannonia, Slavonia de azi, între Drava și Sava.

2) Construit de el însuși, ca să poată observa mișcările dușmanilor.

prin fulger, pe Numerianus prin trădare, de împărat pe Diocletianus, născut în Dalmația dintr'o familie așa de joasă, că cei mai mulți istorici cred că a fost fiul unui copist, alții însă susțin că a fost fiul unui libert al senatorului Anulinus.

20. *Diocletianus*, în cea dintâiu cuvântare ce a ținut-o înaintea soldaților, a jurat că el este străin de omorul lui Numerianus apoi, văzând lângă sine pe Aper, ucigașul acestui principe, îl străpuse cu sabia înaintea armatei întregi. Apoi învinse la Margus ¹⁾ într'o mare bătălie, pe Carinus, urgisit și blăstămat de toată lumea și pe care l-a trădat, sau l-a părăsit cel puțin, între Viminacium ²⁾, și Muntele de Aur, însăși armata sa, care era mai mare decât cea a lui Diocletianus. Astfel Diocletianus ajunge împărat, tocmai când țărani din Gallia se răsculară, dând partidului lor numele de *Bacauda* ³⁾. Conducătorii lor erau Amandus și Aelianus. Spre a-i aduce la supunere, Diocletianus trimite împotriva lor pe Caesarul Maximianus Herculus, care în câteva lupte ușoare, potoli pe acești țărani și restatornici în Gallia liniștea și pacea.

21. Tot cam în timpul acesta, *Carausius*, un om de familie foarte de jos, care își câștigase prin curajul său o faimă militară deosebită, a fost însărcinat să se ducă la Bononia ⁴⁾ și să apere țărmul mării dela Belgica și Armorica, pe care-l băntuiau Francii și Saxonii. Carausius prindea adeseori mulți dușmani, dar prada nu o dedia întregă îndărăt locuitorilor și nici nu o trimetea împăratului. De aci s'a născut bănuiala că el lăsa înadins pe pirai să intre în țară, pentru ca să-i jefuiască trecând cu prada și cu astfel de prilej să se îmbogățească el însuși. Maximianus dete poruncă să fie omorât, dar Carausius îmbracă purpura și pune mâna pe Britannia.

22. Producându-se astfel peste tot locul mișcări războinice: revolta lui Carausius în Britannia, a lui Achilleus în Egypt, răzvrătirea Quinquegentianilor în Africa, războiul lui Narseus în Orient, Diocletianus ridică pe Maximianus Herculus dela demnitatea de Caesar la cea de Augustus și numește Caesari pe Constantius (*Chlorus*) și pe Maximianus. Constantius se crede a fi fost un nepot al lui Claudius, din fiica acestui împărat; *Maximianus Galerius era năs-*

1) Un oraș în Moesia superioară, azi *Passarovici*.

2) *Viminacium*, azi *Vidin*.

3) V vorba *bacauda* pare a fi însemnat răsvrătit.

4) Azi *Boulogne*.

cut în Dacia nu departe de *Serdica*¹⁾). Pentruca să și-i lege și printr'o legătură de rudenie, Constantius ia în căsătorie pe Theodora, fiica vitrigă a lui Herculus, din care a avut în urmă șase copii, pe frații lui Constantinus; Galerius ia în căsătorie pe fiica lui Diocletianus, pe Valeria. Amândoi însă sunt siliți să se divorțeze de soțiile lor de mai înainte. Cu toate acestea, neizbutind în luptele lor împotriva lui Carausius, un bărbat foarte priceput în treburile militare, făcură în cele din urmă pace cu el. Șapte ani mai târziu, Carausius e omorît de tovarășul său Allectus, care a stăpânit apoi singur timp de trei ani Britannia. Acesta este biruit și el de Asclepiodotus, prefectul gardei pretoriane. În chipul acesta, după zece ani, Britannia este cucerită din nou de Romani (a. 296 d. Chr.).

23. În același timp, Caesar Constantius se lupta în Gallia, în ținutul Lingonilor și în aceeași zi bătălia a fost și nepriincioasă și priincioasă. Fiind silit din cauza atacului neașteptat al dușmanilor să se retragă repede în cetate și, trebuind să fie tras cu funiile peste zid, poțile fiind închise, de abia trecură cinci ore, când, apropiindu-se armata sa, ucise aproape 60.000 de Alamanni. Și Augustus Maximianus, la rândul său, pune capăt războiului din Africa, învingând pe Quinquegentiani și silindu-i să încheie pace. Diocletianus, ținut împresurat pe Achileus în Alexandria timp de opt luni, îl birui și-l omorî. De victoria sa s'a folosit cu multă cruzime, căci umplu Egyptul întreg de proscricțiunile și de omorurile sale. În același timp, cu prilejul acesta, luă mai multe măsuri înțelepte și făcu mai multe așezăminte cari dăinuiesc până în zilele noastre.

24. Galerius Maximianus la prima ciocnire cu Narseus între Callinicum și Carrae ieși bătut, nu fiindcă s'a luptat fără curaj, dar fiindcă s'a luptat fără pricepere, căci îndrăznise să se lupte cu o mică trupă de oameni împotriva unui dușman numeros. Fiind deci pus pe fugă și alergând la Diocletianus se zice că acesta, când îl întâlni în drum, îl primi cu atâta obrăznicie că-l lăsă să alerge, deși îmbrăcat în purpură, câteva mii de pași, lângă carul său.

25. Totuși, curând după aceasta, își strânse trupe din Illyria și din Moesia, și dete din nou lupta cu Narseus, unchiul lui Hormisdas și al lui Sapor, în Armenia de sus, cu mare isbândă și cu multă prevedere și totodată cu mult curaj; căci, fiind însoțit numai de doi-trei călăreți a îndeplinit chiar slujba de iscoadă. Puse pe

1) Azi Sofia, din Bulgaria.

fugă pe Narseus, îi jefui lagărul, îi luă prizoniere soțiile lui, surorile lui, copiii lui, în afară de un număr nenumărat de Perși frunțași; puse mâna pe bogatul tezaur al Perșilor, iar pe Narseus îl goni până în cele mai îndepărtate singurătăți ale regatului său. De aceea, la întoarcerea sa victorioasă, fu primit de Diocletianus, care stetea cu armata sa de acoperire în Mesopotamia, cu mari onoruri. În urmă, atât împreună, cât și fiecare în parte, purtară încă diferite războaie în cari supuseră pe Carpi¹⁾, pe Bastarni și învinsă pe Sarmati. Dela aceste popoare, luând un mare număr de prizonieri, îi transportară în teritorul roman (a. 299 d. Chr.).

26. Diocletianus a fost o fire șireată, plin de pricepere și de istețime; el știa să povestească lucrurile așa fel, ca ura pentru cruzimea sa să o arunce pe altul. În același timp era un împărat foarte energic și muncitor și care a dat împărăției romane o astfel de înfățișare că părea mai mult o domnie regească decât o libertate romană, și, deși toți împărații de mai înainte erau salutați numai, el dete ordin ca lui să i să cază în genunchi. Hainele sale și cismele sale erau împodobite cu pietre scumpe; mai înainte însă semnul demnității împărătești stetea într'o manta de purpură, căci restul îmbrăcămintii îl avea împăratul deopotrivă cu ceilalți oameni.

27. Maximianus Herculius era de o fire sălbatică și neprietenoasă, arătând pe fața sa trufia și groaza. El nu făcea decât să urmeze pornirea sa naturală, când se întovărășea la toate cruzimile lui Diocletianus. Acesta, fiindcă băgase de seamă îmbătrânind, că n'ar mai fi în stare să conducă mai departe domnia, făcu propunerea lui Herculius să se retragă în vieța privată, iar cârma statului să o încredințeze unor persoane mai tinere și mai puternice. Colegul primi cu greu această propunere. Cu toate acestea, în aceeași zi, amândoi și-au schimbat îmbrăcăminte împărătească cu una particulară, Diocletianus la Nicomedia, Herculius la Mediolanum, după un triumf strălucit pe care și-l sărbătoriră la Roma, cu un mare alaiu, fiind purtate trofeele dela numeroase popoare și în care soțiile, surorile și copiii lui Narseus erau duși înaintea carului lor. După aceasta unul plecă la Salonae, celălalt în Lucania.

28. Diocletianus ajunsese la adânci bătrânețe, ca un om particular, într'un repaus ce-i face cinste, în vila sa, nu departe de Salonae. Pildă de virtute încă necunoscută, Diocletianus este singurul dela statornicirea imperiului, care dela o înălțime atât de mare să se

1) Dela *Carpi* ne-a rămas numirea *Carpaților* noștri.

scoboare, de bună voie, la simplitatea vieții particulare și la starea de simplu cetățean. După moartea sa a fost pus în rândul zeilor, cinste de care nu s'a bucurat nici un particular.

CARTEA X-a

Cuprinsul. — 1. Impărțirea imperiului între Constantius și Galerius cari își aleg doi Caesari, pe Maximinus și Severus. — 2. Constantinus este ales împărat în Britannia și Maxentius, fiul lui Maximianus Herculus este ales împărat la Roma. Severus, trimis în contra lui Maxentius, este părăsit de soldații săi și omorît. 3. — Maximianus Herculus încearcă să detroneze pe fiul său, dar piere înainte de a reuși. Vițiile sale. — 4. Licinius este făcut generalisim de Galerius, care moare puțin în urmă. Patru împărați domnesc deodată: Constantius, Maxentius, Licinius și Maximinus. Maxentius e învins de Constantinus. Maximinus moare în drumul său în contra lui Licinius. — 5-6. Licinius, învins de Constantinus e omorît. Constantinus, singur domn în imperiu, alege trei Caesari. — 7-8. Virtuțile și defectele lui Constantinus; cruzimile sale. Moartea sa în timpul preparativelor de războiu în contra Parthilor. — 9-13. El are ca urmași pe cei trei fii ai săi Constantinus, Constans și Constantius, împreună cu Dalmatius, fiul fratelui său. După moartea lor, Constantius, rămânând singur împărat, poartă război fără succes în contra Perșilor. Invinge pe Vetrano. Nepotianus, fiind ales împărat la Roma, e omorît de generalii lui Magnentius, care se sinucide la Lyon. Constantius omoară pe Gallus, pe care îl numise Caesar. Silvanus ațâță o revoltă în Gallia și este omorît. — 14. Constantius dă titlul de Caesar lui Julianus, care fiind trimis în contra Gallilor și Germanilor, are mari succese. — 15. Julianus este proclamat Augustus de soldații săi în Germania. Constantius pornește în contra lui și moare pe drum. Caracterul său. — 16. Julianus declară războiu Perșilor și moare în această expedițiune. Elogiul său. — 17. Jovianus, învins de Perși, face cu ei o pace rușinoasă. Moare subit pe când se întorcea la Constantinopol. — 18. Diferite păreri asupra morții sale. Autorul anunță, ca urmare a acestei povestiri, o lucrare mai completă.

1. Diocletianus și Maximianus Herculus părăsind cârma imperiului, au fost aleși împărați Constantius și Galerius și lumea romană este împărțită între ei astfel: Constantius primește Gallia, Italia și Africa, Galerius Illyria, Asia și Orientul. În același timp, își iau doi Caesari. Cu toate acestea, *Constantius*, mulțumindu-se cu demnitatea de Augustus, a părăsit grija de a conduce Italia și Africa. El era un bărbat de seamă, de o popularitate deosebită, neatingându-se de averea provinciilor și a particularilor, neținând prea mult la interesele fiscului, spunând că e mai bine să se lase averile publice în mâna particularilor decât să stea închise într'un singur tezaur. De altfel, ținuta vieții sale era așa de modestă că în zile de sărbătoare, dacă avea să aibă la masă mai mulți amici, ca de obicei,

trimetea să ceară, din uşe în uşe, particularilor argintăria trebuincioasă pentru serviciul mesii. El a fost nu numai iubit, dar chiar slăvit de Galli, mai ales că aceştia se vedeau scăpaşi de precauţiunile bănuitoare ale lui Diocletianus şi de nebulia sângeroasă a lui Maximianus Herculus. A murit în Britannia, în oraşul Eboracum, după o domnie de 13 ani şi a fost aşezat în numărul zeilor.

2. *Galerius*, un împărat distins, atât prin virtuţile sale cât şi prin meritele sale militareşti, văzând că Constantius lasă în grija sa şi Italia, şi-a numit doi Caesari, pe Maximinus, pe care îl însărcină cu guvernământul Orientului, şi pe Severus căruia îi dăde Italia; cât pentru sine el rămase în Illyria. După moartea lui Constantius însă, fiul său *Constantinus*, născut dintr'o căsătorie cu o femeie dintr'o familie de jos¹⁾, a fost proclamat în Britannia de împărat şi sosi spre marea bucurie a tuturor ca urmaş în locul tatălui său. În timpul acesta pretorianii, răscolându-se la Roma, deteră titlul de Augustus lui *Maxentius*, fiul lui Herculus, şi care se găsea în palatul ambasadurilor²⁾, nu departe de Roma. La vestea aceasta, Maximianus Herculus mişcat de nădejdea de a lua din nou puterea pe care o părăsise fără voie, alergă la Roma din fundul Lucaniei, unde trăia ca un simplu particular şi unde îşi petrecea vieaţa într'o regiune încântătoare. În acelaşi timp, trimise o scrisoare şi lui Diocletianus, îndemnându-l să ia din nou puterea pe care o părăsise; fu însă în zadar. Caesarul Severus este trimis la Roma de *Galerius* cu o armată împotriva lui *Maxentius* şi a pretorianilor revoltaţi. Acesta asediă oraşul Roma, dar în curând s'a văzut părăsit de soldaţii săi cari îl trădară. Această dezerţiune spori puterile lui *Maxentius* şi-i întări autoritatea. Severus fiind silit să fugă a fost omorît la Ravenna.

3. Cu toate acestea, Maximianus Herculus încercă să detroneze pe fiul său *Maxentius* şi în acest scop se adresează soldaţilor săi cari însă, nu-i răspund decât prin strigăte de ocară. Atunci plecă în Gallia, gândindu-se la o nouă trădare; se prefăcea că a fost gonit de fiul său şi că voia să se unească cu ginerele său *Constantinus*, deşi n'avea alt scop decât să-l omoare pe acesta la primul prilej. *Constantinus* cârmuia Gallia, fiind foarte iubit de soldaţii

1) Sfânta *Elena*, mama sfântului *Constantin*, pe cari îi prăznuim la 21 Maiu.

2) *Villa publica*, palatul în care delegaţii popoarelor străine aşteptau răspunsul senatului, dacă erau sau nu admişi să-şi expună obiectul însărcinării lor. Acest palat se găsea afară din barierele cetăţii Roma.

săi și de locuitorii acestei provincii, după ce nimicise pe Franci și Germani și după ce făcu prizonieri pe regii lor, aruncându-i la fiarele sălbatice într'un spectacol măreț, ce îl dete spre a sărbători izbânzile sale. Văzându-și planurile desvăluite de fiica sa Fausta, care vestise pe bărbatul său de această uneltire, Herculus fugi la Marsilia, unde a fost prins pe când se pregătea să se imbarce spre a se uni cu fiul său; iar moartea a fost o răsplată dreaptă pentru crimele sale. Căci acesta a fost un om sever și crud, un om care își călca mereu cuvântul, primejdios și lipsit de orice omenie.

4. În timpul acesta, Galerius ridică la treapta de imperator pe *Licinius*, *dac de origine* și prieten vechiu al său, și care-i făcuse prin vitejia lui mari servicii în războiul ce purtase împotriva lui Narseus. Curând după aceasta, moare și Galerius. Astfel statul ajunge acum pe mâna a patru împărați noi: Constantin și Maxentius, fiii celor doi Augusti; Licinius și Maximinus, din familii de rând. Constantin însă, în al cincilea an al domniei sale, pornește un războiu civil împotriva lui Maxentius. Luptându-se cu el în mai multe lupte, îl pune pe fugă și, în cele din urmă, îl învinge lângă podul *Mulvius*, împiedicând astfel cruzimile sângeroase ce făcea la Roma împotriva nobililor și rămâne stăpân pe Italia. Câtva timp în urmă, și în Orient, Maximinus care se gândea la răsturnarea lui Licinius moare la Tarsus, de o moarte întâmplătoare, și scapă astfel de moartea cu care era amenințat.

5. Cu toate acestea, Constantin, un bărbat de o voință neînfrântă, care nu alegea mijloacele când era vorba să-și aducă la îndeplinire planurile sale și care râvnea la domnia lumii întregi, declară războiu lui Licinius, cu toate legăturile de prietenie și de rudenie dintre ei: soră-sa Constanța era măritată după Licinius. Mai întâiu îl bătă în Pannonia, apoi căzând peste el pe neașteptate, în momentul când acesta făcea la Cibalae mari pregătiri de războiu, îl învinse din nou și se făcu stăpân pe întreaga Dardania, Moesia, Macedonia, ocupând și multe alte provincii.

6. A urmat apoi între ei mai multe războaie și pacea a fost de mai multe ori încheiată și ruptă. În cele din urmă, Licinius fiind biruit și pe mare și pe uscat, s'a predat lângă orașul Nicomedia, dar a fost ucis, în contra făgăduelii date prin jurământ, la Tessalonic, unde se retrăsese ca un simplu particular. Astfel în vremea aceasta imperiul roman, — fapt ce nu s'a mai întâmplat altădată — este cârmuit de un singur August și trei Caesari, împăratul Constantin încredințând fiilor săi guvernământul Galliei, al Orientului

și al Italiei. Izbânzile sale prea mari însă zăpăciră și pe acest împărat de treabă. Persecutând mai întâiu pe rudele sale, puse să omoare chiar pe fiul său Crispus, un tânăr distins, pe fiul surorii sale, un tânăr de caracter, apoi pe soția sa și în urmă un mare număr de prieteni (a. 326 d. Chr.).

7. Constantinus a fost un împărat care, în cei dintâi ani ai domniei sale, se poate asemui cu cei mai buni împărați, în ultimii, cu cei mai de rând. De altfel, el avea cele mai frumoase însușiri sufletești și trupești. Era lacom după glorie militară și izbânzile ce le-a avut se datoresc nu atât norocului cât mai mult priceperii sale. După războiul civil bătut pe Goți în mai multe lupte. In cele din urmă încheiă cu ei pace și prin binefacerile sale dobândi recunoștința popoarelor barbare. Avea gust pentru artele frumoase și pentru literatură; prin dărnicia sa și prin purtarea sa căuta să-și câștige o iubire neprefăcută din partea poporului, și pe cât de nepăsător era față de unii prieteni, pe atâta de devotat era față de alții, nelăsând să-i scape nici un prilej spre a le mări averea și vaza.

8. A făcut multe legi, unele bune și drepte, cele mai multe netrebuincioase, altele draconice. El a fost cel dintâiu care a căutat să dea orașului, numit după numele său, o strălucire egală cu cea a Romei, căreia i-o făcu rivală. Intreprinzând un războiu împotriva Parthilor, cari se năpustiseră asupra Mesopotamiei, a murit la Nicodemia, în palatul ambasadelor, în vârstă de 66 de ani, după o domnie de 31 de ani. Moartea sa a fost de altfel prevestită printr'o stea cu coadă, de o mărime colosală, pe care Grecii o numesc κούρητς și care a strălucit multă vreme. A fost pus pe dreptate în numărul zeilor.

9. De urmași a lăsat pe cei trei fii ai săi și pe un fiu al fratelui său. Caesarul Dalmatius însă, înzestrat cu foarte frumoase însușiri și leit unchiului său, a fost asasinat într'o revoltă militară, mai mult cu consimțământul decât din ordinul vărului său Constantius. Curând apoi Constantinus¹⁾ declară războiu fratelui său, dar atacându-l orbește la Aquileia, este omorât de generalii lui Constans. Astfel statul începe pe mâna a doi Augusti. Guvernarea lui Constans a fost câtva timp energică și dreaptă; în urmă însă, fiind de o sănătate șubredă și fiind târît de niște prieteni ai săi stricați pe povârnișul desfrâului, ajunse să fie urît de popoarele provinciilor, urgisit de soldați și a fost asasinat de partidul lui Magnentius. A

1) Acesta este numit în genere Constantinus al II-lea.

murit nu departe de Spania, într'un castel fortificat numit Helene¹⁾, după o domnie de 17 ani, în al 30-lea an al vârstei (a. 350 d. Chr.). S'a distins, de altfel, printr'un mare număr de expedițiuni militare și fără să se fi arătat crud, a știut să se facă temut în tot timpul vieții sale.

10. Constantius a avut o soartă mai încercată. În adevăr, Perșii îl făcură să sufere mai multe lupte sângeroase, îi cuceriră mai multe orașe, îi împresurară mai multe cetăți fortificate și îi prăpădiră armatele. Impotriva lui Sapor n'a fost norocos în nici o campanie; ba încă odată, lângă Singara, a pierdut chiar o victorie neîndoioasă, din cauza nerăbdării nebunești a soldaților săi, cari ceruseră să se lupte prostește spre seară, în contra tacticii de războiu. După moartea lui Constans (a. 360 d. Chr.) și pe când Magnentius punea mâna pe putere în Italia, în Africa și în Gallia, o nouă revoluție izbucni în Illyria, unde trupele ridicară la tron pe *Vetranio*. Aceasta era foarte bătrân și lunga durată a serviciului său militar unită cu norocul armelor, îl făcuse iubit de soldați cari, spre a apăra Illyria, îl aleseră de împărat. El era un om de treabă, cu moravuri patriarhale, plin de bunătate, dar de o așa de mare ignoranță, că n'a învățat decât la bătrânețe și când a fost pe tron, primele elemente ale literilor și artelor.

11. Dar Constantius, care pentru a răsbuna moartea fratelui său aprinsese din nou războiul civil, luă domnia din mâinele lui *Vetranio* care, — lucru nemai auzit până atunci — fu silit de armata întregă să puie jos semnele puterii²⁾. Și la Roma au fost turburări, unde *Nepotianus*, fiul surorii lui *Constantinus*, în fruntea unei cete de gladiatori, voia să pună mâna pe tron. A isprăvit însă cu aceeași cruzime precum a început; căci fiind învins de generalii lui *Magnentius*, după 28 de zile, a fost pedepsit cu moartea, iar capul său a fost preumblat prin oraș în vârful unei lăncii. A urmat apoi proscripiuni și grozave masacre printre nobili.

12. Nu mult după aceasta, *Magnentius* a fost cu totul bătut, lângă *Mursa*, și cât pe aci era să fie prins. În această luptă s'au pierdut nenumărate trupe romane cari ar fi putut fi întrebuițate mai bine împotriva neamurilor barbare și să fi slujit astfel la siguranța și la triumful patriei. Curând după aceasta *Constantius* dete guvernământul Orientului lui *Gallus*, fiul unchiului său, cu titlu

1) Azi *Elna*, în *Russillon*, nu departe de *Pyrenei*.

2) Probabil soldații erau creștini.

de Caesar. Și Magnentius, după mai multe înfrângeri, își pune capăt zilelor sale la Lugdunum, după o domnie de trei ani și șapte luni. De asemenea și fratele său, pe care îl făcuse Caesar și-l trimisese în Gallia să apere această țară, s'a sinucis la Senoni ¹⁾ (a. 353 d. Chr.).

13. Cam în același timp Constantius puse să omoare pe Caesarul Gallus, învinovătit de un mare număr de cruzimi. Acesta era din fire crud și aplecat spre tirănie, dacă ar fi fost să ajungă singur domn. Pe de altă parte, Silvanus urzind o revoluție în Gallia, pieri în mai puțin de 30 de zile și de atunci rămase singur Constantius ca împărat și August.

14. În urmă trimise în Gallia, cu titlul de Caesar, pe vărul său Julianus, fratele lui Gallus, căruia îi dete în căsătorie pe sora sa. Barbarii din această provincie cuceriseră mai multe orașe și pe altele le împresuraseră; peste tot locul era jaf și jale și imperiul roman era amenințat de o mare prăbușire. Julianus cu puține trupe bate lângă Argentoratum ²⁾, un oraș din Gallia, numeroasele trupe ale Germanilor, face prizonier pe cel mai distins rege al lor și restabili rândueala în Gallia. Mai târziu, același Julianus câștigă mai multe victorii strălucite asupra barbarilor: pe Germani i-a împins peste Rhin și imperiului roman îi dete din nou frontierele sale de odinioară.

15. Nu mult după aceea, legiunile cari se luptaseră cu Germanii, fiindcă se vedeau chemate înapoi dela însărcinarea lor de a apăra Galia, în unanimitate proclamară de împărat pe Julianus, (a. 360 d. Chr.). Acesta, după un an, pornește să ia în stăpânire Iliria, Constantius fiind ocupat în războaiele cu Parthii. La vestea aceasta Constantius lasă totul ca să vie să se lupte cu Julianus, dar pe drum, între Cicilia și Cappadocia moare, în al 38-lea an al domniei, în vârsta de 45 de ani. A fost pus pe dreptate în rândul zeilor. El a fost un bărbat de o fire blândă și liniștită, prea încrezător în prieteni și în curtizani și spre sfârșitul vieții prea afemeiat. În cei dintâi ani ai domniei sale, s'a arătat foarte cumpătat; încărcă de averi pe curtenii săi și înălța în dregătorii pe acei cari îl slujiseră în vremuri grele. Față de cei pe cari îi bănuia că râvnesc la tron era fără de milă. De altfel era destul de blând și putea să se

1) Azi *Sens* în Franța.

2) Azi *Strassburg*.

laude mai mult de norocul războaelor dinlăuntru decât al celor din afară.

16. În urmă pune mâna pe putere *Julianus*. Acesta, după mari pregătiri, pornește cu războiu împotriva Parthilor, expedițiune la care am luat parte și eu. Câteva orașe și câteva cetăți întărite îi se supun, pe altele le cucerește cu puterea. După ce a pustiit *Assyria*, și-a ținut armata în conac câțva timp lângă *Ctesiphon*. Pe când se întorcea biruitor, fiind târît orbește de curajul său în lupte noi, a fost omorât de mâna unui dușman la 6 calendele lui Iulie, în anul al șaptelea al domniei, în vârstă de 31 de ani și a fost pus în rândul zeilor. *Julianus* a fost un împărat distins și, dacă soarta ar fi îngăduit, ar fi condus statul la fericire și la glorie. Cunoștea bine literatura și artele și mai ales era învățat în literatura greacă, pe care o stăpâna mai bine decât pe cea latină; era înzestrat cu o elocință puternică și vie și cu o memorie ne mai pomenită; în unele privinți era mai mult decât un filosof. Față de amicii săi era darnic, dar nu destul de grijuliu în alegerea lor, cum îi s'ar fi căzut unui împărat de seama sa. Mulți chiar s'au încercat să-i ciuntească din glorie. Față de locuitorii provinciilor era foarte drept și avea toată dorința să scază cât mai mult tributurile; bun cu toată lumea, nestăruind prea mult pentru sporirea tezaurului public, el era lacom după glorie, pe care o căuta cu o râvnă nepotolită; *prigonitor al religiei creștine, dar totuși numai până în așa măsură, ca să nu verse sângele celor ce o mărturiseau* ¹⁾. Era leit *Marcus Antoninus*, pe care de altfel căuta să-l întreacă.

17. După acesta a fost ales de împărat, cu consimțământul unanim al armatei, *Jovianus*, unul dintre ofițerii curții ²⁾; pentru aceasta a fost recomandat mai mult de vrednicia tatălui său decât de vrednicia sa. *Jovianus*, față de împrejurările turburi de atunci, pe deoparte, fiindcă armata sa suferea de lipsuri, pe de altă parte, fiindcă el însuși a fost înfrânt în câteva lupte cu Perșii, a încheiat pace cu *Sapor*, o pace ce e drept necesară, dar rușinoasă: căci a pierdut țări și a trebuit să părăsească oarecari părți din imperiul roman, ceea ce înainte de el, timp de 1118 ani, de când fusese fondată împărăția romană, nici odată nu s'a întâmplat. Ba încă, legiunile noastre au fost trecute pe sub jug, întocmai ca la *Caudium*,

1) *Religionis Christianae insectator, perinde tamen, ut cruore abstineret.*

2) *Domestici* erau ofițerii casei împărătești și formau garda împăratului. Se mai numeau și *protectores*, fiindcă apărau pe principe în contra atacurilor.

supt Pontius Telesinus și ca în Spania, la Numantia, și ca în Numidia, deși atunci nu s'a pierdut nimic din teritoriul roman. Acest tratat de pace n'ar fi cu totul de osândit, dacă pacea făcută de nevoie ar fi voit să o schimbe, când ar fi scăpat de încurcătură, după cum au făcut Romanii în toate războaiele pe cari le am amintit. Căci li s'a declarat numai decât războiul și Samniților și Numanti- nilor și Numizilor și pacea încheiată n'a fost întărită. Jovianus însă, fiindcă se temea de vr'un rival în domnie, dacă ar fi stat mai mult timp în Orient, nu s'a mai gândit la gloria sa. Porneste deci spre Roma, dar moare pe drum spre Illyricum, de o moarte neașteptată, la fruntaria Galatiei. De altfel a fost un om viteaz și destul de înțelept.

18. Mulți cred că a murit de aplecare, căci la cină mâncase prea mult; alții cred că din pricina mirosului odăii care, având pereții acoperiți de curând cu var nestins, sunt primejdioși în timpul somnului; sunt unii cari socotesc că a murit din pricina cărbunilor pe cari, fiind frig, i-a pus într'o mare grămadă de foc. A murit la 14 ale Calendelor lui Martie, după o domnie de șapte luni, în vârstă de vr'o 33 de ani, și mulțumită bunătății urmașilor săi ¹⁾ a fost așezat în rândul zeilor (a. 364 d. Chr.). El era din fire bun și foarte darnic.

Aceasta era starea imperiului roman supt consulatul lui Jovianus și al lui Varronianus, în anul 1119 dela fundarea Romei. Fiindcă am ajuns cu istorisirea mea până la străluciții noștrii prin- cipi, vrednici de toată cinstea, pun deocamdată aci capăt lucrării mele. Căci ceeace ne-a mai rămas de spus, trebuie să o spunem pe un ton mai înalt și nu numai că nu ne lăpădăm de aceasta, dar voim să o scriem cu mai multă îngrijire.

1) Sunt împărații Flavius Valentinianus și Valens.

I N D I C E

- Achaia IV 3, V 4, 6, 7, VI 19 VII 19.
 Achilles II 11.
 Achilleus VIII 22, 23.
 M. Acilius Glabrio cos. (563). III. 3
 Actium VII 7.
 Adherbal IV 26.
 Aegyptus III 1, IV 16, VI 21, VII 6, 7,
 9, VIII 18, IX 22, 23.
 Aelianus IX 20.
 Aemilianus IX 5, 6.
 L. Aemilius cos. (a. 529) III 5.
 Mam. Aemilius dict. I 19.
 L. Aemilius Paulus cos. (a. 538) III 10.
 M. Aemilius Paulus cos. (a. 586) IV
 6, 7.
 M. Aemilius Lepidus cos. (676) VI 1, 5,
 23, VII 2, 3, 8.
 Aequi I 1.
 Aetoli IV 5.
 L. Afranius VI 20.
 Africa II 21, 22, 23, 25. III 20, 22, IV
 4, 12, 14, 19, 21, V 9, VI 23, VIII 18,
 IX 2, 22, 23, X 1, 10—Afri. II 18—22,
 24, 25, 27, III 10, 11, 14, 15, 20, 22.
 Agrigentum III 14.
 M. Agrippa VII 5.
 Agrippina VIII 2, IX 9, 17.
 Alamanni IX 8, 24, X 3, 14.
 Albani I 4.
 Albani (Asiae) VI 14, VIII 3.
 Clodius Albinus VIII 18.
 Albis VII 9.
 Alexander Macedo II 7.
 Aurelius Alexander VIII 23.
 Alexandria II 7, VI 21, 22, IX 23 — Ale-
 xandrini legati II 15.
 Algidus I 17, 18.
 Allectus IX 22.
 Allia I 20, II 2.
 Alma mons IX 17.
 Alpes III 5, 8, VI 17, VII 9. Cottiae
 VII 14.
 Altinum VIII 10.
 Amandus IX 20.
 Ambrones V 1.
 Amisos VI 8.
 Ancus Marcius I 5, 6.
 Andruscus IV 14.
 C. Anicius pr. IIII 6, 8.
 Anio II 5.
 Antemnae I 2.
 Anthemusia VIII 3.
 Antiochia VI 14, VIII 10, IX 13 — An-
 tiochenses VI 14.
 Antiochus (III) IV 3, 4, 5.
 Antiochus (Epiphanes) IV 6.
 T. Aurelius Antoninus Fulvius Boionius
 Pius VIII 7—11.
 M. (Aurelius) Antoninus Verus VIII 9,
 10, 11, X 16.
 L. Annii Antoninus Verus VIII 9, 10.
 L. Antoninus Commodus VIII 13, 15.
 M. Aurelius Antoninus Bassianus idem-
 que Caracalla VIII 19, 20, 22—Antoni-
 nianae (thermae) VIII 20.
 M. Aurelius Antoninus (Heliogabalus)
 VIII 22.
 C. Antonius cos. (691) VI 15.
 L. Antonius cos. (713) VII 3.
 M. Antonius cos. (718) VII 1—4. 6—8.
 Anulinus IX 19.
 Aper IX 18, 20.

- Apion VI 11.
 Apollonia VI 10.
 Apollonius Chalcedonius VIII 12.
 Appia via II 9.
 Apulia II 9, 17, III 19, 12, VI 7.
 Aquileia IX 1, X 9.
 C. Aquilius Florus cos. (495) II 20.
 Aquitania VII 5, 9, IX 10.
 Arabia VIII 3—Arabes VI 14 VIII 3, in-
 teriores VIII 18.
 Archelaus (dux Mithridatis) V 6.
 Archelaus Cappadox VII 11.
 Ardea I 8.
 Argentoratum X 14.
 Argos II 14.
 Ariarathes Cappadox IV 6, 20.
 Ariminus II 17, III 8, V 8, VI 19.
 Ariobarzanes V 5.
 Aristarchus VI 14.
 Aristo Atheniensis V 6.
 Aristobulus VI 16.
 Aristonicus IV 20.
 Armenes IV 2.
 Armenia VI 8, VII 9, 14, VIII 3, 6, 10,
 maior IX 25, minor V 5, VI 8, 12 14,
 — Armenii VI 9 — Armeniacum reg-
 num VI 9.
 Armoricum IX 21.
 Arruns I 10.
 Artaxata VI 13.
 Artaces VI 14.
 Arveni IV 22, VI 17.
 Arzianene VI 9.
 Asclepiodotus IX 22.
 Asia III 14, IV 4, 6, 18, 20, V 4, 5, 6,
 7, VI 6, 14, VII 3, 5, 6, IX 8, X 1.
 Hierius Asinius V 3.
 Assyria VIII 3, 6, 10, X 16.
 Atella VII 8.
 Athenae V 6.
 C. Atilius Bulcus cos. (519) III 3.
 M. Atilius Regulus cos. (487) II 17, 24.
 M. Atilius Regulus cos. (498) II 21, 25.
 Attalus rex III 14
 Attalus (Philadelphus) IV 4, 8.
 Attalus (Philometor) IV 18, 20.
 Attalus VI 14.
 Aventinus mons I 5.
 Cn. Aufidius Orestes cos. (683) VI 8.
 Caesar Augustus Octavianus (Octavius I
 12, VII 1) I 12, VII 1, 3, 4, 6, 7, 8, 12,
 15, VIII 2, 5.
 Aurelia via VII 16.
 Aurelianus IX 13, 14, 15, 17.
 M. Aurelius Cotta cos. (680) VI 6.
 Aureolus IX 11.
 Aureus mons X 17, 20.
 Aurunculeius VI 17.
 Azabeni VIII 18.
 Babylon VIII 3.
 Bacaudae IX 20.
 Balbinus IX 2.
 Bassianus, *vid.* M. Aurelius Antoninus.
 Bastarnae IX 25.
 Belgica IX 21.
 Beneventum II 16.
 Berenice VI 11.
 Bessi VI 10.
 Betriacum VII 17.
 L. Bibulus cos. (695) VI 17, 19.
 Bithynia IV 5, 6, 8, 20, V 5 VI 6, 8.
 Bituitus IV 22.
 Bocchus IV 27.
 Bononia IX 21.
 Bononus IX 17.
 Bosphorus V 5, VI 12, VII 9 — Bospho-
 rani VIII 3.
 Britannia VII 14, 19, VIII 19, X 1, 2;
 Britanniae VII 13, IX 21, 22 — Bri-
 tanni VI 17, VII 3 — Oceanus Britan-
 nicus VI 17.
 Britannicus VII 13.
 Brittii II 12, III 12, 19.
 Brundisini II 17.
 Bruti duo VI 25, *vid.* Iunius.
 Budalia VIII 4.
 Burdigala IX 10.
 Burziao VI 10.
 Byzantium VII 19, quae nunc Constan-
 tinopolis VI 6.
 Cabira VI 8.
 Cabyle VI 10.
 Q. Caecilius (548) III 19.

- C. Caecilius Metellus cos. (641) IV 25.
L. Caecilius Metellus cos. (a. 503) II 42.
L. Caecilius Metellus cos. (a. 631) IV 21, 23.
Q. Caecilius Metellus (Macedonicus) IV 13, 14, 16.
Q. Caecilius Metellus cos. (645) IV 27.
Q. Caecilius Metellus Pius VI 1, 5.
Q. Caecilius Metellus Creticus VI 11, 16.
Caelius mons I 4.
Caeninenses I 2.
Caenophrurium IX 15.
Caepio V 3, *vid.* Servilius.
Caesar, *vid.* Iulius.
Caesarea (Cappadociae) VII 11.
Caesareae civitates VII 10.
Calabria III 12.
C. Caesar Caligula VII 12, 13, 14, 23.
Callaeci IV 19.
Callatis VI 10.
Callinicum IX 24.
L. Calpurnius Bestia cos. (642) IV 26.
Camillus, *vid.* Furius.
Campania I 8, II 8, 12, III 12, 14. V 4, VII 8, 11, VIII 7, 11.
Campus Martius VII 8.
Cannae III 10.
Cantabria VII 9.
Capitolium 1, 6, 8, 20, IV 8, VII 13. 18, 23, IX 11.
Cappadocia IV 6, V 5, VII 11. X 15.
Capua V 7, VI 7.
Caracalla, *vid.* M. Aurelius Antoninus Bassianus.
Carausius IX 21, 22.
Carbo, *vid.* Papirius.
Cardueni VIII 3.
Carinus IX 18. 19. 20.
Carnuntum VIII 13.
Carpi IX 25.
Carrae VI 18, IX 24.
Carrinas V 8.
Carthago II 21, 25, 27, III 7, 11, 22, IV 3, 10, 12, 21, — Carthaginienses II 20, 21, 25, 26, 27, III 2, 7, 8, 11, 20—23, IV 10.
Carthago Hispaniae III 15.
Carthalo III 16.
Carus IX, 18, 19.
Casca, *vid.* Servilius.
C. Cassius Longinus cos. (630) IV 22.
C. Cassius VI 18, 25, VII 3, 4.
Sp. Cassius I 12.
Catalauni IX 13.
Catilina, *vid.* Sergius.
Catinenses II 19.
Cato, *vid.* Porcius.
Catti VII 23.
Catulus, *vid.* Lutatius.
Caudium X 17.
Celtiberia IV 16.
(Sextus) Chaeronensis VIII 12.
Chalcedon VI 6.
Christiana religio X 16.
Cibalae X 5.
Cilicia VI 1, 3, VII 19, X 15.
Cimbri IV 25, 27 V 1, 2 — Cimbricum bellum V 1.
Cineas II 12, 13.
Circesium IX 2.
aqua Claudia II 9.
Ap. Claudius decemvir I 18.
Ap. Claudius censor II 9.
Ap. Claudius cos (486) II 16, 18.
Ap. Claudius VI 2.
Ap. Claudius Nero cos. (547) III 13.
C. Claudius Canina cos. (481) II 15.
M. Claudius Marcellus cos. (532) III 6, 12, 14, 26.
Marcellus cos. (588) IV 9.
Marcellus cos. (705) VI 19.
P. Claudius Pulcher cos (505) II 26.
Claudius imp. Drusi f. VII 13, 19.
Claudius imp. (Gothicus) IX 11, 12, 22.
Cleopatra VI 22, VII 6, 7.
Clodius Albinus VIII 18.
A. Cluentius V 3.
Clypea II 21.
Coche IX 18.
Colchi VI 14, VIII 3.
Collina porta V. 8.
Commagene VII 19.
Commodus, *vid.* Antoninus.
Concordia VIII 10.

- Constans X 9, 10.
 Constantia X 5.
 Constantinopolis VI 6, IX 15.
 Constantinus (Magnus) VIII 22, 23, X
 2—6, 11, 12.
 Constantinus (Constantini M. pater) IX
 22, 23, X 1, 2.
 Constantius (Constantini M. filius) X
 9—13, 15.
 Corinth IV 14 — Corinthii IV 14.
 Corioli I 14, 15.
 Cn. Cornelius Asina cos. (494) II 20.
 P. Cornelius (Asina) cos. (533) III 7.
 L. Cornelius Cinna cos. (667) V 4, 7.
 Cn. Cornelius Dolabella cos. (471) II 10.
 L. Cornelius Faustus VI 23.
 Cornelius Fuscus VI 23.
 Cn. Cornelius Gallus VII 7.
 Cornelius Lentulus cos (479) II 14.
 L. Cornelius Lentulus cos. (517) III 2.
 P. Cornelius Lentulus cos. (683) VI 8.
 P. Cornelius Rufinus cos. (464) II 9.
 Cn. Cornelius Scipio cos. (532) III 6,
 11, 13, 14, 15.
 L. Scipio cos. (495) II 20.
 L. Cornelius Scipio Asiagenes cos. (564)
 III 16, IV 4.
 P. Cornelius Scipio cos. (536) III 8, 9,
 11, 13, 14, 15.
 P. Cornelius Scipio Africanus cos. (549)
 III 15—18, 20—23, IV 3, 4, 10, VI 23.
 P. Cornelius Scipio Africanus iunior cos.
 (607) IV 10, 11, 12, 14, 17, 19, 21.
 P. Cornelius Scipio cos (563) IV 3.
 P. Scipio Nasica cos. (643) IV 26.
 P. Cornelius Scipio VI 23.
 Scipio cos. (671) V 7.
 L. Cornelius Sulla IV 27, V 3, 4, 6—9,
 VI 1, 23.
 Corsica II 20.
 Corycus VI 3.
 C. Cosconius VI 4.
 Cottius rex VII 14.
 Cotys IV 6.
 Creta VI 16 — bellum Creticum VI 11.
 Crixus VI 7.
 Crustumini I 2.
 Ctesiphon VIII 3, IX 10, 18. X 16.
 M. Curius Dentatus cos. (464) II 9.
 M. Curius Dentatus cos. (479) II 14.
 Cyrene VI 11.
 Cyzicus VI 7, VIII 18.
 Dacia VIII 2, 6, IX 8, 15, 22 X 4 — Ri-
 pensis IX 13 — Daci VII 9, 23.
 Dalmatia IV 23, VI 1, 4, VII 9, IX 19—
 Dalmatae V 7.
 Dalmatius Caesar X 9.
 Danuvius VI 2, 10, VIII 2, IX 8, 15.
 Daphnenses VI 14.
 Dardania X 5 — Dardani V 7, VI 2.
 Decebalus VIII 2, 6.
 Decius cos. (475) II 13.
 Decius (imp.) IX 4.
 Deiotarus VI 14.
 Demetrius IV 2, 3.
 Diadumenus VIII 21.
 Diocletianus IX 19, 22—28, X 1, 2.
 Diogenes V 6.
 divorum porticus VII 23.
 Domitianus VII 23, VIII 1.
 Sex Domitius Calvinus cos. (630) IV 22.
 Domitius V 9.
 L. Domitius pr. VI 1.
 Drusus VII 9, 12, 13.
 C. Duillius cos. (494) II 20.
 Eboracum VIII 19, X 1.
 Edessa VIII 20.
 Ephesus V 5.
 Epirus II 11, 13, IV 8, VI 19, VII 7.
 Esquilinus mons I 7.
 Eumenes IV 4, 6, 8, 18, 20.
 Eumenia IV 4.
 Euphrates VI 18, VIII 6, IX 2.
 Europa IV 4.
 Fabia familia I 16.
 C. Fabius cos. (275) I 16.
 C. Fabius Licinius cos. (481) II 15.
 C. Fabius Pictor cos (485) II 16.
 Q. Fabius Maximus mag. equit. II 8, 9.
 Q. Fabius Maximus II 9.
 S. Fabius Maximus (Cunctator) cos.

- (545) III 9, 10, 16).
 Fabius historicus III 5.
 Fabricius II 12, 14.
 Falisci I 20, II 28.
 Famea IV 10.
 Faselis VI 3.
 Fausta X 3.
 Galeria Faustina iunior VIII 10.
 Felicissimus IX 14.
 Fidenae I 19 — Fidenates I 2, 4, 19,
 Flaminius cos. (537) III 9.
 Florianus IX 16.
 forum VII 16, transitorium VII 23. Tra-
 iani VIII 5. 13.
 Franci IX 21, X 3.
 Fronto VIII 12.
 Cn. Fulvius cos. (543) III 14.
 M. Fulvius IV 5.
 Q. Fulvius cos. (490) II 18.
 Cn. Fulvius Centumalus cos. (525) III 4.
 Fulvius Flaccus cos. (517) III 2.
 Ser. Fulvius Nobilior cos. (499) II 22.
 Furius Camillus I 20. II 1, 4.
 L. Furius II 6.
 C. Furius Placidus cos. (503) II 24.
- Gabii I 9.
 Galatia VI 14, VII 10, X 17.
 Ser. Galba VII 16, 17.
 Gallia II 16, IV 23, 25, 27, VI 17, 19, VII
 9, VIII 18, 23, IX 4, 8, 9, 10, 13, 18, 19,
 20, 23, X 6, 13, 14 — Galliae VII 3.
 IX 8, 9, 17 X 1, 3, 10, 12, 14, 15—
 Galli I 20, II 5, 6, 10, III 5, 6, 8, IV 22,
 V 1, VII 16, VIII 2, 8, IX 17, X 1
 transalpini IV 22.
 Gallienus IX 7, 8, 11.
 Gallus Caesar X 12, 13, 14.
 Gallus Hostilianus IX 5.
 Gentius IV 6, 8.
 L. Genucius cos. (89) II 4.
 Germania VI 17, VII 9, 19, VIII 2—
 Germani V 1, VI 17, VII 9, 12, VIII
 12. 15. IX 1, 7, 8. X 14.
 Germaniciani exercitus VII 17 X 15.
 Getta VIII 19.
 Gordianus senior IX 2.
- Gordianus Augustus IX 2, 3.
 Gothi IX 8, 11, 13, X 7.
 Graecia II 13, 14, III 14, IV 2, 14, V
 6, 7, VI 19, 20, IX 8—Graeci III 12,
 VIII 10, X 8 — Graecae litterae VIII
 12.
- Aelius Hadrianus VIII 6, 8, 11, 17.
 Haemus mons VI 10.
 Hamilcar III 7—23, IV 3, 4, 5, V 1, VI
 7.
 Hanno III, 14, 20.
 Hasdrubal Hannibalis frater III 8, 11,
 13, 14, 15, 18 — alii III 13, IV 10, 14.
 Helena castrum X 9.
 Heliogabalus (deus) VIII 22: *vid.* M.
 Aurelius Antoninus.
 Helvetii qui nunc Sequani VI 17.
 Heraclea IX 15.
 T. Herennius V 3.
 Hiberia VI 14 — Hiberi VIII 3.
 Hierius Asinius V 3.
 Hiempsal IV 26.
 Hierda V 9
 Hiero II 18 19, III 1, 1.
 Hierosolyma VI 14, VII 9, 19, 20, 21.
 Hirtius cos. (711) VII 1.
 Hirtuleius VI 1.
 Hispania III 7, 8, 11, 13, 14, 18. 20. IV
 16, 17, 27, VI 1, 5, VIII 2, 6. X 17—
 Hispaniae III 13. 15 17, 18. IV 16, VI
 1, 20, 24, VII 3, IX 8, X 9 — Hispani
 III 15, IV 14, VII 6.
- Hister urbs IV 10.
 Histri III 7.
 M. Horatius Pulvillus cos. (245) I 10.
 Hormisda IX 25.
 C. Hostilius Mancinus cos. (617) IV 17.
- Ianiculus I 5.
 Ianus geminus IX 2.
 Ilyricum IV 6, VI 4, 17, VII 9, IX 8, 11,
 15, 19, 25, X 1, 2, 10, 15, 17.
 Ilyrii III 4, IV 7, 8.
 India VIII 3 — Indi VII 10.
 Ingenuus IX 8.
 Interamna IX 5.

- Iovianus X 17, 18, cos. (1117) X 18.
 Isauria VI 5, VIII 5 — Isauri VI 3.
 Iseum VII 23.
 Italia *adeseori* — Italicum bellum quod
 et sociale V 9.
 Italica VIII 2, 6.
 Ituraei VI 14.
 Iuba VI 23.
 Iuba VII 10.
 Iudaea VI 14, VII 19 — Iudaei VI 14,
 16.
 Iugurtha IV 26, 27, V 1, VI 1.
 Iulia VIII 20.
 Salvius Iulianus (iuris peritus) VIII 17.
 Salvius Iulianus imp. VIII 16—18.
 Iulianus X 14—16.
 C. Iulius Caesar I 12, VI 17, 19—25, VII
 1, 2, 3, 13.
 Sex. Iulius Caesar cos. (663) V 3.
 C. Iunius cos. (505) II 26.
 D. Iunius Brutus IV 19.
 Brutus VI 26, VII 3, 4.
 L. Iunius Brutus cos. (245) I 8—11, VI
 25.
 L. Iunius Libo cos. (487) II 17.
 D. Iunius Silanus cos. (692) VI 16.
 M. Iunius Silanus cos. (645) IV 27.
 P. Iuventius pr. IV 13.

 Lacedaemonii II 21, IV 2.
 Laelianus IX 9.
 C. Laelius cos. (564) IV 4.
 Lamponius V 8.
 Larcus dict. I 12.
 Latini I 5, 18, II 6, 7.
 Leptis VIII 18.
 Liburnae naves II 20.
 Libya VI 11.
 Libyssa IV 5.
 Licinius (imp.) X 4—6.
 P. Licinius cos. (583) IV 6.
 M. Licinius Crassus cos. (699) VI 7, 18,
 VII 5, 9.
 P. Licinius Crassus IV 20.
 L. Licinius Lucullus cos. (680) VI 6-11.
 M. Licinius Lucullus VI 7, 8, 10.
 Ligures III 2, 8.

 Lilybaeum II 27.
 Lingones IX 23.
 M. Livius Salinator cos. (547) III 18.
 M. Lollius VII 10.
 Lorium VIII 8.
 Lucania IX 13, 27, X 2 — Lucani II 12,
 14.
 Lucretia I 8—10.
 Sp. Lucretius Tricipitinus cos. (245) I
 10.
 Lugdunum VIII 18, X 12.
 Lusitania IV 9, 16, 27 — Lusitani IV
 19, 27.
 C. Lutatius Catulus cos. (512) II 27.
 Q. Lutatius Catulus cos. (513) II 28.
 Q. Catulus cos. (652) V 1, 2.
 Q. Catulus cos. (676) VI 1, 5.
 Lycia VI 3, VII 19.

 Macedonia III 12 — 14, IV 6, 7, 13, 14,
 15, 27, VI 1, 2, 5, 7, 10, 19, VII 3, IX
 8, 11, X 5 — Macedones IV 7 — Ma-
 cedonicum bellum IV 1, 3, VI 8, 11.
 Opilius Macrinus VIII 21.
 Madena VIII 3.
 Maedi V 7.
 Magnentius X 9, 10, 12 — Magnentiani
 duces X 11.
 Magnesia IV 4.
 Mago III 13, 15.
 Mamaea VIII 23.
 M. Manilius cos. (605) IV 10.
 A. Manlius cos. (513) II 28.
 M. Manlius cos. (649) V 1.
 L. Manlius Censorinus cos. (605) IV 10.
 Manlius Torquatus II 5.
 T. Manlius Torquatus cos. (519) III 3,
 12, 13.
 L. Manlius Vulso cos. (498) II 21.
 Marcellus, *vid.* Claudius.
 C. Marcius II 5.
 Q. Marcius Coriolanus I 15.
 L. Marcus Philippus cos. (663) V 3.
 L. Marcius Philippus cos. (568) IV 5.
 Q. Marcius Rex cos. (636) IV 23.
 Marcomannicum bellum VIII 12, 13.
 Marcomedi VIII 3.

- mare rubrum VIII 3.
 Margus IX 20.
 C. Marius (cos. sexies IV 27, V 1—4, 7, 8 — Mariana pars. V 8, 9, VI 1.
 Marius iunior cos. (672) V 8.
 Marius (imp.) IX 9.
 Mars I 1.
 Marsi V 3.
 Masinissa III 22, IV 6, 11.
 Massilia X 3.
 Mauretania IV 27, V 9, VI 23, VII 10.
 Maxentius X 2—4.
 Maximianus Galerius IX 22, 24, X 1, 2, 4.
 Maximianus Herculeus IX 20—23, 27, X 1—3.
 Maximinus Augustus IX 1, 2.
 Maximinus Caesar X 2, 4.
 Mazaca VII 11.
 Mediolanum III 6, IX 11, 27.
 L. Memmius cos. IV 9.
 Mesopotamia VI 8, VIII 3, 6, IX 7, 8, 10, 25, X 3, 10.
 Messenii VIII 3.
 Micipsa IV 26.
 M. Minucius Rufus cos (533) III 7.
 Minucius Rufus IV 27.
 Mithridates Ponticus IV, 20; Magnus VI 22; IV 20, V 4—7, 9. VI 6—10. 12. 16 — Mithridaticum (bellum) V 4, VI 8, 11, 14, 16.
 Moesia IX 5, 15, 17, 25, X 5 — Moesiae duae IX 15.
 Mogontiacum VII 13, IX 9.
 Q. Mucius Scaevola (637) IV 23.
 Mulvius pons VIII 17, X 4.
 Mummus IV 14.
 Munda VI 24.
 L. Murena cos, (692) VI 16.
 Mursa IX 8, X 12.
 Nabis IV 2.
 Narbone IV 23, IX 18.
 Narseus IX 22, 24, 25, 27, X 4.
 Nepotianus X 11.
 Nero VII 14, 17, 18, 23 — Neroniane thermae nunc Alexandrinae VII 15.
 Nerva VIII 1.
 Nicomedes IV 8, 20.
 Nicomedes (Philopator) X 5, VI 6.
 Nicomedia IX 27, X 6, 8 — Nicomedenses IV 5.
 Nilus VI 22.
 Nisibis VI 9.
 Nola III 12.
 Nomentana via VII 15.
 Norbanus cos.(671) V 7.
 Noricum IX 7.
 Numa Pompilius I 2, 5, III 3, VIII 8, 9.
 Numantia IV 17, X 17 — Numantini IV 17, 19, X 17.
 Numerianus IX 18—20.
 Numidia III 20, IV 6, 27, V 1, X 17 — Numidae II 24, III 20, 22, IV 11, 26, X 17.
 Occidens IX 11, 13.
 Oceanus VI 17, VII 13.
 C. Octavianus Augustus *vid.* Augustus.
 Cn. Octavius cos. (667) V 4.
 Odenathus IX 10, 11, 13.
 Oenomaus VI 7.
 Q. Ogulnius cos. (485) II 16.
 Olympus urbs VI 3.
 Opilius Macrinus VIII 21.
 Oppius Sabinus VII 23.
 Orchades VII 13.
 Oriens VI 20, VII 3, 6, IX 2, 10, 11, 13. 17, 18, 22, X 1, 2, 4, 6. 12. 17.
 Orodes VI 14, 18, VII 5.
 Osdroena VIII 29 — Osdroeni VIII 3.
 Ostia I 5.
 Otacilius cos. (491) II, 19.
 Otho VII 16, 17.
 Pacorus VII 5.
 Palaeopharsalus VI 20.
 Palaestina VII 10, 19.
 Palatinus mons I 1.
 Palatium VII 12, VIII 17.
 Pamphylia VI 1, 3.
 Pannonia VII 9, IX 4; inferior IX 4; secunda X 5 — Pannonii VIII 13, IX 17 — Pannonicum bellum VII 9.
 Pansa cos. (711) VII 1.

- Panticapaeum VII 9.
 Paphlagonia V 5, VI 8, 14.
 L. Papirius Cursor dict. II 8; cos. (435) II 9.
 Cn. Carbo cos. (641) IV 25.
 Cn. Papirius Carbo cos. (672) V 8, 9.
 Parthenius VIII 1.
 Parthenopolis VI 10.
 Parthi VI 18, VII 5, 6, 9, 14, VIII 3, 10, 18, 20, IX 2, 7, 8, 19, X 8, 16.
 Parthomasis VIII 3.
 Peligni V 3.
 Pergamus IV 20.
 Perpenna cos. (624) IV 20.
 Perseus IV 6—8, 15.
 Persis VIII 3, 5, IX 19 — Persae VI 8, 9, 18, VII 5, 6, 9, VIII 23, IX 2, 7, 10, 18, 25, X 10, 16, 17,
 Pertinax VIII 16, 18.
 Perusia VII 3.
 Pescennius Niger VIII 18.
 M. Petreius VI, 20, 23.
 Petronius Secundus VIII 1.
 Pharnaces VI 12, 22.
 Phaselis VI 3.
 Philippus III 12, 13, 14, IV 1, 2, 3, 6.
 Philippus (imp.) senior VIII 2, 3.
 Philippus iunior VIII 3.
 Philippi VII 3.
 Phoenice VI 8, 13.
 Phrygia IV 4.
 Picenum II 8, III 18 — Picentes II 16, V 3.
 Piraeus V 6.
 piraticum bellum VI 16.
 A. Plautius VII 13.
 Plotina VIII 9.
 Plutarchus VIII 12.
 Poeni II 26.
 Polemo VII 14 — Pontus Polemoniacus VII 14.
 Cn. Pompeius V 3.
 Cn. Pompeius Magnus V 8, 9, VI 1, 5, 12—14, 16, 18—24, VII 4.
 Cn. Pompeius (Magni f.). VI 24.
 Sex. Pompeius VI 24, VII 4—6.
 Q. Pompeius IV 16, 17.
 Pontius Telesinus X 17.
 Pontus V 5. VI 8, 9, 10, 22, VII 3, 9, 14, IX 8 — Ponticum Mare V 5.
 Porcius Cato cos. (665) V 3.
 C. Cato cos. (610) IV 24.
 M. Porcius Cato cos. (636) IV 23.
 M. Porcius Cato (Uticensis) VI 19, 23.
 Porsena I 11.
 Sp. Postumius cos (433) II 9.
 A. Postumius Albinus cos. (512) II 27.
 L. Postumius Albinus cos. (525) III 4.
 Sp. Postumius Albinus cos. (568) IV 5.
 Sp. Postumius Albinus IV 26.
 Postumus IX 9, 11.
 Praeneste II 2, 12, V 8 — Praenestini II 2.
 Probus IX 17.
 Proculus IX 17.
 Prusias IV 5, 6, 8.
 Pseudoperseus IV 15.
 Pseudophilippus IV 13, 14.
 Ptolemaeus (Philadelphus) II 15.
 Ptolemaeus (Euergetes) III 1.
 Ptolemaeus (Philometor) IV 6.
 Ptolemaeus (Auletae filius) VI 22.
 Ptolemais VI 11.
 Punicum bellum II 20, 27, III 1; secundum III 7, 10, 23, IV 1, 10, V 1; tertium IV 10 Punica bella VIII 12.
 Pupienus IX 1, 2.
 Pylaemenes Paphlagon IV 20, V 5, VI 14.
 Pyrenaeus III 8.
 Pyrrus II 11—14.
 Quadi VIII 13, IX 8.
 Quinquegentiani IX 22, 23.
 Quintillus IX 12.
 T. Quintius dict. II 5.
 L. Quintius Cincinnatus 17, 19.
 T. Quintius Cincinnatus II 2, 5,
 T. Quintius Flamininus cos. (631) IV 2, 5, 21.
 Quirinalis mons I 7.
 Raetia VII 9, IX 7.
 Ravenna IX 7, X 3.

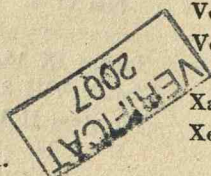
- Rea Silvia I 1.
 Remus I 1.
 Rhenus VI 17, VII 9, VIII 2, X 14.
 Rhodanus IV 22, V 1, VI 17.
 Rhodope provincia VI 2.
 Rhodus VII 19 — Rhodii IV 4.
 Roma et Romani *mai adeseori*.
 Romulus I 1, 3, 20, II 4, VIII 8.
 Rostra II 7.
 P. Rutilius cos. (664) V 3.

 Sabini I 2, 6, 7, 11, VII 20.
 Sabinus VII 17.
 Saguntum III 7 — Saguntini III 7.
 Salaria via VII 15.
 Salassi VII 9.
 Sallentini II 17.
 Salonae VI 4, IX 27, 28. „
 Samnium II 16 — Samnites II 8, 9, 10,
 12, 14, X 17.
 Samus VII 19.
 Sapor IX 7.
 Sapor Narsei nepos IX 25, X 10, 17.
 Sardinia II 20, III 12, 13, IV 25 — Sardi
 III 3, 13 — Sardinienses III 2.
 Sarmatia VII 23 — Sarmatae VII 23,
 VIII 13, IX 8, 18, 25.
 Saturninus IX 17.
 Sauromatae VIII 3.
 Saxones IX 21.
 Scordisci IV 24, 27, V 7.
 C. Scribonius Curio VI 2, 5.
 Scythae VII 10.
 Seleucia Assyriae VIII 3, 10; Isauriae
 VIII 5; Syriae VI 14.
 P. Sempronius cos. (486) II 16.
 C. Sempronius Blaesus cos. (501) II 23.
 Ti. Sempronius Gracchus III 8, 9.
 Sena III 18.
 Senones I 20, II 20.
 Senoni X 12.
 Cn. Sentius VII 13.
 Sequani VI 17.
 Serapeum VII 23.
 Serdica IX 22.
 L. Sergius Catilina VI 15.
 Sertorius VI 1.

 Q. Servilius cos. (389) II 4.
 P. Servilius Isauricus VI 3, 5.
 Cn. Servilius Caepio cos. (501) II 23.
 Q. Servilius Caepio cos. (614) IV 16, 27.
 Q. Caepio cos. (648) V 1.
 Servilius Casca VI 25,
 Servius Tullius I 7.
 Severus Caesar X 2, 3.
 Septimius Severus VIII 17—19; Pertinax
 VIII 18; Parthicus Arabicus Azabeni-
 cus VIII 18.
 Sicilia II 14, 18, 19, 22, 24, 27, III 1, 8,
 14, IV 12, V 8, 9, VII 4.
 Silvanus X 13.
 Singara X 10.
 Sinopc VI 8.
 Sipylyus IV 4
 Sirmium IX 17.
 Smyrna IV 20.
 Sol IX 15.
 Solentinus rex VIII 9.
 Sophanene VI 13.
 Spartacus VI 7.
 Stoica philosophia VIII 11.
 Stratonice IV 20.
 Suebia VII 12 — Suebi VIII 13.
 Suessa Pometia I 8.
 C. Sulpicius cos. (475) II 13.
 P. Sulpicius cos. (543) III 14.
 Sulpicius V 4.
 Surena VI 18, VII 5.
 Sutrini II 1.
 Symia Sera VIII 22.
 Syphax III 20.
 Syracusana urbs III 14 — Syracusano-
 rum nobilitas II 19.
 Syria III 1, IV 5, VI 8, 13, 14, VII 5,
 VIII 18, IX 3, 8, 10 — Syriacum bel-
 lum IV 3.

 Tacitus IX 16.
 Taifali VIII 2.
 Tarentum II 13, 14, III 16 — Tarentini
 II 11, 14.
 Tarquinius Priscus I 6.
 Tarquinius Superbus I 7 — 12, 15.
 Tarquinius Collatinus cos. (245) I 8—10.

- (Sex) Tarquinius I 8.
Tarraco IX 8.
Tarsus X 4.
Tauromenitani II 19.
Taurus IV 4, VI 3.
P. Terentius Varro cos. (538) III 10.
Tervingi VIII 2.
Tetrîcus IX 10, 13.
Teutobodus V 1.
Teutones V 1, 2.
Theodora IX 22.
Thessalia VI 20, 22.
Thessalonica X 6.
Thracia IV 6, 25, VII 19.
Tiberis I 5, VII 18.
Tiberius VII 9—12, 23.
Tigranes VI 8, 9, 12—14, 16.
Tigranocerta VI 9.
Tigris IX 18.
Titurius VI 17.
Titus Vespasianus VII, 20, 21.
Tolumnius I 19.
Tomi VI 10.
Ulpus Crinitus Traianus VIII 1, 2, 4 —
6, 8, 10, 13, IX 8, 15.
Tranquillina IX 2.
Trebellianus IX 8.
Trebia III 9.
Tremellius IV 15.
Triballi IV 27.
Tripolitana provincia VIII 18.
Troia I 1, VII 14.
Tugurini V 1.
M. Tullius Cicero cos. (691) VI 15,
VII 2.
Tullus Hostilius I 4.
Tuscia I 11, III 9, VII 3 — Tusci I 8,
II 5, 10.
Tusculum I 11.
Ulpianus VIII 23.
Uscudama VI 10.
Valens cos. (849) VIII 1.
Valeria IX 1, 22.
Licinius Velerianus IX 7.
Valerianus Gallieni fr. IX 11.
L. Valerius Publicola cos. (245) I 9—11.
L. Valerius cos. (548) III 19.
M. Valerius cos. (491) II 19.
M. Valerius Corvinus cos. (406) II 6.
M Valerius Laevinus III 12—14.
P. Valerius Laevinus cos. (474) II 11.
Vandali VIII 13.
M. Varro VI 20.
Varronianus cos. (1117) X 18.
Q. Varus VI 23.
Vecta VII 19.
Veii I 19 — Veientes I 2, 4, 16, 19 —
Veientani I 20.
Venetia VIII 10.
L. Ventidius Bassus VII 5.
Vergilianus versus (*Aen.* 6, 365) IX 13.
Verona IX 3.
Verus, *vid.* L. Annius Antoninus.
Vespasianus VII 18, 19, 21.
Vetrano X 10, 11.
T. Vettius V 3.
Veturia I 15.
T. Veturius cos. (433) II 9.
Vetus cos. (849) VIII 1.
Victoali VIII 2.
Victorinus IX 9.
Viminacium IX 20.
Viminalis mons I 7.
Vindelici VII 9.
Virginus I 18.
L. Virginus cos. (275) I 16.
Viriatius IV 16.
Viridomarus III 6.
Vitellius VII 17, 18.
L. Vitellius VII 18.
Volsci I 8, 14, 15, 19, II 1.
Volumnia I 15.
Volusianus IX 5.
Xanthippus II 21.
Xerxes VIII 23.
Zenobia IX 13.

Int. (R)